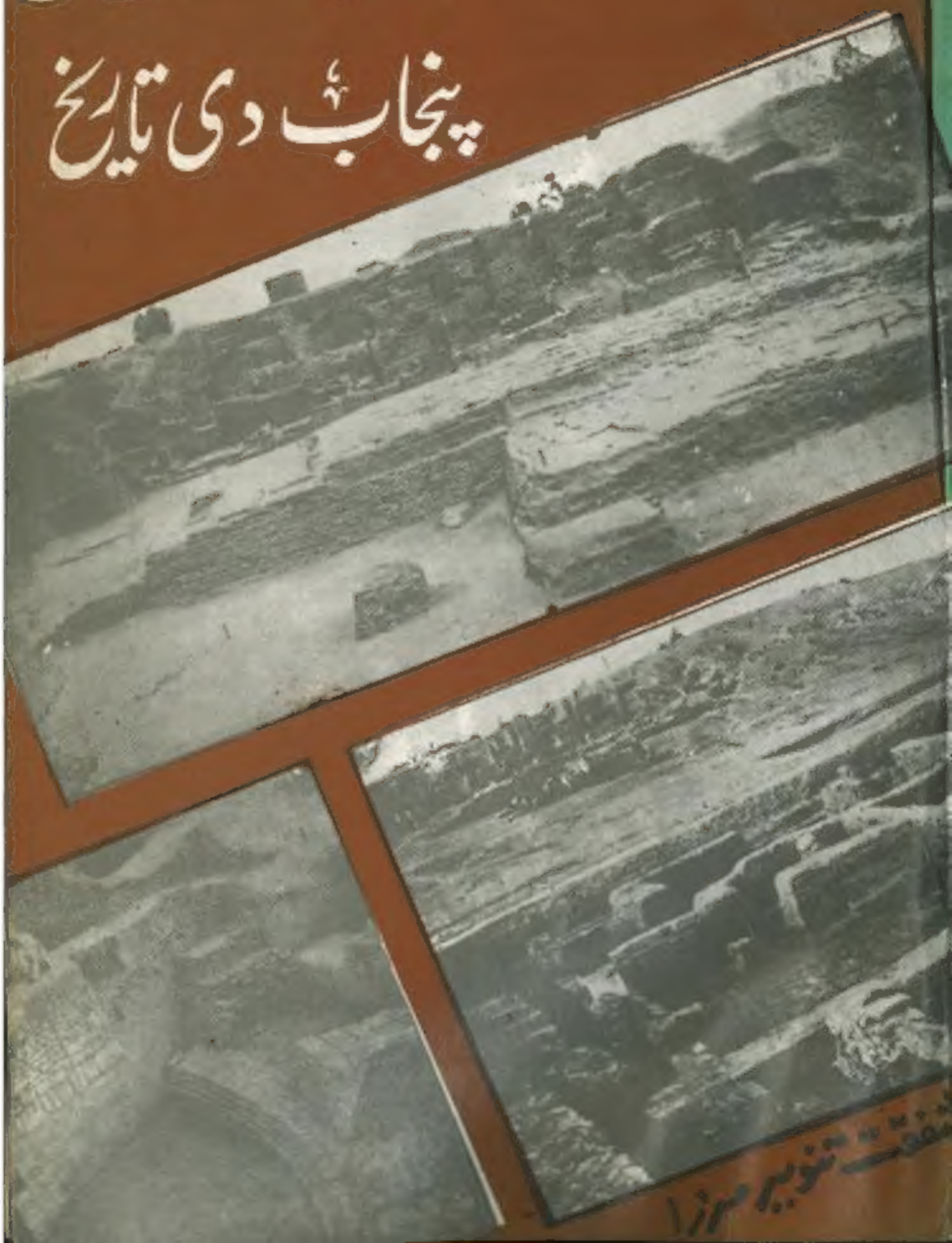

ادبِ رائیں

پنجاب دی تاریخ

تولید و نشر

ساڈیاں کتاباں

افغانی

۱۔	اکبر پوری	۲۰/۱۰
۲۔	جنت باد	
۳۔	میرزا امام علی	
۴۔	نادر	

انسانیات

۱۔	جنت و کثرت	۱۰/۱۰
۲۔	میرزا امام علی	
۳۔	نادر	
۴۔	جنت و کثرت	

محدث شاعری

۱۔	نادر	۲۰/۱۰
۲۔	جنت و کثرت	

لوک گیت

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
----	------------	-------

پنجاب آزادی

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

سیا

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

جنگ نامہ تھے واراں

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

آثار قدیمہ

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

سفر نامہ

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

تصوف

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

انسانیات

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

کلاسیکی ادب

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

ڈرامے

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

۱۔	جنت و کثرت	۲۰/۱۰
۲۔	نادر	

ادب رائیں

پنجاب دی تاریخ

شفقت تنویر مرزا

Soemh

9 SBN 969-411-112-9

پرنٹرز ، پبلشر محمد آصف خاں نے برکی آرٹ پرنٹرز ،
۴۳ ریشیگن روڈ ، لاہور توں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ
۵۸ لارنس روڈ ، لاہور لئی چھپوائی ۔
پہلی وار : جون ۱۹۵۹ء
مُل : ۳۰ روپے

آدب رائیں

پنجاب دی تاریخ

شفقت تنویر مرزا

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ

۵۸۔ لارنس روڈ۔ لاہور

ایہہ کتاب اکادمی ادبیات پاکستان، اسلام آباد دے
مالی مل ورثن مال چھاپی گئی

چھاپی گئی

پھوپھی قمر بانو دے ناں
جیہناں کو لوں نکے ہونڈیاں
ایہہ بول سُنے
پونچھے میں جیتی تے راجورِیے پل
لیکھ لکھے کالی دھار

ویروا

۹	پہلی گل
۱۱	فیں تاروچ توں اج تائیں
۲۳	غاراں - ابحڑاں دا دور
۳۱	جنگل تے جنگل دی مخلوق
۴۹	جنگلاں توں بیدیاں تائیں
۴۵	شکار توں واہی بھی تائیں
۵۵	سواں تھاقتی دی تہذیب
۶۳	ٹیپو - پیشے منڈا قبائل
۷۳	ہڑپہ موئن جو ڈرو توں پہلاں
۸۳	ہڑپہ موئن جو ڈرو
۹۱	ہڑپہ - مذہبی زندگی
۹۹	زبان - آریاواں توں پہلے
۱۰۹	آریاواں دا آوٹا
۱۱۷	وید تے پنجاب

۱۲۹	آیا دوتوں دا شروع
۱۳۸	آریاواں دی معاش
۱۴۳	آریاواں دی پہلیاں بارے نفرت
۱۵۲	ہیکسلا
۱۶۱	سکندر دا حملہ
۱۷۱	یونانی تہذیب دا اثر
۱۸۱	پنجاب اُتے حملہ
۱۸۹	پادشاہی نظام
۱۹۷	دو جے ملکاں نال جوڑ
۲۰۷	مذہب تے اوہدے رُوپ
۲۱۵	پنجاب دیاں زبانان
۲۲۳	دو آہے قیلے تے زبانان
۲۳۷	زراعت
۲۴۵	پنجن کاؤن
۲۵۵	ویلاستے تھاں
۲۶۳	ویاہے جیون دی تاریخ
۲۷۱	ہزارے دے لوک گیت

پہاں گل

شفقت تنویر مرزا ہوں اک ای چھوٹے موزوں تے بڑی
 موہنی تے مں موہنی کتاب کبھی اسے نہ
 ایس توں پتہ چلدا اسے کہ اوہناں نے ۱۹۰۷ء ویت
 ریڈیو لن سگیت فیچراں دا اک سلسلہ لکیا سی ، جیہہ ۱۹۱۸ء نشر ہوندا
 رہیا ۔ اوہناں نے پنجابی دے اعلیٰ شعری ادب ، لوک گیتاں
 تے واں راہیں پنجاب دی تاریخ نوں ساہمنے لیاندا لے ۔
 ایہناں غنائیاں دا پیچھا بڑا چنگا تے بھرواں اسے ،
 کیوں جو شفقت تنویر مرزا ہوں بڑی کھوج تے محنت
 ناں ، اک تہاں پنجاب دی تاریخ بیان کیتی اسے تے دوجا
 گیت سگیت نوں اپنے بیان دا ، تھان تھان ، گواہ
 بنایا اسے ۔ ایس طرح ایہہ غنائیے ، گیتاں بھیریاں کہانیاں
 بن گئے نیں ، جیہناں دی ہر کہانی سچھی تے سچھی اسے ۔ آپنی
 تھان ہر غنائیہ اک انوکھی تے نوکیلی کڑی دی اسے تے
 پنجاب دی پوری تاریخ دا اک حصہ وی اسے ۔
 لکھنار نے اک پاسے بابا فرید ، شاہ حسین ، بیکھے شاہ ،
 وارث شاہ ، میاں محمد ، خواجہ فرید ، پیلو ، مولوی غلام رسول ،
 غلام یعقوب انور تے دوجے شاعراں دے کلام وچوں تے

اُوہے پاتے لوک گیتاں تے وارن وچوں چوٹوں ہتھسے کے
پنجابی دی تاریخ دا اتنا پیٹا تمنا اے ۔

ایہہ رچنا ، پھڑی تاریخ ای نہیں چھوہندی سگوں
پنجاب دی تہذیب ، ثقافت ، رہتل تے وسیب دے
من کچھویں پتر دی اُکیر دی چلی جاندی اے
رچنا دی ہر کردی وچ گئے ۔ کسے منظوم داستان ، کافی
تے لوک گیت توں وکھ تفریر نوں دی دیتا گیا اے ۔
ایس طرح پوری رچنا بہوں نیگی ہو گئی اے ۔
لکھیا نے اک نیچے محقق وانگر بہ تمناں اپنی لکھت
لئی کتاباں دے حوالے دی دتے نیہ جہ کہ فیچراں وچ
کوئی حوالہ دین دی موڑ نہیں ہوندی ۔

افضل پرویز

راولپنڈی

۲۰ جون ۱۹۸۸ء

قبل تاریخ توں اج تائیں

راجہ رساؤ دی وار یا پورن بگت واقعہ . پنجاب دی تاریخ
 دے اذھ وچکار دی گل اسے . نام نبیاں اسے ہی راجہ رساؤ تے
 پورن بگت سیالکوٹ دے راجہ بابا بہن دے پتر سن
 تے سیالکوٹ کسے ویلے اک چنگی بھلی حکومت دی راجہ نانی سی ،
 سکندر یونانی جد بہد دے کنڈتے پورس نال لوہا پیا تے
 اگاٹہہ ودھیا اوس ویلے اک پورس نانی چناب تے راجہ دے
 وچکارے علاقے اندر حکومت کرداسی جس دا تخت شہر سیالکوٹ
 دے کول سی . سیالکوٹ دے ایسے تخت نے کدی سرکپ
 یا ٹیکسڈ والیاں نال مٹھا لایا تے کدی شور کوٹ ، جنگ توں
 اسے کے کیہون شریف تائیں سیوی حکومت نوں دھیاں دی
 دتیاں تے آپس وچ لڑائیاں وی کیتیاں . سیالکوٹ دے

بیناں راجیاں اُتے مرن پڑھدے پاسیوں ای چڑھائیاں نہیں
 ہونیاں ، کھیا بانڈا اسے پٹی اوہناں دیاں تن دھاریاں ہانڈے ،
 سرسوتی تے جھنا پار ووتوں آون وایاں نال دی ہونیاں تے
 ایہہ بڑیاں سمیت لڑائیاں سن ۔ پر پنجاب دی تاریخ سیالکوٹ
 یا شورکوٹ دی سیونی حکومت یا میکسڈتوں ای شروع نہیں
 ہوندی ۔ نہ ایہہ سکندر اعظم توں شروع ہوندی اسے نہ ای
 رگ وید تے دوسرے وید ایہہ اندو نہیں ۔ کوئی پنجاب ورھے پہلاں
 ایہہ خیال کیتا جاندا سی پٹی پنجاب تے سندھ دی وادی دی تاریخ
 ویدیاں دے لاگے ای شروع ہوندی اسے ۔ پر ایس صدی دے
 چوتھے دہاکے دے شروع اندر سندھ اندر موئن جو دڑو تے
 پنجاب اندر سامیوال دے کول بڑ پتہ نال دے شہر ہنوں باہر
 ہکل پتے تاں پتہ نگاہی تون ، عراق تے وچہار دے پیشا تے
 ترکستان ووتوں آون وایاں توں پہلاں ایس سڑ تے اندر چنگے ہسے
 مذہب لوک آباد سی ۔ چیناں دے موئن جو دڑو تے سڑ تے درگے
 شہر عراق دے شہراں بابل تے نینوا کش تے سڑ دے
 شہراں نال کھیہندے سی ۔ بلوچستان اندر شاہی ٹمپ تے دوجیاں
 تھانواں دی گھڈائی دی دسویں سڑی ای پٹی ایہتھے ساٹھ دے رنگ
 لوک آباد سن چیناں دے رہن سہن تے عبادت کرن دا اپنا ڈھنگ سی
 کھدائیوں نکلن والے ایہناں شہراں توں وکھ اج دی پورے پنجاب
 تے سندھ اندر تھاں تھاں اُتے پائے شہے ایس گل دی گواہی
 دیندے نہیں پٹی ایہناں اندر پنجاب دی اودہ تاریخ دتی پٹی اسے جو

آریا لوک دے آون توں پہلاں دی سی اج دی پنجاب اندر ساٹو لے
 تے کالے رنگ ویاں نسلان ایس گل دی گواہی ریٹریاں نیں پئی
 گھلے رنگ دے آریاواں . کشناں ستے پنناں دے آون
 توں پہلاں ایہتے کیمہ سی کیمہری نسل آباد سی ، پنجابی ، سندھی ستے
 براہوی زبانان دے لغتاں توں پتہ لگدا اے پئی کیوں ایہتے
 دے لوک آون وایاں دیاں وایاں دا مقابلہ کر دے کر دے
 گجرات و توں بنو بنو بندہ ول نے راجپوتانے ستے دلی و توں
 یوپی ، بہار ایسے تے بحال تائیں جا پڑے ۔ سانو لے سلوٹ
 شام نے گواں دا سر بندہ اوہے زمانے دی یادگار ہے ۔ جدوں
 پنجاب دے علاقے اندر ہور سجدہ کجھ ہوندا سی پر گھوڑا نہیں سی
 ہوندا گھوڑے والے باہروں آئے ۔ راجہ رسالو گھوڑے
 والے زمانے دی یادگار اے ۔ پر اوہا تعلق بیا کوٹ نال اے جتھے
 سکندر اعظم ویلے وی اک بادشاہ پورس شانی ہوندا سی ۔ چرٹ ٹپل
 تے ہور دوجے کیا نے ایہہ ویروا نہیں کر سکے پئی راجہ رسالو
 کیمہ دے زمانے دا بندہ سی ۔ پر اک گل صاف اے پئی راجہ رسالو
 اندر اک فڈے بہادر بادشاہ ویاں ساریاں صفتاں موجود سن
 تے ایہہ لوک کہانی ایسے علاقے دے کہے نہ کہے حاکم دی
 یاں پوہتے سارے حاکماں دیاں کہانیاں دی کہانی اے ۔ رگ وید
 پہلا وید اے تے سبناں دا خیال اے پئی ایہہ پنجاب اندر
 رکھیا گیا اے ۔

پر رگ وید توں پہلاں اک ہنوز شے دی ہے جس دا ناں

ہاتھ لپٹیاں اسے ۔ تھکنا ، پٹنڈی گھیب دے مدقیہاں وپت
منڈے نوں جاتک تے گڑی نوں 'جاتکڑی' اکدرے نیں ۔
لفظ 'جاتک' سنسکرت توں لیا گیا اے ۔ ہوکدا اے جے
ایہ دس ویلے دی عوامی بولی 'پنجابی' دالفظ ہووے ، جیہڑا
سنسکرت وچ اپنا لیا گیا ہووے ۔

"جٹکا" اصلی لفظ "جاتکا" اے جیہڑی انگریزی وچ
JATKA لکیا گیا اے ۔ لوکی ایہڑی "جٹکا" سمجھن لگ پئے ۔
"جاتک" تے "جاتک" ہن وی پوٹھوہار وچ منڈے
تے رٹکے نوں کہیا جاندرا اے ۔ ایہہ کہانیاں گوتم بُدھ دے
بچپن تے رٹکپن بارے نیں ۔ ایس کردے "جاتکا" کہانیاں
اکھواندیاں نیں ۔ ایہناں جاتکا کہانیاں اندر سیالکوٹ دی اوہو
حیثیت دتی جاندی اے جو ٹیکسلا دی سی ۔ سیالکوٹ اندر اوہ
ناری قبیلہ حکمران سی جو ایران دے علاقے میٹھیا وچوں
کھنڈیا گیا ۔ ایہناں ویاں دھیاں شورکوٹ ، جٹک دی ، ریاست
دو حکمراناں سنبھایا تے وسنٹرا نال ویاہیاں ہوئیاں سن ۔ سیوی
ریاست دا ذکر برگ وید اندر وی آیا اے ۔ ایس پاروں ایہہ ریاست
کوئی تریے سو درے تارہیں قائم رہی ۔ ایہدے تخت اُتے نارا ،
سنبھایا ، وسنٹرا ، ہالی ، سمین تے کہنا ناں دے راجیاں وی حکومت
کیتی تے سیالکوٹ والیاں راجیاں کئی واری شورکوٹ سیوی ریاست اُتے
حملے وی کیتے ۔

(سلطان باہو ۔ شش شور شہر اُتے رحمت دتے)

سے کرن ر سبب ایہہ سی پٹی سیاکوٹ ویاں بر شہزادیاں شورکوٹ
 ویاں ناں ویاہیاں سن اوہناں دے گھر پتر نہیں سن ہوندے ۔
 تے تخت بٹھان پاروں بادشاہواں دے بھدا دعویدار بن جائدے سن
 ایس پاروں سیاکوٹی بیکے ادبشاں دی مد توں اچڑ دے تے اوہ وں
 تخت دے دعوے دار بندے ۔ سیوی زمانے دے سکے ،
 اچوتانہ ، جھنگ ، شورکوٹ تے بستی وچوں بچے نہیں تے بیانیاں
 دا خیال اسے پٹی " مجھ میکیا سیوی بنا پا دا پتا " دے ناں
 اتے ایہھے بادشاہت تہم کر کے لوکاں جمہوریت قائم کر متی سی ۔
 لوک کہانی سستی پتوں دی سستی دی ایسے سیوی ریاست دے
 بکے مکھان دی دتی جائدی اسے ۔ جیویں حاجی محمد مسفوری دی
 سستی پتوں انہ ۔ لکھیا اسے :

سے

وچ سیون دے مہروں آئی ، نر شبو لطف کرم دی
 حاجی محمد کیوں کہ پتی ، آس اسے بیہرم دی
 بیرم راجہ راج کریدا ، تخت حکومت شاہی
 ہندو دھرم جتھوہ ذاتوں ، فوج ہزار سپاہی
 دلوائے مہاراجے توں ، مکے بھرے ششماہی
 حاجی محمد راجے دے گھر آل اولاد نہ آہی
 تے پھر جدوں اولاد ہوئی ، تے ایہہ سستی سی پرستی بارے سجھیا
 منحوس ہون دا اعلان چا کیتا ۔ راجہ بیرم اوہنوں قتل کرنا چاہندا
 اسے پر ۔ اتی شدیاں اوہنوں سمجھاؤندی اسے :

جڑ آٹھی مہنت سٹندراں رانی . عرض میری سن راجہ

سٹندراں رانی بہوں سیانی راجے نوں سمجھائے
کوڑو پاندو دی کل گل ہوئی . اوہناں پاپ کماے
پچھے رانی درویدی . آپنے رات تے جاگ وٹھائے

کوڑو کشتروے میدان وچ ، آ پھلیاں تلواراں
لہو اہان ہویا رن سارا . سکھتے لکھ ہزاراں
پہ سو پنجھی راجے تنھکے . رڈ رو روز اٹھاراں
ماجی محمد ویکھ ایہناں بیاں مہا بھارت وچ والیں

ایتوں کستی واسطے اک ہور اشارہ بھ جاندا اے :
لوڈ شدھ وچ ، ٹور ہتھیں ، نکلی روندی شندراں بانی
جمدیاں نال مسافر ہوئیوں ، میرے پیٹ دی جانی

کستی بیویں شہر بھنبور اندر وڑی تے بھنبور شہر کیویں ات
مٹی وچوں پٹیا اک شہر سا بننے آیا کھوتا اے تے ہوتاں تے اڈتھاں
والے پتوں دا ذکر ۔۔۔ گھوڑے والے منڈے وانہیں اڈتھاں
والے پٹیل دا ذکر ساڈی ادلی تاریخ تے اوس زمانے دی پنجاب شدھ
دی تاریخ دی گواہی دیندا اے

دوراں لے یا جام دوراں نے واک شہر والے دی شہر جام پور
نوں دو میل آتے ہے ایہہ اک شہر دے کھنڈر نیں تے سیوی ریت

دے سلسلے دار اک حصہ اسے ایسے طرح بھنبھور شہر وی ضلع
ٹھٹھہ وچ دریائے سندھ دی اک سندھ وی شاخ دے کٹھے
وے تے کھدائی توں پتہ لگاپٹی کہے ایہہ پٹی وڈی بند گہ
سی ۔ بعضے ایہنوں دیل دی بندرگاہ وی آکھدے نیں جیتھے
محمد بن قاسم آن لٹھا سی ۔ بے خبر کستی تے شہر بھنبھور
کدوں کٹیا، تاریخ ایہدے بارے چپ اسے ۔ پر
ساڈیاں لوک کہانیاں تے لوک گیت تھانواں تے ویایاں تے
حکومتاں ویاں ویتاں میلے ہوئے اج وی پنجاب دی
پرانی تاریخ دا بڑا سا خزانہ نیں ۔

زیرا کٹیا شہر بھنبھور نی جتے بے خبرے

بھنبھور شہر دی کھدائی توں تاں بڑیاں ساہیاں گلاں
ساجھے آگئیاں نیں پر ہڑپہ شہر دی کھدائی توں جو گلاں ساہنے
آوئیاں نیں ساڈے ادب وچ اوہناں دا ذکر اذکار گھٹ ای
اسے ۔ پچھتے جیہے میجر اسحاق محمد نے اک ڈرامہ ”مصلیٰ“
لکھیا اسے ۔ میجر اسحاق اج دے مصلیاں، چوہڑیاں نوں
ہڑپہ شہر دے اصل مالک سدے نیں ۔

”دی ونڈر وٹ انڈیا وان“ دے لکھاری مسٹر ہاشم

نے مسٹر ویلر دے حوالے نال لکھیا اسے جی ”ہڑپہ دی
کھدائی مگروں ایہہ راز کھدا اسے جی ہڑپہ نوں تباہ کرن والے
آریا یمن ۔ اوہناں پہلی آبادی نوں ماریا کٹیا تے اپنی رحمت بنایا
تے اپنی ہڑپہ اندر رہن لگ پئے ۔ ہڑپہ دے نویں قبرستان

اندروں گھدائی دیٹے جو قبریں بلیاں نہیں اودہ آریاں توں دیاں نہیں ۔
 ہاشم دا خیال اسے پئی رگ وید اندر شاعران چیتاں قلعیاں دی
 تباہی دا ذکر کیتا اسے اودہ بڑ پڑتے سندھ وادی مے قلعے سن ۔
 میجر اسحاق محمد دے ڈراسے دا اک کردار پرانے پنجاب بارے
 آپنا سبق انج یاد کردا اے :
 سلطان بابو :

ش شہر شہرتے رحمت و تسے رحمتے بابو جالے ہو
 باغباناں دے بوٹے وانگوں ، طاب بنت سمھالے ہو
 مال اٹھارے رحمت والے ، کڑا حضوروں پالے ہو
 نام فقیر تنہاں دا بابو ، بیہڑا گھر وچ یار دکھالے ہو
 پورن بگت قادر یار :

ش شہر آیا گھر ملیاں دے ، پورن چچا نوکریاں چاکراں نوں
 جس جایا اس دا مان وڈا ، متا ٹیکن ابدن ماتراں نوں
 رانی نوں دے محل نوں رواں ہویا ، اندر جاوڑیا پتر نماں نوں
 قادر یار ۔ بہال کے تھر پکھے ، پوڑی چڑھیا ملھیا ٹیکن ماتراں نوں

اگے اگے سوان تے پچھتے توناں۔ رب دوباں توں باغ یایا ای
 پورن جانیا ماتا تے پتا آئے، پہناں مار گھوے گھتوایا ای
 قادر یار میاں اگوں اٹھ پورن، چم چرن تے سیس نوایا ای

خواہش جنباں دی نہیں مینوں، پورن اکھدا بھد کے رکھدے او
 میرے وتوں تے راج کٹا چھڈو، جے کر آپ کما نہ سکدے او
 جیہٹوں درد میرا، میں تاں سمجھایا، تئیں ترے کرے تگے او
 قادر یار میں تاں سر پر جاوٹا ہے، نہیں پاس رہنا جیہڑی تگدے او

راجہ رساؤ : ۷

جائے بوجھے تے کلکيا، یا نام خدا
 دوروں سن کے رانی مندراں تیا تاں
 جے رانی توں سخی ہیں، نہ فقیراں با

رانی : ۷

کب کی پائی مندراں، کب کا ہوا فقیر
 کس گھاٹا ساہنوں، کس کا لا کا تیر
 کسے مانیں منگیا؟ میرے گھر کی مانگی بھیک

راجہ :

کل کی پائی مندراں، کل کا ہوا فقیر
 نہ گھاٹ رہا میں مانگیا، کل کا لاگا تیر
 کچھ ناہیں میں منگیا کیوں تیرے گھر کی بھیک

رائی :

ترکش جڑیا تیرا موتیاں ، لعلان جڑی کمان
پنڈے مجسم لگایا ، یہ نیناں اور انگ
ہس بھکیا کا لہجی نہیں توں وہ ہی بھکیا مانگ

راجہ :

ترکش جڑیا میرا موتیاں ، لعلان جڑی کمان
لعل نہ جاناں وی بھئیے ، موتی دسے وٹا
موتی اپنے پھیرے ، سانوں پکا طعام دوا

رائی :

کہاں تمہاری نگری ، کہاں تمہارا تھاؤں
کس راجہ کا بیڑا جوگی ، کیا تمہارا ناؤں

راجہ :

سیاکوٹ ہماری نگری ، وہی ہمارا تھاؤں
راجہ سانبہن دا بیڑا ، گوناں پری میری ماؤں
پنڈے مجسم لگائی آ ، دیکھن تینوں چاہوں
تینوں دیکھ کے چلیا ، راجہ رساؤ میرا ناؤں

رائی :

رنیلے گھوڑے دایا راجہ ! رنیلے دے اسوار
ترکش بھریا موتیاں ، لعلان جڑی کمان
ڈومال جڑی تیری ہیریاں ، خاصہ سنے رومال
ٹھمکی گھوڑی دس جا ، تیری نارنگاں کہ بھین

راجہ :

ہیں راجہ رساؤ تیرا بنڑا ، توں رانی کوکلاں میری نار
اس گن راکھی نہ گئی ، جو پچھانی سار

غاراں ————— اچڑاں دا دور

وچ روہی دے رہنریاں ، نازو نازو مٹیاں
 راتیں کرن شکار ولس دے ، دیہاں ولوٹن مٹیاں
 گھڑے تیر چلاون کاری ، سسے سسے دلہیاں پٹیاں
 کر کر درد منداں کوں زخمی ، ہے ہے بدھن پٹیاں
 چھیرن بھٹاں بکریاں گائیں ، یلے گابے کٹیاں
 کئی مسکین مسافر پہاتھے ، چھڑ کیتو نہیں ترٹیاں
 دھوئیں وار فقیر تھیوے ، فخر وڈا لیاں سٹیاں
 ہیوں ولہر دے کرتے دے ، رہہوں پٹیاں گل گٹیاں

مونجہ فرید مزید ہمیشہ

اجکل خوشیاں گٹیاں

خواجہ فرید دی ایس کافی اندر نہ تے کوئی بوہتی دیر دی گل
 اے۔ نہ ای ایس اندر کوئی تاریخی حوالہ موجود اے۔ پر ایس اندر
 اک خاص شے اے۔ اک خاص احساس اے۔ جس دی آپنی تاریخ
 انسانی دتوں دے اوس زمانے دی وی یادگار اے جدوں اوہ شکار
 دی تلاش وپن یا اجڑاں دے رزق دی تلاش اندر تھاں تھاں پھردا
 رہندا سی۔ روہی دے علاقے وچ عارضی رہائش دا احساس وی اوسے
 احساس دا حقہ نظر آوندا اے تے ایہہ احساس والی گھنڈی ای
 تاریخی دے اوہ بوجے کھولدی اے جیہناں بارے روایتی تاریخ
 وان ہمیش چپ رہیا پر جس دی بندے نوں، دُنیا نوں اصل
 لوڑ ہوندی اے۔۔۔۔۔ ایہی اک مثال بوہتی دیر دی نہیں
 نیڑے دی ای لے نو۔ بنگال اندر انگریزاں تے سراج الدولہ دے
 وچکار جنگ ہوئی، ایسے طرح سیمراؤں تے چوئیاں دے لاگے
 انگریزاں تے سکماں وچکار جنگ ہوئی۔ تاریخ صرف ایہناں جنگاں
 دے ہون دا ای ناں نہیں، نہ ایہناں وچ جتن مارن والیاں دا
 ناں اے۔ اصل تاریخ اے پئی ایہناں جنگاں گھروں ایہتھے دے
 وسنیکاں دی زندگی دا سچا کیوں دا ہو گیا، اوہناں کیہ مٹھایا، دتایا
 تے سوچیا تے اوس توں کیہ حاصل کیتا۔۔۔۔۔ کارل مارکس
 ورگے فلاسفران دا خیال سی پئی برصغیر خاص کر گنگا جنا وادی دی
 آپنی تاریخ ای کوئی نہیں تے نہ ایہہ تاریخی بندی نظر آوندی اے
 کیوں جو ایہتھے دے لوکی ہمیش باہروں آون والیاں دے تیلے ای
 لگے رہے۔ پرہ انگریز دی برصغیر اندر لڑائیاں خاص طور اُتے

سکھاں نال لڑائی مگدوں ایہہ گل صاف ہو گئی پئی ایہتھے والے وی
 باہریاں وی راہ ڈکن پاجوندے نہیں تے بے راہ نہ ڈک سکے تے
 آپٹے آپ نوں اگلے یدھ لٹی تیار کردے نہیں ۔ ایہہ راہ ڈکن تے
 اگلے یدھ دی تیاری وچ سوچ ، فکر تے جٹوں دا سہما اوہ گلاں نہیں
 جو اصل تاریخ دی رسوخ نہیں ۔ ایہناں ، بناناں ، ناواں وائی ۔ وایتی
 تاریخ وی نہیں بن سکدی تے نہ ای جو احساس ، فکر تے دیہار ۔
 اج اے اوہ بناں تاریخ دے لے خواجہ فرید دی کافی دے احساس
 دی ای تاریخ اے تے ایس احساس اندر ای تاریخ دی ۔ وایتی شکل
 وی لگی ہوئی اے ۔ اوس وٹوں دی تاریخ جیہدے پرچھاٹوں اج وی
 سواں دے کٹھے بلوچستان تے سرحد دے پہاڑاں اندر تے
 دکھنی پنجاب دے تھلاں اندر نظریں آؤندے نہیں ۔ خانہ بدوش تہاں
 عالی وی تھاؤں نہاں نظریں آؤندے نہیں پر غاراں اندر بن وایاں دا
 وی گھاٹا کوئی نہیں ۔ بس اُتے راولپنڈی جا تہیاں جدوں سواں ندی
 دے پل توں لنگھتے تے نظر سمجے پاسے دریا دے ، نلے
 ٹیلے اُتے پیندی اے تے ایہتھے غاراں جیہیاں بنیاں ہونیاں
 نہیں جیہناں دے باہر کپڑے لٹکے پئے ہوندے نہیں یا بال
 کلیڈ رہے ہوندے نہیں یا تہیاں تے جٹے بیٹھے حقہ ہنی
 رہے ہوندے نہیں ۔ ایہناں نوں ویکھدیاں ای ایسے سواں وادی
 دی تہذیب دا زمانہ آگئیں پھر جاؤا اے ، جیہدا مڈھ کوئی پنج لکھ
 سال پہلاں بجھا ۔ دس سال پہلے دی گل انے سواں تے ہرو
 ندیاں دے وچکار لے علاقے وچ چھ جنوں سواں وادی ای

آکھیا جاتدا اے ٹیکلے دے علاقے توں ذرا اگے ہرو دے
 بچے کندھے اُتے اک غار دیکھی گئی یا لبتھی گئی۔ ایہہ غار پشاور
 یونیورسٹی دے آثار قدیمہ دے محکمے والیاں لبتھی۔ تے غار
 تحصیل ہری پور دے قصبے خان پور توں صرف اک میل دور اے
 شیعے دے سربراہ فرید ناں دے کہن مطابق ایہہ پتھر دے
 آفری زمانے دے انسان دی غار سی۔ مطلب اے ایس علاقے
 دی اوں زمانے دی تاریخ ہروں عاے مومن جوڈرو تے ہڑپہ
 ورگے شہر آباد نہیں سن ہوئے، کوب تے دومیں دھاتاں دی
 ورتوں شروع نہیں کی ہوئی۔ ایہہ کوئی اچ توں ویہہ باقی ہزار ورے
 پہلاں دی دستوں دی یادگار غار اے۔

پنجاب اندر سواں وادی تے شواک دے پہاڑاں توں پتھر
 دے پہلے زمانے دے ہتھیار تے مزور نکلے سن پر اجیہی کوئی آبادی
 یا غار نہیں سی بھتی جس توں اوس زمانے دے جیون بارے دومیں
 گلاں دا نقوہ پتہ لگدا۔ پر خان پور والی غار لتجن نال ای
 بیڑیاں ساریاں گلاں دا بصیت کھلن لگ پوسے گا۔
 پشاور یونیورسٹی دے فرید ناں ہوراں ایس غار توں ایس ویلے

سہ پوٹھو مار اچ ”غار“ توں ”گھاڑ“ آکھیا جاتدا اے تے
 ”گٹ“ وی لفظ ”غار“، ”گھاڑ“ دا وگھاڑ اے یاں ”گھاڑ“
 ”غار“ توں یا گیا اے۔ ”گٹ“ سنسکرت دے لفظ ”گپھا“ دی اک
 شکل اے۔ تے عربی وچ ”کہف“ غار تے گپھا مٹی ورثیا گیا اے۔

تائیں جو اندازے لائے ہیں ادھناں مطابق :

۱۔ غار وچوں پتھراں دے ہتھیاراں دے تال تال بڑیاں دے
بٹنے ہتھیار وی بیٹھے نیں ۔

۲۔ غار وچوں جانوراں دیاں بڑیاں ساریاں بڑیاں وی نکلیاں نیں ۔

۳۔ پتھر دے ہتھیار ایسے علاقے وچ بچن والے پتھراں تال
بنائے گئے ۔

۴۔ ہتھیار نکتے بکتے نیں جیہناں توں لگدا اے پئی ایہناں ہتھیاراں
تال دیتے وی مزدور ہون گے ۔

ڈاکٹر فرید غاں دا خیال اے پئی دس ویہ ہزار سال پہلاں دے
لوک جو ایس غار اندر رہندے سن ادھناں دا گذارا شکار اُتے سی تے
دو بجے پاسے ادھ ہر وندی وچوں پھیاں وی پھڑ پھڑ کھاندے سن
ڈاکٹر فرید غاں دے کہن مطابق شہر دے زمانے دے گذرن
مگروں ایہہ غار ادھناں لوکاں دے قبضے وچ آگیا جیہناں
وحاشاں ورتیاں تے جیہناں توں ایس تاریخی دا دور مشہور
کری دا اے ۔ یعنی غار والے زمانے نوں ”تاریخوں پہلاں
سما“ تے ایس توں بعد دے زمانے نوں ”تاریخی سما“
آکھی دا اے ۔

پنجاب دے تاریخی سمے اندر ہڑپہ دا دور شامل ہوتا
اے ۔ پر اپنی ہڑپہ بارے ٹھریاں ساریاں گٹاں دا حالے
تھوہ پتہ نہیں لگا ۔ ہڑپہ دی تہذیب بڑی دھڑی تہذیب
سی پر ایس تہذیب دیاں ادھ گنڈھاں حالے نہیں کھلیاں

چیناں توں ایہہ گلی اگھڑ سکے پٹی اوہناں دا مذہب، رنگ، نسل
 سوچ، فکر، دھار تے دستوں دے روحانی رُخ کیوں دے سن۔ اوہ
 کدوں دسے تے کدوں، کیوں تے کبہ دے ہتھوں اُجرے۔
 ہڑپے تے موئن جو دڑو وچوں نکلن وایاں مہراں جے زبان کھول
 لین تے پنجاب دے ایس تاریخی سسے ویاں بے شمار گلاں آپے
 سامنے آ جان گیاں پر مہراں اُتے لکھی زبان دا جائو عالے تائیں
 کوئی نہیں ملے۔ ہاں ایس سسے اندر ایہیں نہیں پاکستان اندر ای
 اک ہور کھدائی وچوں ہڑپے تے موئن جو دڑو دے زمانے دی اک
 ہور بستی نکلی اے۔ ایہہ بلوچستان دے ورہ بولان وچ اے
 جس دا ناں پیراک دسیا گیا اے۔ کھدائی فرانس دے ماہراں
 کیتی۔ ماہراں موجب رستی شہر توں بااں میل دکھن ول پیراک دی
 کھدائی توں پتہ لگا پئی ایہہ دے دو سسے سن۔ اک سما کوئی نوے
 ہزار ورہے قبل مسیح توں شروع ہوندا اے تے دوجا سما کوئی
 پچوداں سو توں نئے کے چھ سو ورہے قبل مسیح تائیں دا زمانہ اے۔
 فرانسیسی ماہر ڈاکٹر جے۔ ایف۔ جیرجے J.F. JARRIGE مطابق
 ہڑپہ تہذیب دے ختم ہون توں نئے کے تاریخی دور تائیں اک مہیرا
 اے۔ پیراک دی کھدائی مگر دوں بعض ماہر ایہہ وی نتیجہ کڈھ سکدے
 نیں پئی جدوں ہڑپے تے موئن جو دڑو اُتے باہرے دھاتوئیں ویاں
 طاہراں چڑھیاں اوس ویلے اوتھے دے وسیاں ہندو جان بچاؤ
 لئی ککھی واکس اختیار کیتا تے بلوچستان دے دوسے علاقیاں اندر
 نویاں بستیاں دی پادشایاں۔ ایس طرح پیراک دی کھدائی توں

گھٹو گھٹ تمار سچ دے اک گواپے حقے دا حقوہ پتہ بھدا لے۔
 پیراک وچوں جو بھانڈا مینڈا ، ساندو سامان ، مکاناں دی شکل صورت ، ایتھاں
 گمارہ ، کھڈوٹے تے ہور شیواں بھتیاں نیں۔ اوہنا توں ایس گل دا
 پتہ لگدا اے ، پر کل تاہیں جس علاقے وچ کسے پنوں دے حوالے
 نال مارو تھلاں تے او بھر ڈوگڈ جیل پاروں ایڈے پرانے زمانے
 ویاں بستیاں بارے سوچنا دی مشکل سی اوتھوں دی تاریخ دے
 گواپے لعل بھر رہے نیں۔ ایہہ دستیاں ، ایہہ گمر سے دے پنوں
 نیں جیناں نوں تمار سچ ویاں کستیاں بھدیاں پھرویاں نیں۔
 کافی خواجہ فرید :

آبل مارو مارو ، تھل وپہا کردی ہاں دھاباں
 ماراں ہکلاں کوکڑیاں ، کہہ کر لمبڑیاں بانٹیاں
 بھل گئیاں رساں ریتڑیاں ، جس ڈیشہہ لگیاں پیتاں
 بھٹھ پئے خویش قبیلے ، بک بک تینوں چاہاں
 مار پیو ، ویر و ساریم ، راول ڈتھم رولا
 پاواں ریرے میلے ، چوٹی پھنڑی لاہاں
 جاہی چوٹ فرید نوں ، لایو لا ڈکھلائیو
 مول نہ دسرم تیتڑیاں ، ساٹول ناز نکاہواں

جنگل تے جنگل دی مخلوق

اچ وی دُنیا اندر ایہیے جنگل ہن جیہناں اندر بندے دا وٹنا
 تے مڑ پرت آوٹا اوکھا کم اے۔ افریقہ تے جنوبی امریکہ اندر
 ایہج دے جنگل باقی نیں۔ ایہناں جنگلاں وچ اک ویلے بندہ آپنے
 آپنے سبھا آباد رہیا۔ جنگل اندر اوہا پہلا پیشہ شکار بنیا تے کچھ
 پرانیاں تہذیبیاں ویں نشانیاں ایہناں جنگلاں اندروں لبھدیاں
 رہندیاں نیں۔ اک مثال شمالی تے جنوبی امریکہ تے وچکارے علاقے
 دی اے جیہنوں مایا آکھیا جاندا اے۔ یورپی لوکاں نوں ایہتھے گئے
 تے تہذیب چار سو ورے ای ہونے لئی پر اک وڈی تہذیب اوس
 ویلے دی ہے سی جدوں پنجاب اندر ہڑپہ تہذیب دا زمانہ سی۔
 سانوے تے کالے لوکاں دی وٹوں تے حکومت سی تے مشیر
 حالے آیاواں ایہہ دا رخ نہیں سی کیتا۔ جنوبی امریکہ دے مایا

ای نظر نہیں آؤندا۔ جنگل وچ دسے پکھ پکھیر و جانور تے دندے
 سپ تے ٹھوٹے سمجھ بندے دی دستوں دا حصہ نظر آؤندے
 نہیں۔ بوٹے، پکھیر و جانور تے سپ بندے نال گلاں کر دے
 دشمنی تے بھٹائی کر دے نیں، ویر کاندے تے یاری توڑ
 بھاوندے نیں۔ سینکر دے لوک کہانیاں توں وکھ اوہناں قصے
 کہانیاں اندر وی جنگل تے جنگل دسے جانور، درندیاں تے
 سپاں تے بندے نال بھٹی دستوں دا بھکاری لھدا اے۔ جیہڑیاں
 کہانیاں دے لیکن والے موجود نیں۔ جیویں میاں محمد یا مولوی لطف علی
 دی سیف الملوک۔ سینکر دے کہانیاں وچوں اک راجہ رساؤ دی کہانی
 لے لے، ایہدے اندر بندے دی جنگل دی دستوں دی یادگار جانور
 دی گل بات راہیں ظاہر ہوندی اے۔ رچرڈ ٹمپل موجب راجہ رساؤ
 عیسوی، مطلب اے کوئی آئی سو ورے پہلاں پنجاب دے
 سیالکوٹ والے علاقے دا راجہ اے جو پنڈی تے ٹیکسے ول چڑھائی
 کردا اے۔ ایہہ راجہ کوئی فوج نے کے نہیں چڑھا، اک دو ساتھی
 اک دو جانور ایہدے نال نیں تے جنگل تے جنگل دے وینک قدم قدم
 ایہدی مدد یا ایہدی مخالفت کر دے نیں۔ کجھ مثالیں دیکھو:
 راجہ کماری جو راجہ رساؤ نال پیار کردی سی ال بن کے راجے
 اتے چھاں کردی تے راجہ ادھنوں آکھدا اے:

راتے گوگاں بھونڈیے، نیٹی۔ آہم لیٹ
 ترکش کڈھاں میں کازیاں، پھاڑاں تیرا پیٹ
 آڈھویں توں میریاں اہنہاں پیراں ہیٹ

اَلّ جواب دیتی اے :

شمن مارن ٹٹنی ، شاہ پریاں دے اسوار
 اتنیاں راجیاں نہ ماریا ، تُوں کیوں کر مارن بار
 اک ناگ اک بوٹے تُوں ڈنگدا اے ، بوٹے وچ اک لگ پئی ۔
 بوٹے وچوں اک ہنس بکل کے راجے دے ساہنے آکھوئدا
 اے تے راجہ پچھدا ، توں اک توں پچ کیوں نہیں جاندا ۔ ہنس
 جواب دیندا اے :

مٹھا میوہ کھا دھا ، ٹھنڈا پانی چھا
 جے بنے سراوس دے ، سٹ کے بدھ جاں

راجہ رساؤ آکھدا اے :

سپ دی شوکر گو بنجے بیویں ، گلاں گتے پیار دیاں
 ایدھر اودھر لگ لگ ہستن ، شکلاں شہروں پار دیاں
 روحاں وانگوں کوں لگھن ، مہکاں باسی ہار دیاں
 قبرستان دے رستے دشن ، کوکاں پھرے دار دیاں

جنگل نال شروع والے بندے دی یاری رکٹی کو گڑھی ہوئی
 اے تے جنگل اودھی زندگی تے موت ائدر کیہ کردار اکروا ہوندا
 سی ؟ ایہدی ڈونگھیاں مٹی نہیں جاسکدی ۔ کیوں جو اج جنگل نال
 نہ ساڈا ادھ رشتہ اے ، نہ ای جنگل دے ادھ گھیر پنجاب ائدر بہن
 جیہناں وچ کدی شیر ، پیستے ، ہرن ، ہاتھی تے ناگ ہوندے سن ۔

پنجاب دے جنگلاں دے جانوراں دا پتہ اوہناں ٹھیکریاں تے
 مورتاں توں لگدا اے جو ہر پتے توں پھیاں۔ ہڑپتہ تے خیر بڑی
 بعد دی گل اے۔ اوس توں پہلاں دے جنگل تے بور وی
 بھارے ہونے میں پر بندے وی جدوں مٹی پٹ کے خوراک
 پیدا کرن دا راہ لے لیا تے پھیر اوس جنگل دی جنت نال رشتہ
 توڑ زراعت دی جنت نال رشتہ جوڑیا۔ اچ ای جیویں اچ کل زمین تے
 زراعت نال رشتہ توڑ لوک کا زعمایاں تے دفتران دی راہ پئے ہوئے
 نیں۔ جنگل دے زمانے یا شکار دے زمانے دلوں بدوں پنجابیاں
 زراعت تے واہی پھی ول رُخ موڑیا تے پھیر جنگل نال باری دی تھاں
 ویر پئے گیا تے ایس ویر دا نتیجہ تے کہ آب دہوا سبھوں پنجاب
 وچ جنگل گھدے گھدے سمجھ نکھٹ ای گئے۔ اچ پنجاب اندر
 ایسے جنگل دی نہیں چھتے کہ ملک دی آب دہواتے زراعت توں
 سو تر کھن واسطے مزدی ہوندرے نیں پر جنگل تے

جنگل دے ناں دا خوف دی تے پیار دی، دشمنی دی تے
 سبھاٹی وی، سکھ وی تے دکھ دی سبھاں شیواں دے پرچانویں
 ساڈی شاعری تے اب اُتے پھین تے ایہہ پرچانویں اُلٹ نیں
 جنگل شہراں دے اندر آوندے دس دے نیں۔ جیویں اچ دے
 شاعر منیر نیازی دی اک نظم اے :

گھر دیاں کدھان اُتے دتن، چھتاں لال پھولار دیاں
 ادھی راتی بوہے گھر کن، ڈیناں چیکاں مار دیاں

مٹھا کادھا ای میوہ منسا ! ٹھنڈی رہی چھاں
 بلدی اک بٹھتی دیکھیں، جے رب سُنے میری بان
 اک ناگ دیاں اکھیاں ریت نال اچھیاں ہو گئیاں نیں۔ راجہ رساؤ دے
 گھوڑے دی ٹاپ سُن کے فریاد کرا اے : سہ

راہ پردھاؤں جاندیا : بھوجن ساڈا پا
 اکھیاں کنکر کڈھ پا، دھروں لگیں بھرا
 سوہے چولے باشک ناگنی، کھڑی دیکھدی راہ
 راجہ رساؤ ایس ناگ کول اک رات رہندا اے۔ دُوبے دیہاڑے ناگ ابھر
 گیا ہوندا اے تے راجہ دیکھدا اے پئی ناگنی گوہ نال مویاں مان
 رہی اے۔ اوہ گوہ نوں تلوار مارن لگدا اے تے ناگنی دی دم
 پھٹو ہو جاندی اے۔ راجہ ٹر جاند اے تے ناگنی ناگ نال
 شکایت کردی اے :

راہ مسافر جاندے گھر وچ ڈیرا لانا چاہوے
 ڈیرے اُن کے اوترے، منگن لگے بیج
 بیج نہ دتی مانگوں، میری دم چلائی تیغ
 اک شکاری ڈھاک دے پتیاں نال جسم کچھ بنسریاں وھاوتلا ہزاں
 دے نیڑے ہوتا جاند اے۔ ایس ویلے ہرن نوں ہرنی
 اکھدی اے :

جنگل جھٹی، بن پٹی تے بن وچ میرا واس
 عجب تماشا دیکھیا، جے پیریں چلن پلاس

مہرن جواب دیتا اسے :

جنگل جمی بن پٹی ، تے بن وپر تیرا واس
 ڈٹھے باجھ نہ ہلساں ، توڑے سیکھاں چڑھاں کیا با
 اک نقاں راکھش بندیاں توں وار واری کھائی آ رہے نہیں ۔ ساج
 رساؤ ادھناں دا مقابلہ کرن اپڑوا تے راکھش ایہہ کہندے اکھٹ
 نٹھدے نہیں : ۔

اُتو بھٹو بھائیو ، ویکھو کوئی گلی
 بیجہڑی اک دھکھدی ، ہرتے آن بلی
 سو جھن ہاری سمجھ گئے ، ہن لہندے چڑھدے جائے
 رچھتے سانوں سکھ ملے ، سو بھٹ پٹ کرو اُپالے

جنگلاں توں پیلیاں تائیں

کسے خاص علاقے دی تاریخ دی گل کردیاں اج دی دنیا اندر ایہ نہیں ہوسکدا
 پٹی تئیں لاگوں علاقیاں دی تاریخ توں لائیجے کر دیو۔ جیویں پنجاب دی
 تاریخ بیان کردیاں شدہ، سرحد، بلوچستان، کشمیر تے اگے افغانستان
 روس، ترکستان تے مشرق وسطیٰ توں نہیں بھلایا جاسکدا۔ پنجاب واقعہ
 ایس لئی دی گنجمل وار اے کیوں جو ایہ دنیا دی سبھ توں وڈی لائنگ
 رہیا اے۔ کتے دو کتے بندے، قافلے، سردار تے بادشاہ ایہ
 آؤندے، ایہتے وسدے یا اگانہہ یا پچانہہ ول جاندے رہے۔
 انج ای انسان دی اپنی زبان، ثقافت تے سیاسی نظام دی تاریخ
 ماوی جھڑ اے۔ بندہ کیوں کیوں وسدا رہیا اے۔ پنجاب وے
 علاقے دی تاریخ سواں وادی وچوں نکلے پتھر دے اوزاراں سبھوں
 لکھاں درحیاں تائیں جاندی اے بد ایہناں لکھاں درحیاں توں لے کے

موٹن جوڈرو تے ہڑپہ تائیں نکلاں۔ دریاں دا پینڈا اوہتے کیوں مکایا ؟
 ایہدا نقوہ پتہ سانوں مالے تائیں ہون والی تحقیق توں نہیں لگدا ۔
 ایس وچ بور بڑیاں ساریاں گنجھلاں نیں۔ پر اک بڑی وڈی گنجھل ہڑپہ
 تے موٹن جوڈرو وچوں نکلیں والیاں مہراں اُتے لکھی زبان اے ۔ سندھی
 والے اکدے نیں جے ایہناں مہراں دی زبان پڑھ لیتی جاوے تے
 سندھی زبان دے شروع دا پاک پتہ لگ جاوے ۔ پنجاب اندر وی ایہو
 خیال اے ۔ بلوچستان والیاں دی وی ایہو سوچ اے ۔ مگدی ایہہ پئی
 جے ایہہ زبان پڑھ لئی گئی تے سمجھو پنجاب تے بندھ دی تاریخ دے
 رکنے ای پرت کھل جان گے ۔ ایہہ دی پتہ لگے گا پئی ایہہ شہر کہیں
 دے تے کیوں تے کہنے برباد کیئے ۔ پر ایہہ مرف اک گنجھل والی
 گل اے ۔ دوجیاں گلاں اوہ نیں پئی ایس پنجاب اندر بندھ کدوں
 جنگلاں وچوں باہر نکل کے آباد ہویا ۔ پہلے کیوں تے رکنے آباد ہویا
 ماوری نظام تے پداری نظام دی ونڈ کس کس سسے ہوئی ۔ شکار توں
 دراعت دل یا اتر پالن واساں کیہڑا سی ۔ کدوں ساری جائیداد ساٹھی
 ہوندی رہی تے کدوں پہلے قبیلہ داری تے پھیر کٹے کٹے بنڈے
 دی میر تیر تے مل ماکلی شروع ہوئی ۔ پنجاب دے حوالے نال
 ایہہ کھیتے تے اودوں ای بھرے جان گے جد تحقیق ہوو اگاٹھ
 ودھی پہ دُنیا دے دُوبے علاقیاں اندر تاریخ دے ایس سسے ویاں
 صورتاں مالے وی زندہ نیں ۔ جویں ماوری نظام شملے توں اُتے
 دے پہاڑی علاقے وچ یا امریکی ریڈ انڈین اندر کولمبس دے
 آون دیئے تائیں رہیا ، پھر دے اوزاراں نال شکار کرن دی صورت

نیوزی لینڈ تے آسٹریلیا دے قدیمی کسٹمیں اندر آج وی اسے ۔
 قبیلے وی سائنسی ملکیت پاکستان دے بعض قبائلی علاقیاں اندر وی اسے
 تے ہونداں علاقیاں اندر وی ۔ غلامی دا زمانہ مطلب اسے بدوں
 دویسے ملکوں نوں فتح کر کے جیویں ڈنگر وچھا پک یایا جاندا سی
 اینٹویں بندے وی بدے پھرے آوندے سن تے ایہہ غلام بنائے
 جاندے سن ، ایہناں دی وچ وٹک ہوندی سی ۔ ایہہ غلاماں والی دتوں
 جے اک پاسے فرعونان دے مصر اندر سی رحمتی حضرت یوسف وی اک
 غلام بنے تے دویسے بنے اسلام ویلے وی غلاماں دی دتوں رہی ۔
 مومن جو دروستے ہڑپہ اندروں نکلیں والیاں مہراں اُتے ڈنگر وچھے
 دیاں بھڑیاں تے رگ وید اندر منگیاں دُعاواں توں اوس سے جانوریاں
 دے ابرٹاں دی حیثیت دا پند لگدا اسے ۔ رگ وید اندر اک دُعا اسے :
 اندر دیوتا بچتا مال دولت تیرے کول اسے ، بے میرے کول ہوندا
 تے میں سمجھ آپنے پوجن والیاں اندر وڈا دیندا ،
 مال ڈنگر دے مالک اندر دیوتا ۔

بے توں خیرات کرنا چاہویں تے تینوں کولی دیوتا یا بندہ شہک ہوڑ نہیں
 سکدا ۔“

سو مال ڈنگر جو بندے دی خوراک وی سن ، جو بندے دی خوراک
 پیدا کرن دا وسیلہ وی سن تے جو ہر سہولت مثلاً دھن وغیرہ دی سہولت دی دے
 اسن ، بڑی وڈی دولت سن خواہ ایہہ ہر ابرٹاں تے پکھی واس
 سما سی تے بھانویں ایہہ زراعت دا سا ۔ ایہناں دوہاں دی جھک
 وارث شاہ راجھے نوں وینجلی پھر ا کے انج وکاتا اسے ،

بید بار سُہایا مَھیاں نے ،

رنگا رنگ دیاں رنگ رنگیاں نہیں

ڈاراں ٹوٹجاں دے وانگ وچ پھرن بیلے ،

اک دوجی دے سنگ سنگیاں نہیں

جودا مار کے اک اوٹھ ہوئیاں ،

اک تال پیار رسیلیاں نہیں

اک وانگ مرغابیاں پال پلن ،

اک بویاں چھیل چھپیلیاں نہیں

راستھے پکڑ کھوٹھی سنگو سہوک دیتا ،

مچیں جھل دے وچ جا واڑیاں نہیں

کٹے کٹیاں ہور دمنائیاں نہیں ،

دچھے دچھیاں دیہن گداڑیاں نہیں

اک شوہ دریا وچ تین لیلیاں ،

اک پکڑیں پھاتیاں ماڑیاں نہیں

اک ٹوند مر دے موٹہ مندھاڑ پٹیاں ،

گٹیاں کھوبیاں وچ تارٹیاں نہیں

اکیں موہراں دا سنگو سی وچ سیالاں ،

راستھے پکڑ کھوٹھی سجتے چاریاں نہیں

دارت شاہ رنجیٹ سڑے پیر پچتے ،

سجے پھدھراں چا اُجاڑیاں نہیں

گاہیں مہیں ولایت کے میٹیں رانجھے ،
 ہفتہ پھر پیار سمجھالیاں نہیں
 ہر ہر وقت رانجھے دی کیڑ رکھن ،
 جیویں نال محبتاں پاریاں نہیں
 رانجھا رہیر داتے رہیر رانجھنے دی ،
 بچتیں رہیر دیاں ہشتیاں وایاں نہیں
 وارث تحت ہزارے ٹوں چھڑ آیا ،
 پچھتے رہیر دے پیڑھیہاں گاہیاں نہیں

رانجھانے خیر رہیر کارن ڈنگر چارن لگا پر اک زمانہ اوہ سی جدوں
 رانجھے ورگے دوجے قبیلے یا ملک دے لوک منڈی نیلام ہوندے
 ہوندے سن۔ ایہہ ذاتی ملکیت دا بڑا ای ٹکڑاں والا زمانہ اے۔ پر
 حقیقت ایہہ دے کہ انسان دی تاریخ اندر ایہہ زمانہ وی گذریا۔
 بعض عالماں دا خیال اے پئی ہڑتہ دی تہذیب دا زمانہ غلاماں دا ای
 زمانہ اے۔ بندہ، زمین، جنگل تے جانوراں وانگہ پینڈوار دا
 وسیلہ اے تے جد پینڈواری وسیلے کئی مالکی اندر سن اوس سے دا
 اک حصہ رانجھ اے پئی لوکی بندے ٹوں دی مال ڈنگر وانگر خریدے
 سن۔ ہڑتہ تہذیب مگروں آریاواں دے آون سے ایہہ گل
 وددھ گئی۔ پاک بھارت دی جو تفوڑی باہلی ساٹھی تاریخ اے اوس
 اندر اک ویلا ”غلاماں دی حکومت“ دا وی آوندا اے۔ ایہناں
 وچوں اک بادشاہ قطب الدین ایبک لاہور اندر دی دیا ہویا اے

بد بندہ بندے دا غلام ہوندا سی پنجاب اندر اوس سمے
 بارے کوئی پھیدا تحقیقی مواد نہیں پھیدا پر بندے دی خرید فروخت
 دا سلسلہ پنجابی ادب اندر کسے نہ کسے حوالے وچ موجود اے ۔
 جیویں یوسف زلیخا وچ مولوی غلام رسول یوسف دی بولی بوسے جان
 دی گھل کر دے نیں :

خلق ڈٹھئی سو باجھ شماروں ، سارے شہر پکارا
 پردہ چا نگاہ وگائس ، ڈٹھا عالم سارا
 حال پچھتے ایختے کیا اچنبہ ، بائیاں راز دسائے
 یوسف نام بندہ کنعانی ، وکدا ہے ات جائے
 کدے وچار نظر کر دیکھاں ، ڈٹھس گت نظارہ
 پئی نظر چھٹ گئیاں آہیں ، بیا پہچان پیارا
 جھڑی غشوں محبوبہ واری ، میں دک گئی نظاریں
 رکھتوں آئیوں وکدا پھروا ، شہراں دے بازاریں
 شہر وکیں ، میں جھگل بجاں ، ستے مل وکاویں
 سائی جان جہان جے قیمت ، ارزاں اج دساویں
 میں واری بازار وکیتا ، مل توہیندیاں جاناں
 میں وکے بھتیں اگے وکیں ، کوک سٹنی سٹھان

شکار توں واہی بیجی متائیں زرتانیاں تے مرد

بُریاں ، بُریاں ، بُریاں وے ،
اکیس بُریاں وے لکا
بُریاں کوں نہ بہو وے

تیراں تے تلواراں کولوں تکھیاں ،
بہہ ہوں دیاں پھریاں وے لکا
بُریاں کول نہ بہو وے

بُریاں ، بُریاں ، بُریاں وے ،
اکیس بُریاں وے

لکھاری سے اوس اندر دی پر خاص کر لوک گیتاں ، غور ہے اک پاسے
اکلی زمانہ دے ورلاپ ہوندرے نہیں تے دوجے پاسے زمانہ ذات
دی پوری قوم وا کوکھ جمع دے بیٹے وچ نکلیا ہوندا اے ، جیویں
شاہ حسین دی کافی اندر اے ۔ ایس سنی دا مصرعہ ایچ دی ہو
سکدا سی :

لہ بھٹی پردیس سدھائے ، پیں ودیا کر کے مڑی اں وے لوکا
پر ایس اندر ” پیں دی تھاں ” اسیں وا نقد دیتا گیا اے ۔
لوک گیتاں دی ایہہ گل خاص پنجابی اندر ای نہیں پاکستان دیاں دوجیاں
زماناں اندر دی ہے ۔ ہور تے ہور ہندی اندر دی جمع دا بیغہ
ایچ آوندا اے :

بابل ہم توڑے کھوٹے کی گلیاں

جس ملے گلیاں اُس ملے گلیاں

پنجابی دے لوک گیتاں دل جات ماریے تے اوتھے ایہہ گل
رنگھڑ کے ساہنے آوندی اے پئی اوہناں اندر عورتاں ولوں جمع دا
بیغہ عام دیتا جاندا اے ۔ جے پنجاب دے لوک ناچاں ول جائے
تے اوتھے دی ایہہ گل نظر آوندی اے ۔ اک تاں بڑستے لوک ناچ
زمانیاں دے نہیں ، دوجے اوہناں اندر جمع دا بیغہ دیتا جاندا اے
مرواں دے لوک ناچ دی گھٹ نہیں تے لوک گیتاں اندر جے مرد
رکھڑے اکھٹے نظر آوندے نہیں تے اوہناں لوک گیتاں اندر جو
فصلاں تے پیلیاں بارے ہوندرے میں مثلاً بولیاں ، یا
رکھڑے رکھڑے ماہیا ۔ ماریے وچ دی رنگ ذرا دکھرا ہوندا اے ۔

گل تکتے بندھے دی ہوندی اے پہ۔ اودھنوں اکسیں کہہ سے وڈیا
 تے کھلیا ریا جاند اے۔ زنانیاں تے مرواں اندر فرق وال ایہہ گل
 تھو۔ ہوگی اے کیوں جو ایہہ رشتہ ساڈی دستوں نال بدھا ہویا اے تے دستوں
 دی آپٹی راک تارنچ ہوندی اے۔ جیویں راک خیال، راک احساس وی تارنچ
 ہوندی اے۔ ایسے طریقے نال اوس خیال دے احساس دے ظاہر کرن والی
 دھرم دی وی راک تارنچ ہوندی اے۔ لوک گیتاں اندر زنانیاں دا اکٹھ دی
 عورت وچ اواز چکن دیاں ہور وجہاں وی ہین۔ راک تاں ایہہ پئی
 عورت کول اپنے خیال، احساس نوں ظاہر کرن واسطے سمجھ توں آسان
 طریقہ لوک گیت سی۔ ایس طرح اودھ اپنے خیال ظاہر کہہ کے وی گمنام
 رہ سکدی سی۔ عورت وی جو حیثیت ساڈی دستوں اندر رہی اے اوس
 وچ اودھنوں آپٹے ناں نال خیال ظاہر کرن دی آزادی کدے نہیں رہی۔
 ایس کارن اودھ مجبور سی پئی لوک گیت دی ٹیک کوسے تے گیت یا اودھ
 بول بناون ویلے اپنا ناں نکال کوسے۔ دوجے ایہہ پئی ساڈی دستوں
 اندر بوہتیاں رساں عورتاں دیاں ہوندیاں ہن یا اودھ بوہتیاں رساں وچ
 آگے ہوندیاں ہن۔ ایس پاروں لوک گیتاں اندر عورتاں دتوں جمع دا
 صیغہ دیتا جاتا اے۔ تیجی وجہ ایہہ ہون سکدی اے پئی عورت نوں
 قدرت دتوں جو حکم دتا گیا اے اوس اندر اودھنوں مرد دا محتاج دی
 ہونا پیندا اے تے راک ویلے جدوں اودھ راک توں زندگی نوں جنم دین
 والی ہوندی اے اودھ کتوں کاجوں دھاتی پئے جاندی اے۔ ایہہ اودھ
 زمانہ ہوندا اے جدوں اودھ خیالاں تے جعبیاں دے ہرٹھ وچ ہوندی
 اے۔ ایس پاروں اودھ دے موٹھ وچوں آپ مہارے بول نکلدے

جاندے نہیں پر ایہناں وچوہاں توں دکھ اک ہو رہی وڈی وجہ
اوہ اے جیہڑی شاہ حسین دے ایس مسرے اندر ڈلھکاں
پٹی ماروی اے ۔

لہ سجن پردیس سدھانے ، اکسیں ودیا کر کے مُڑیاں قے لوکا

بُھریاں دے لوکا

ایس وجہ دی مٹاوت رشید اختر ندوی نے ”مغربی پاکستان کی تاریخ“
اندر ایچ کیتی اے پٹی ”پنجاب دے پہلے آبادکاراں اندر جو
دراوڑی نسل دے لوک سن ، پتھر دے پہلے زمانے توں اخیرے
زمانے تاہیں ، مرداں دا یوہتا ویلا جنگلاں وچ گزیا ۔ اوہ جنگلی
جانوراں دے شکار پچھتے کئی کئی دیہاڑے گھراں نوں نہ پرندے ۔
اک کستی وچ رہ کے دی عورتاں تے مرداں دے محنتے دکھ دکھ ہوندے
پر جد ایہہ مرد اکھتے ہو کے جنگلیں شکاراں نوں جاندے تے اوس
ویلے عورتاں و توں ایس بندے دا ای اظہار ہو سکدا سی ،

لہ سجن پردیس سدھانے ، اکسیں ودیا کر کے مُڑیاں قے لوکا

بُھریاں دے لوکا

ماہیے دی مٹووت اندر ایہہ ایچ اظہار ہوندا اے :

ننگی ریت کڑاہیاں دی

تلاہہ نہ جا ماہیا ، نہیں لوڑ سکائیاں دی

سڑکاں تے آئی لاری

دلا مٹھان آکھنی آں ، پردیس نہ لا یاری

کوئی اوتھ کھلو گئے فی

وہج پردیساں نے ، دکھ نازک ہو گئے فی

منجی وان فی پڑنی آ

وہج پردیساں نے اکھ کیکن جڑنی آ

پھلاں بنیاں ٹوکریاں

پک ماہی پردیسی ، خیراں ریاں نوکریاں

بخت دکھڑے پٹی سہنی

سبھاں دودھ نیا راتی ریندر نہیں پینی

پاٹی لال سمنداں نے ،

پک پردیسیاں فی ، غم ساری ٹمراں نے

پردیسی بھائیں جنگلیں شکار کمن واسے جاوے بھائیں انگریز دی

فوج وہج بھرتی ہو کے سمندروں پار جاوے اوہدے بارے

عدت دا جذبہ اکتو جہا ہووے گا ۔ سو جدوں جنگلیں شکار نوں

جان والیاں نوں ودعا کمن والیاں ٹرویاں سن ، پنجاب دی تاریخ

دسے اوس زمانے بارے جو جو گلاں ساڈے ساہنے آریاں نیں

اوہناں دا ذکر رشید اختر ندوی ہوراں کیا اے ۔

”ہسٹری آف ایرین رول ان انڈیا“ دے لکھاری ایچ بی ہویل،

”انڈین ویلج کمیونٹی“ دے لکھاری سڈن پاول ، ”لینڈ آف فائیو

رورز“ دے لکھاری ہیو کینیڈی ، ”کلائمیٹ اینڈ ویدر“

دے لکھاری ڈکسن ، تے وان آف ہسٹری دے لکھاری جے ایل

مائرس دے حوالے تال جو گلاں ساہنے آؤدیاں نیں اوہ ایچ نیں :

”پتھر دے زمانے اندر پنجاب دے وسنیک مرد جنگلی
 بانواں دے شکار وچ کئی کئی دہاڑے گھراں نوں نہ پرہندے
 ایس ویلے زمانیاں پنڈاں ائمر رہندیاں، گھراں تے بال بچیاں دا
 اسٹاف اکھڑیاں۔ نیچے زمانیاں دے نال ہوندے تے اوہناں دی پرورش
 وی زمانیاں دا کم ہوندا۔ بیوواں دی حیثیت انج ہوندی جیویں بلوڑی باہرا
 ہون۔ برہتیاں بیوواں نوں تاں ایہہ وی علم نہ ہوندا پئی اوہناں دی
 اولاد کیہڑی اے۔ انج ای اولاد نوں وی ماں دا ای پتہ ہوندا، پو بارے
 گھٹ ای علم ہوندا۔ اک قبیلے دے جتنے زمانیاں نوں آپس وچ تعلق
 رکھن دی اجازت نہ ہوندی۔ میلیاں تے دو جے مذہبی اکٹھاں ائمر جردوں
 وکھ وکھ قبیلے دیاں عورتاں مرد اکٹھے ہوندے تے اک دو جے نوں
 اولاد دا تحفہ دیندے پیر بھائیوں جیون بھر نہ بلدے۔ شہید
 ایسے پاروں اولاد واسطے ماں دی بوہتی محبت اے تے اولاد
 ماں توں ای سبھائی جاتدی۔ ہاں پنڈاں دا اک چودھری مرد ہوندا جو
 آپنے قبیلے دیاں زمانیاں دیاں اولاداں دا قانونی پو تے استاد
 ہوندا۔ اوہ بالاں دی تعلیم تے تربیت دی کردا تے اوہناں نوں
 شکار دا دل تے قبیلے دے رسم۔ رواج وی سکھاؤندا۔ پنجاب دی
 ایس دراوڑی دستوں وچ رسم رواج تے مالکی دیاں تہذیبیاں ہوندیاں
 رہیاں پر ماٹواں ہر زمانے اندر اولاد دیاں مالک ہوئیاں تے اولاد
 دی سبھائی ماں توں ای ہوندی رہی۔

ایسے زمانے اندر عورتاں آن واریاں فصلاں دے سٹے ویکھے
 اوہناں اُتے تجربہ کیتا۔ اوہناں نوں سکایا تے کھان دے ای قابل

نہیں بنایا سگوں اوہناں نوں ذخیرہ کردے کہے واہی بیجی لئی بیج دی
تیار کیتا تے واہی بیجی دا ایس

سے کم عورتاں ای کیتا کیوں جو مرداں حالے شکار لئی جنگلاں
وچ مارے مارے پھروے سن۔ جد واہی بیجی راہیں ایانا اتناچ اگن
لگ پیا جس نال پورا ٹیر ٹوٹد بھروسے اوس سے مرد دا رخ جنگل
وتوں مڑیا تے اوس واہی بیجی ول آپ توجہ دینی شروع کیتی۔

خیال اسے ہئی واہی بیجی دا پہلا کم دریاواں دے اُتے جھتے
دے میداناں اندر ہویا۔ کیوں جو شکار کارن وی پہلاں بندے پہاڑاں
اُتے رہندے تے سر چھپاون لئی غاراں وی پہاڑاں اندر ای سن، پر
واہی بیجی دا کم میداناں اندر ہویا تے اسچ پنجاب دے پہلے آبادکار
پہاڑوں اُتے کے میداناں اندر آون لگ پئے۔ عورت دا سہن جنگل
توں میدان وچ اُترن تاہیں پردیسی سہن ای رہیا۔

اخیر تے اک لوگ گیت دیکھو :

جٹی رہیر پریتاں لائیاں نی ،

راستھے نے مندراں پائیاں نی

میں راستھے تے ماہی گجرات دے

کبھی پٹے گئی کالی رات دے

ڈھولے زیاں بے پرواہیاں نی

جٹی رہیر پریتاں ۔۔۔۔۔

میں راستے تے ماہی تھل دے ،
 مینڈی اللہ محمد والی گل دے

اساں بھل کے اکھیاں لائیاں فی
 جٹی رہیر پریتاں لائیاں فی ۔۔۔

میں راستے تے ماہی لاہور دے ،
 گھر آویں زور و زور دے

سُمدھ رکھتے مہاراں پائیاں فی
 جٹی رہیر پریتاں لائیاں فی ۔۔۔

میں راستے تے جی مانہرے
 مرگئی آل تے خون میٹھے تیرے

راستہجن نے مدتاں لائیاں فی
 جٹی رہیر پریتاں لائیاں فی
 راستہجن نے مُندراں پائیاں فی

(بن پیلواری ص ۱۲۲)

سواں تھا تھئی دی تہذیب

ط

کوئچ وچھڑ گئی ڈاروں تے بھدی سبھاں فوں
گل صرف کوئچ دے ڈاروں وچھڑن دی ای گہ جگ نہیں ،
کوئچاں بارے اک ہور سوچ دی اے۔ جیویں ایس بیٹ اندر

اے :

کوئچو فی تئیں نت پر دیسی ، بھٹ تہاڈی یاری
یا تے تہاڈا دیس کچھڑا ، یا کساں پیٹ تھاری
کوئچاں کہندیاں نیں :

نہ تے اساڈا دیس کچھڑا ، نہ اساں پیٹ تھاری
پچھڑے چھوڑ مسافر ہوئیاں ، رب ڈاڈھے چوگ کھاری
بچے چھوڑ مسافر ہون والیاں کوئچاں بارے گل صرف گاوتاں اندر ای

نہیں رہی۔ ایہہ جیہیں کئی خبراں ساڈی نظر توں گذرویاں نہیں پئی
 چکوال اندر اک مرغابی یا کونج شکار بیکتی گئی جس دے پیر وچ
 لوہے دا چھلا سی جس اُتے ماسکو دے کلب دا ناں لکھیا ہويا
 سی یا بیسی اندر اک نیل کنٹھ ماریا گیا جس دے پیراں وچ افریقا
 دے ملک دا چھلا سی۔ کونجھاں دا ایہہ مہار مٹھ قدیم دا اسے
 تے ایس مہار توں دھرتی اُتے وسدے پہلے آدم جایاں دا مہار
 میل کھاندا اے۔ جے پنڈی دے سواں تے ہرو دریاواں
 دے وچکار پنج لکھ سال پہلاں دے آدم دی وسوں دے نشان
 بچتے نہیں تے ایہہ سوال پنگر دا اے پئی اوس انسان دا بین نشہ
 تے نسل تے رنگ رکیہ سی۔ اوہ بکتوں آیا تے ایہتے ای چھاؤنی
 چھا بیٹھا یا ویلے نال کسے ہور پاسے موٹہ کر گیا۔ پھر ایس کہتے
 نوں کس نسل نے اُن بھرا تے ایس نسل دی تاریخ رکیہ سی ؟ اوہ
 کیوں رہندی ، کیوں آپنے سانجھے کم نیمڑوی ، جتن مرن اُتے
 اوس نسل دی ریت روایت رکیہ سی ؟ رکیہ ایہہ نسلں کدھرے
 اوہناں کونجھاں ورگیاں ای تاں نہیں جرب ڈاڈھے دی کھدی
 چوگ پگن واسطے مسافر ہوئیاں تے پھر وطنوں نوں پرتنا اوہناں
 دی قسمت وچ ای نہ لکھیا ہوتا۔

نیرے ہو کے تکیے۔۔۔ بھائیوں اوہ لوک گیت ہون بھائیوں
 مذہبی کتاباں تے بھائیوں عارتاں ، دستیاں تے نسل انسانی دا علم
 ہورے۔۔۔ ایہناں سبھناں توں اک گل بھدی اے پئی
 شکار کرن دے اوزار ، بیجن وڈھن دے اوزار ، گھر کھلے اُساکن

دے اوزار بناون تون پہلاں آدم حوا دی اولاد جنگلی پیل تے پٹے ی
کھاندی ورتدی تے پہاڑاں ویاں کھولیاں اندر نیمندراں مامدی سہی
'ہوئی اے۔ اوہدی چوگ رچتے رچتے کھلیدی ہوئی اے اوہ اوتھے اوتھے
اپڑدی ہوئی اے تے پھر اوتھوں ہور اکا تہہ ول ————— مطلب
اے منزل مرف کھلری چوگ چنن نال بجھی ہوئی سی۔ پنجاب وچ
وسن والے اوس زمانے دے لوکاں بارے "ویدک ایج"
دے لکھاری پروفیسر سنکیلا دا خیال اے پئی پنجاب وچ پہلا
آدمی پتھر دے ویلے دے پہلے رچتے یا دوہے برفانی ٹیڑنوں
نے کے چوتھے برفانی گیار تائیں ایسے آباد رہیا۔ پر ایہہ اکھٹا
اوکھی گل اے پئی اوہ پہلا آدمی یا پنجاب دا پہلا آبادکار اک ای
نسل داسی یا وکھ وکھ نسل دا۔ ایج ای اوس ویلے ایسے اک
نسل آباد سی یا وکھریاں وکھریاں نسلاں دے لوک سن ۔
اگے گل ٹورن تون پہلاں ایہہ پتھریا برفانی گیار دی ورت
جو سیانیاں کیتی اے اوہ پیتے وچ دھر لیے۔ پتھر دے زمانے
دے پہلے گیار یا پہلے برفانی گیار دا سماں پنج لکھ پنجاہ ہزار تون
شروع ہو کے پنج لکھ سال تائیں آؤندا اے۔ مودجا برفانی گیار
چار لکھ سال، تیرھا ڈیڑھ لکھ سال تے چوتھا پنجاہ ہزار ساں تھا سی۔
برفانی گیار دے علم دے اک سیانے ٹیڑیہ دا خیال اے
پئی پنجاب اندر پہلا آدمی برفانی عہد دے شروع اندر جنوب (سندھ)
ونوں آیا۔ جنوب پنجاب دے میداناں تون بوہتی گرم آب و ہوا
دا علاقہ ہے۔

ایہہ اود زمانہ اے جدوں اشرف المخلوق حالے حیوانی سطح اُتے
سی۔ ایہہ بڑا لمبا زمانہ اے تے ایس زمانے بارے وڈے تاریخ

OUTLINES OF HISTORY

وان ایچ جی ویلز نے آپنی کتاب

دِچ لکھیا اے : جدوں انسان نے حیوانی پدھر توں اُتے قدم پھرتے
اودھنوں واپی بھی دے زمانے تاہیں اپدیاں ہزاراں ورے لگے۔ ایہہ
پہنڈا کوئی دیر ہزار ورے پہلے شروع ہویا تے اٹھ ہزار ورے
پہلاں جا پورا ہویا۔ ایس واپی بھی دے سے تک اپدین تاہیں بند
رکھ رکھ کیتا تے کیویں زندہ گی گذارتی۔ ایس بارے ایچ جی ویلز
دا اکھلا اے : ”بندہ بڑا جانور سی۔ بکیاں زکیاں ٹولیاں دِچ
دھنڈیا پھردا۔ جیون دا صرف رتوای کم سی خوراک بھنی تے ڈھنڈ
بھرتا۔ اود جنگلی جانوراں بگڑا دیویں درندے اپنے شکار
پچھتے نسدے نیں۔ جے موسم تیز ہوندا تے جسم پتیاں نال یا جانوراں
ویاں کھلاں نال لویٹ لیندا۔ سیراٹھر ویلز نے آپنی کتاب
”پاکستان دے پنج ہزار ورے“ اقمہ سواں وادی وچوں لیتے
پتھراں دے اوزاراں بارے ویرا کیتا اے۔ ویلز دا اکھلا اے
پئی ٹڈھ قدیم دِچ جو لوک پنجاب دے دریاواں کنڈھے آباد سن تے
جو پتھراں دیاں کہاڑیاں تے تیشے درندے سن اود زراعت پیتہ نہیں سن۔
مطلب اے واپی بھی دا چکر حالے شروع نہیں سی ہویا۔ کونجاں
واٹگوں کھری چوگ ڈھنڈن دا زمانہ سی۔ ایہہ چوگ شکار دی شکل
اندرو دی سی تے پتھر ویاں کہاڑیاں تے تیشے تے تیر ایسے سہ دی
یادگار نیں۔ بندہ ایس توں اگلے پڑا دل ٹریا تے ٹیڈ بھرن لئی

چہناں جانوراں توں شکار کمر کے کٹ وڈھ کے کھا جائدا ، مہن اوہناں
 دے اجڑ پالنے شروع کیتے ۔ اوہ اپنے اجڑ نے کے جنگل جنگل
 ییلے ییلے گھمدا پھروا رہیا ۔ ایس زمانے اوس اتاج دے بیج لبھ لے
 اوہناں نال مہولی بھر ڈھڈ ای نہ پالدا اوہناں توں ذخیرہ وی کدوا ۔
 ایہہ اوہ زمانہ اے جدوں اوہدی گوشت خوری گھٹ گئی ۔ ایس سہے
 شکار پچھتے نسل نسل کے رکتوں توں رکتے اپڑن والی گل وی گھٹ گئی ۔
 تے اوہنے دستیاں وی وساٹیاں شروع کیتیاں ————— جد شکار
 لہجھن تے اجڑ چارن ویلے بندہ ہر ویلے سفر اندر رہندا تے اوس
 ویلے ایہہ گل سدھی ساٹویں جیہی اے پئی بندے کوٹجاں وانگوں
 اک علاقے تے اک بڑا عظم وچوں ڈوبے علاقے تے بڑا عظماں
 اندر اپڑے ہوئے نیں ۔ دن ایستے رات اونٹے والا عل ہووے
 تے کون اکھ سکدا اے پئی کیہڑی کیہڑی نسل دے لوک اوس سہے
 پنجاب دے وسنیک ہوئے نیں ————— پروفیسر وان اکسٹ
 دے مطابق افریقہ تے طیشیا توں آئے لوک سن جو کولیری یا منڈا
 زبانان بولدے ۔ پروفیسر رنگ اپاریہ واکہنا اے ، اوہ افریقہ
 تے آسٹریلیا ریاں حبشی نسلاں دے لوک سن —————
 ————— نسلاں دا دیر دا جاری اے پر ایس زمانے دی زندگی بارے
 جدوں دستیاں وس پیاں سن ۔ اچھ پی ویز دا خیال اے پئی
 ایس سہے انسان دی زندگی دا مڈھلا تھم عورتاں سن ۔ اوہ مرواں
 ناووں چوکی جان مارویاں سن تے ہور تے ہور ، پہلی واہی بھی
 وی نہانیاں ای کیتی ۔ کیوں جو ایس سہے مرد تے جنگلاں اندر

شکار بھدے پھروے سن ۔ بال بچے تے گھروے سسلے
 زمانیاں توروں دیاں ۔ مطلب اے بس کیمپہ اندر حوت پروہان سی
 کیوں جو مرداں دا کوئی پتر نہیں سی پئی شکاوں زتمہ سلامت
 مرنٹا وی ہے کہ نہیں تے ایس زمانے وی نہ تانی د مرداں بارے
 احساس برغانی ، پتھر تے حوات دے سبھ گیزاں وچ اکو جیہا
 رہیا جیویں شاہ حسین اکھدا اے :

ۛ

ساو ہج بندھا لے فی ۔

ساو دھڑک شیر دا

کوئی آیا برغان چیر دا ،

جانا کر کے رہا ہے

ساو ہج بندھا لے فی

ساو دھڑک گجرات دا ،

کوئی میں کیو پہلی رات دا ،

رکتے ڈھنگ بہانے ۔

ساو ہج بندھا لے فی

ساو دھڑک ملتان دا ،

کوئی رت دلاں دیاں جاندا ،

مستی شہ گھل لائے ،

ساو ہج بندھا لے فی ۔

ساؤ بھوئیں بوڑیا
 کوئی تھیں رب واروڑیا ،
 ہو نہ کیتا جائے
 ساؤ سچ بندھائے فی
 ساؤ میرا قیمتی ،
 کوئی دیکھن آریاں تربیتیں
 گئیں سچہ صلائے
 ساؤ سچ بندھائے فی
 ساؤ پایا ٹنگنے ،
 گوانڈھن آئی ٹنگنے ،
 ویتا کہیں نہ جائے ،
 ساؤ سچ بندھائے فی
 ساؤ وارنگ جاوٹا ،
 کوئی پھیر نہ ایس جگ آوٹا ،
 چلے گھم گھمائے ،
 ساؤ سچ بندھائے فی
 ساؤ میرا اُٹھندا ،
 کوئی شام بندہ بن مٹندا ،
 جانا بکھڑے راستے
 ساؤ سچ بندھائے فی

کہے حسین گدائیا
 کوئی رات جنگل وچ آئی آ
 رب راڈھا بے پرواہ اے
 ساؤ ہیچ بندھاے فی ...

زیور، پیشے، منڈا قبائل

سکندر یونانی دی گل تہاں بوہت بعد دی اے۔ پنجاب تے
 لاگوں علاقے دی تاریخ بارے پچھلے چالی پنجاہ ورہیاں اندر ایہے
 بوہے گھلے نہیں جیہناں نال تاریخ دا مہاندرا ای بدلا جاتا اے۔ یے
 اک پاسے ہڑپے ورگے شہراں دی گھدائی ہوئی اے تے دوسرے پاسے
 زبان، رسماں، ریتیاں تے رواجیاں دے حساب نویں لگے نہیں۔ سواں
 دریا دے علاقے وچوں ملن والے مہندھے بٹے ہتھیاں سیاٹیاں نکل
 ہور وی دتاں پائیاں نہیں تے گل انج بھدی جاتدی اے پٹی ایس
 برٹے وڈے علاقے اندر جس دے اک پاسے بھارت تے اگلے
 علاقے میں تے دوسرے پاسے افغانستان تے ایران نہیں، ایہدے
 اندر پہلی انسانی دستوں تے تہذیب راولپنڈی لاگے سواں ندی دے
 کنارے دی اے۔ سیاٹیاں ایتھوں تیک آکھیا اے پٹی ایسے

علاقے وچ پہلی واری کتے، گھاس، بلد تے بکری نوں بھنگی جنوراں
 توں انسانی دستوں دے جانور بنایا گیا۔ ایہناں نوں جنگلاں وچوں
 پھڑکے بندیاں نال رہنا سکھایا گیا تے ایسے زمانے کچا گوشت،
 مچھی تے پھل کھان دی تھاں واہی بھجی وی شروع ہوئی۔ تے
 ات اناج دا سلسلہ وی شرن لگا۔ اج تاہیں مطلب اے کوئی
 پنہاہ سمٹ ورے پہلے تاہیں پنجاب دی تاریخ نوں بے شروع
 کیتا جانتا سی تے صرف آریاواں دے علیاں تے آبادیاں توں
 شروع کیتا جانتا۔ انج صرف اکو گل ثابت ہوندی رہی پئی ایس
 علاقے اند۔ اج وی آریا لوک آباد نہیں یا بوہتے لوک آریا نسل دے
 نہیں۔ پرہ اج نقشہ دوسرا بنا جانتا اے۔ جے اک پاسے کھدایاں
 نویں راز کھولدیاں نہیں تے دوجے پاسے سواں ندی دے کنڈھیوں
 لہتے ہتھ دے ہتھیار نویں دس پاوندے نہیں۔ تیجے پاسے ایس
 علاقے دی زبان دا دوجیاں زبان نال ٹاکرا تے سانجھ زبان تے
 ادب دے شروع ہون دے پرانے گہر پڑاں تے تصوراں نوں
 پئی بدل دی اے۔ کسے زمانے پنجابی پرانے تے منکرت
 وچوں نکلی وئی جاندی سی۔ اج پنجابی زبان تے پنجابی دستوں وچ
مٹھ علیاں گلاں اک پاسے منڈا قبیلیاں دی زبان تے دستوں نال
دلہیاں نظر آوندیاں نہیں تے دوجے پاسے دکھنی، بھارت دیاں
دراوڑی زبان نال اوہناں دی سانجھ پئی دسدی اے۔ وارث شاہ
 دی ہیر جیوں گھروں ٹردی اے تے جیوں اوہ ساہو دے گھر
 ایتھ دی اے اوس ویلے دیاں رسماں دا ذکر انج لکھا اے :

ڈولا آلتھا جدوں کول یوسے، گوہڑے رُوس مے نُرت الوائیو نہیں
 منگے پنج پیسے روک لاگیاں نہیں، تلی ہیر دی، میٹھ ٹیکائیو نہیں
 رکن لیف تلیاں ٹنگنے تے، منڈے پنڈ مے سد منگوائیو نہیں
 کڑیاں ووبٹی نوں ڈویوں کدھ آندا، تیل وچ دھلیز چوائیو نہیں
 پانی وار پیتا کس ہیر دی نے، شکر رب دا مونہوں الائیو نہیں
 اگے رکھ قرآن تے پنج مہراں، نُرت ہیر دا گھنڈ کھائیو نہیں
 کڑیاں ووبٹی نوں کڑے تے لے آئیاں۔ دولے ہیر مے مجھڑ پائیو نہیں
 پھیر گوت کھالی دا آہر ہویا، پجوری گٹ کے خوب بنائیو نہیں

وارث شاہ تے کل دی گل اس پر ایہہ رساں ریتاں ایس علا تے دی
 اوس تاریخ دی یادگار نظر آوئیاں میں جدوں ایٹھے کالے تے سائولے
 رنگ دے لوک وسدے سن تے ایٹھے حالے آریا لوک وی نہیں سن
 آپڑے۔ دوجے نفظاں وچ ایہہ رسم رواج اوس ویلے وی ہے سن
 جدوں ہڑپے ورگے شہراں دی تہذیب پنجاب دی تاریخ سی -
 منڈا قبیلے بیہناں اندر بنگال تے لنکا مے ستمال، ناگائیٹ
 دے ناگاتے سی پی تے بہار ول دے منڈا قبیلے شامل
 نہیں، اوہناں اندر آج وی ایہہ رساں موجود نہیں - وارث شاہ
 کہندا اے: "پانی وار پیتا کس ہیر دی نے" تے چھوٹا ناگپور
 منڈا قبیلے اندر ایس رسم نوں "دل دا" آکھیا جاتدا اے -
 جدوں منڈا، کڑی ویاہ کے گھر آندا اے تے کس دواں نوں
 پانی دے چھٹے مادی اے تے اوہناں توں پانی وار پیتا
 دیکھے شاہ پانی وار پین ما ذکر ایچ کردے ہیں :

بلیا چیری مسلمان دی ۔ منڈا توں تھراں
 دوہاں توں پانی وار پی ۔ جو کرے بنگوان
 ہن ایس قبیلے دیاں ایسے سلسلے دیاں کچھ ہور رساں سٹو :
 اک رسم اے "واہرچی" ۔ جدوں منڈا ، گڑی ویاہن سوہرے
 اپڑوا اے تے اوہدی کسٹ اوہدے توں پانی وار کے پٹیدی لے ۔
 اک رسم اے "واؤ" ۔ ایہہ رسم تے ایہہ دے ناں دے
 لوک گیت اج وی پہنچتے سبھا پنجاب اندر گھردولی دی سورت موجود
 اے ۔ "واہ واہ گھردولی ہر آئیاں" منڈا قبیلے دی رسم اے
 پاؤ ہیر جدوں گڑی ٹرن لگدی اے تے گڑی منڈا روٹویں آپنے
 پچھے پاؤل وار کے شدے نیں ، مطلب اے پچھے خوشحالی تے
 سکھ رہوے ۔ انج ای جدوں مڈلی گھراپڑدی اے تے کسٹ وی
 نوٹہ دے ہر توں پاؤل وار دی اے ۔ وارث شاہ آکھدا اے :
 جنج کھیڑیاں دی جدوں آن کھلکی ،

گڑیاں کامناں تے زور پایا لے

جنج بھنن دیاں کرن تیاریاں تے ،

گھیرا سوتران نال ولایا اے

تے جنج ادس ویٹے تائیں اگے نہیں لگھ سکدی جد "تائیں" لگ نہیں
 دیندی ۔ منڈا قبیلیاں اندر ایس رسم نوں "منڈا واہ وارم مکا"
 آکھدے نیں ۔ شادی ویاہ دیاں ایہہ پنجابی رساں منڈا قبیلیاں دیاں
 رساں نال ای نہیں بلدیاں منڈا قبیلیاں دی زبان تے پنجابی زبان
 وچ لفظاں دی وی وڈی سانچھ اے ۔ وارث شاہ نے ای پنجاب

دے نیوہاں وا ذکر کیا اے ۔

سیالاں دا ج بھی خوب تیا ۔ کیتا ۔

بڈھے آن ۔ بچے وڈے تیراں دے

ہو ۔ آہی بہان دی رسم بیتی ۔

سبھ کیتی ناں نیوہاں دے

کٹیاں ۔ جھانجھراں ، منہس تے پوک بہروا ۔

کوئی انت نہ بانگیاں نیوہاں دے

وارث وایاں ۔ تھہ ۔ میل ۔ کتہ ۔

بازو بند ، مالا ناں نیوہاں دے

کٹن ناں نہ پٹیریاں پنج ویاں ۔

ہار ناں لوگنکب ۔ پرائو نہیں

تھرگا ناں کپوراں دے جٹ پچے ۔

توڑے پاؤں تے گجے پایو نہیں

پوٹھی بگنیاں ناں میل مالا ۔

عطر دان بھی ناں گھڑاؤ نہ

سوہنیاں لچیاں ناں پانزیب پمتن ۔

گھونگھڑاں گھڑو پایو نہیں

گورکھ دھندا انگوٹھی تے چنپ کلیاں ۔

کان پھول تے ہنس بنایو نہیں

وارث شاہ گہٹا ٹھیک ٹھاک آہا ، سب کھڑے پا پوائو نہیں

ایس نتھ تے بور زیوراں تے کپڑے لٹے دے نانواں دی
 سانجھ پنجابی تے منڈا زبان وچ اچ مدی اے۔
 پنجابی وچ جس شے دا ناں مندرے، مندریاں یا مندری
 اے اوکس نوں منڈاری وچ مندر آکھیا جاند اے۔ پنجابی
 وچ نتھ، منڈاری وچ وی نتھ۔ پنجابی وچ کچل منڈاری اندر
 کاجر۔ پنجابی اندر گھنا منڈاری اندر وی گھنا۔ پنجابی وچ چڑا
 تے منڈاری اندر پھیرا۔ پنجابی وچ گنگ، لنگی تے لہنگا تے
 منڈاری اندر لاہنگا۔ پنجابی اندر دھسا تے منڈاری اندر وی
 دھسا۔۔۔

ایہہ تے زیوراں تے کپڑیاں دے نانواں دی سانجھ سی،
 اصل شے دے، تہذیبی سانجھ یکہ ہے تے کتھوں شروع ہوئی۔
سرجان مارشل، ڈاکٹر ایچ آر پال تے ولیم ولسن ہنٹر تے
 دوجے سیانیاں دا خیال اے پچھا ہڑپا تے موئن جو دڑو دی تہذیب
 توں پہلاں ایس علاقے اندر آری تل تہذیب دا سما سی۔ تے آری تل
 تہذیب دا سلسلہ منڈا قبیلیاں نال جوڑیا جاند اے جو دراوڑیاں
 توں پہلاں دے ایس علاقے دے وٹیک دے جاندے نیں۔
 منڈا قبیلے کول، بھیل مستھال، منڈا، ساورا، ہو، کورو،
 جاٹنگ، کردی پنجاب توں لے آسٹریلیا تے نیوزی لینڈ تائیں
 رکنڈے ہوئے سن پر اچ ایہہ کچھ علاقیاں اندر خاص کر
 بھارت تے جنگلاں اندر آباد نیں۔ جے آری تل تہذیب ایہناں
 قبیلیاں دی سی شے کوٹ ڈوہی، روپڑ، کالی بنگن تے لوہل

وچ گدائی اندروں جو کچھ نکلیا اسے اوہ ایس تہذیب دا ای ۱ سے جس
 دی زبان منڈا یا منڈاری سی۔ ایہناں کھولیاں وچوں بھلن والے
 انسانی ڈھانچے دی بناوٹ آسٹریلیا دی پرانی کھالے قبیلیاں دی
 نسل نال بلدی اسے۔ سر جارج گریئر سن دا خیال اسے پئی اک
 ویلے منڈا قبیلیاں دا علاقہ تے اثر اوہناں دی ارج دی آبادی دی
 نسبت بڑے وڈے علاقے اندر سی۔ پر ایہناں دی زبان دا
 آریاواں دی ویدک یا سنسکرت اُتے بڑا گٹ اثر اسے جس توں
 لگدا اسے پئی آریاواں دا واہ منڈا قبیلیاں نال نہیں سی پیا ،
 دراوڑاں نال پیا سی۔ منڈا قبیلیاں بارے پر وینسریال اور سیل دا
 خیال اسے پئی پنجاب تے مغربی پاکستان اندر پہلیاں وستییاں
 اوہناں لوکاں دیاں سن جو کولیری یا منڈا زبانان بولدے سن۔
 ”پری ہسٹارک انڈیا“ دے لکھاری پروفیسر رینگ اچاریہ دا
 خیال اسے پئی پنجاب اندر اوہ کوک ولسے سن جو افریقہ تے
 آسٹریلیا دے حبشیاں نال بلدے جلدے سن۔ اوہ پتھر دے
 زمانے دے اخیر توں پتھر دے نویں زمانے تائیں ایس ملک
 دی سیاسی زندگی وچ اُچا تھاں بنا بیٹھے سن۔ پروفیسر رینگ اچاریہ
 دا ایہہ وی خیال اسے پئی کول تے منڈا قبیلیاں توں پہلی دی
 آبادی ہے سی جس اُتے منڈا قبیلے آن ماکم ہوئے۔ پھیر دی
 ایہہ گل حالے تائیں نہیں کھل سکی پئی ریکہ منڈا قبیلے تے دراوڑ
 راکو ای نسل دے لوک سن یا دکھ دکھ تے اک دھو جے مگروں
 آون والے سن۔ یا ایہہ پئی منڈا قبیلیاں دے میل ملاپ

وچوں ای دراوڑ بنے۔ منڈا قبیلیاں تے دراوڑاں دا زمانہ تے
 ورتوں دی تھاں۔ ایس ویلے اصل گل اسے۔ پنجابی زبان تے
 منڈا قبیلیاں دی زبان منڈاری اندر لفظاں دی سانجھ —
 پنجابی زبان دی سانجھ دراوڑی زبانوں والی ہے پر ایس توں
 پہلاں منڈا قبیلیاں تے پنجابیاں ویاں۔ سماں بیتاں دی۔ سانجھ بارے
 گل مگروں منڈاری زبان تے پنجابی زبان دے لفظاں دی سانجھ
 جو جو صورت ہے اوہ ویکھن دی نوڑا۔ عین الحق فریہ کوئی
 ہوراں دی کھوج مطابق پنجابی نے منڈاری زبانوں اندر کدے ای
 لفظ سانجھے یا نکتے جتھے فرق دے نال ہن نیویں :

جسم لئی دیہہ ۔ لئی منڈی ۔ پتہ لئی کنڈا ۔ لب
 لئی جانگ یا جنگھ ۔ بیانڈے پکان وال آوا ۔ بھٹہ تے باٹھا ۔
 پانی دا بیانڈا تسلا ۔ بیانڈیاں دا تسلاں حصہ پنڈا تے بندھا ۔
 ڈھکن لئی پٹنی ، کولے پھرون لئی چمٹا ۔ پیوٹی ٹوکر لئی ڈالی
 کھدہ ویاں منڈاں لئی منڈ ۔ کڈی دی چپر ۔ سار کھدہ مال یا
 کرتال ۔ پوڑی لئی سیڑھی ۔ لڈی پیرن لئی آرا ۔ لاشی لئی ڈانگ ۔
 سوٹا ، ڈنڈا ، برچھا ، لم تے ڈھال ۔

ایسے طرح : بہی ، بھنڈار ، دھرا ، بوہنی ، گسانی ، کولٹو ،
 چھری ، جھونپڑی ، منڈوا ، دھان ، پانگ ، اگیترا یا اگوتر ،
 بھاڑہ ، ٹیرا ، چت کبرا ، چتر ، پھلا ، دھندہ ، ڈھیا یا ڈھم ،
 ڈھیٹھ ، دھوڑ ، گروا ، لاگ ، لاگت بازی ، مت ، مورکھ ،
 منڈل ، روڑا ۔

اُج ای نڈھان دی رک ڈڈی قہارے ۔ مکدی ایہہ پئی پنہجی بی
 زبان دے ادب اندر پنجاب دی اوس زمانے دی وتوں دی ہے
 جس سے ایہتے منڈا تہیلے دے کالے لوک وسدے سن ۔
 ہور تے ہور پیشیاں دے نانواں وچ دی سانچہ اسے ۔ جیویں
 جیہور ، کہار ، موچی ، کٹھیا ۔ ایہناں کماں کاباں کرن والیاں
 دا ذکر وارث شاد وی کیتا اسے ۔ جیویں :
 جھٹے ترنجان دے گھمکار پوندے ۔

کتن چرکھرے میٹھ مہریشیاں نیں
 شدر کوریاں روپ سنگاریاں نیں ،
 اتے دیارہیاں مشک پیٹیاں نیں
 اروڑیاں مشک وچ بوڑیاں نیں ،
 پھلیاریاں پھیل مٹریشیاں نیں
 منہاریاں نیں پکھی واریاں نیں ،
 شدر تیناں نال پھیلٹیاں نیں
 چیل گھریاں ، بانگیاں ڈوگریاں نیں ،
 راجپوتاناں راسے دیاں بیٹیاں نیں
 طواڑیاں ہور اڑیاں نیں ،
 کشمیر ناں نال پھیلٹیاں نیں
 گلے زائناں نال دھروائناں مے ،
 مارن اڑیاں پان گھمیشیاں نیں

عطارِ ناز تے کار چرناں نہیں
 کندری گزریاں ٹپ و لمبیٹیاں نہیں
 ہور موچناں، دھوبناں، دھاریں کٹناں،
 آتش بازناں نال بھلوٹیاں نہیں
 کھٹیکنہاں تے نیچے بندناں نہیں،
 پھوڑی گزریاں تے کمریٹیاں نہیں
 قصائناں ہور عیساں نہیں،
 اتے دھانناں نال صوفیٹیاں نہیں
 نائناں، میوناں، قصے کٹناں،
 میرا سناں نال ٹھٹھریٹیاں نہیں

ہڑپہ موئن جو دڑو توں پہلاں

اِج دی تہذیب تے دستوں اِچ اسے پئی سمندراں کنڈھے دسدے
 مشہر دوجیاں شہراں توں بوہت دڈے تے دوجیاں مکاں ناں خاص
 مریضہ بناون والے ہوندے نیں پر جیروں انسانی تہذیب تے پہلی
 دستوں شروع ہونے اودوں دی پانی دا کنڈھا ای انسان دی نظر اندر بچیا
 تے اوس پانی دے کنڈھے اُتے ای اپنی کلی جگہ یا کوٹھڑی پائی ۔
 ایس توں اِج ایہہ سٹا کنڈیا جاند اے پئی دُنیا اندر مڑھلیاں تے
 قدیمی تہذیبیاں دڈے دریاواں کنڈھے دسدے شہراں وچ تے اوہناں
 مکاں اندر ہویاں جو دریاواں ویاں واویاں وچ بیکیاں گئیاں سن ۔ نیل ،
 سندھ ، زھکوں سیہوں ، دجلہ ، فرات تے ہور دریاواں دے کنڈھے
 ویاں تہذیبیاں ای مڑھ قدیم ویاں تہذیبیاں نیں ۔
 راوی تے سندھ دریاواں دے کنڈھیاں دے وچکار وی اک

وڈی تہذیب گزری اسے جس دن رہند کھوہند ای نہیں سگوں
 بربت کچھ اوسے حالت اندر ان دی ساڈے کول موجود اسے ۔
 کوٹھے بناوٹ ۔ چٹھن ۔ کھان چٹن ۔ پٹھن پٹھان دے سجھا
 کچھ ایڈے دکھ نہیں ۔ شہر شاہ اندر کوئی وڈا فرق ندر اوسے
 پر جے آپٹے پنجاب دے پنڈاں ول غل بائیے تاں اچ وی
 اوسو پیہیں پکتیاں گھراں اندر نظر آوندیاں نہیں جو سندھ کنڈھے
 وسدے موہن جو دڑو تے راوی کنڈھے وسدے ہڑپے اندر ۔
 اچ توں چار ہزار ورے پہلے وہتیاں بانڈیاں سن ۔ اچ وی
 پنڈاں دے کچے گھراں اندر باریاں نہیں نظر آوندیاں تے
 ہڑپے اندر جو مکان چار ہزار ورے پہلے سن اوہناں اندر وی
 باریاں ناں دی شے نہیں سی ہوندی ۔

ہڑپہ ادھ شہر اسے جو راوی دریا دے کنڈھے تے کوئی
 پنج چار ہزار ورے آباد سی ۔ پھیر ایہہ کندوں زمین دے اندر
 جا گکھیا تے ایہدے وسنیک بکت ول موٹہہ کر گئے ۔ ایس بارے
 عالماں بڑیاں بڑیاں گلاں کیتیاں نیں پر کسے دی کوئی اغیسیروں
 لکدی نہیں مکائی ۔ ۔ ایس ورے بد ہڑپہ آئے تے اک
 ویلے ایہہ خبر دی آئی جی ہڑپے شہر ٹوٹ ویا پانی توں خطرہ اسے
 جیویں اچ دے کسے وسدے سندھ شہر دے باہرے کنڈھے
 وچ قبرستان ٹوٹ ہڑپہ دی ٹھل وٹی شروع ہووے تے شہر
 والیاں دے دلاں توں ہتھ پھین لگ پیندا اسے ، ایہویں ای
 ہڑپے بارے خبر سن کے اوہناں لوکاں دے دلاں توں ہتھ

پیا جو بندیاں دے قبرستان وانگوں آپنی دھرتی اُنے ہمیں تے پلن
 دایاں تہذیبیاں دے قبرستان توں وی اج وی جیوندی ہالہ دی تہذیب
 وانموشن حقتہ سمجھدے میں ۔ بیویں کیسے آپنے اوہناں پُورکناں
 تے وڈیاں بناں مکمل نہیں ہوندے جو ورے تے حدیاں بیتیاں
 قبریں اندر جاسکتے نیں ۔ ایویں ساڈی ان دی تہذیب وی ساڈی دس
 دڑکی تہذیب بناں مکمل نہیں ہوندی جو بڑپتے دی شکل اندر
 دیبا رے کٹھن اُسے نظر آوندی اے ۔ ان دی سوچ توں
 دیکھ کے بدکدی وارث شاد وال ادس سوچ دا خیال آوندا اے
 میدوں دھنیں اندر مدھائیاں پیندیاں سن تے سرگھی ویل پتیاں
 جھوٹیاں بانڈیاں سن تے پکایاں تے مدھائیاں نال جہل اوتھوں
 نیک مڑ جاندا جدوں پہلی واری چکی یا مدھائی مٹی ہونی اے ۔ جے
 اپنا خیال آوی جاوے تاں عجائب تھروچ بدکدی بالاں نال باندا
 پورے تے شہی بالاں توں ایہہ دستا پئے باندا اے پئی ٹائب
 گھر دین رکھی بڑپتے یا موٹن جو دُرو دی چکی کیہ شے بے تے
 ایہہ دے توں کیویں کہ بیا جاندا سی تے ایہہ چکی اج رُور
 بنگل مشین کیویں بن گئی ۔

راوی دسیندے بڑپتے شہر بارے ساڈی آپنی تاریخ تے
 ادب وچ کوئی نقود پتہ نہیں لگدا ۔ اک تاں ایس توں پئی ٹیڑھ ہزار
 سال پہلاں ایس علاقے دی تاریخ یا کسے وی علاقے دی تاریخ
 روحانی صورت اندر لکھی گھٹ ای لکھی اے تے دوسرے ایہہ
 پئی ساڈی آپنی نہان دی عمر کوئی بارہاں تیراں سو سال تاہیں تاں

کھج دھڑوہ کے لگی جاندی اسے۔ پر ایس توں پہچا نہہ نہیں
 جاندی۔ جڑپے تاں چار پنچ ہزار ورے پہلاں دی گل اسے۔
 اشوک توں گدیاں تاں دو ہزار ورے ای جوئے نیں اوس دے
 نہ نے دے پتھراں اُتے لکھے حکماں دی زبان بارے کھلے کئے
 کوئی گل نہیں ہو سکی۔

ہڑپے تے پنجواں دریاواں دے علاقے وچ آباد پراٹے
 شہراں اندروں جو مہراں لہٹیاں نیں اوہ دی حالتے نہیں پتہ چیاں گئیاں
 پر این تہ ور پتہ لگا پئی اوس ویلے زبان بکلی دی جاندی سی۔

لکھی زبان دے بولن نالوں وودھ پکھلی مدی دے اخیر وچ
 بدوں انگریزاں راوی دی کدھی وسیندے کھلاں نال لڑائی لڑی تے
 لڑائی جتی اوس ویلے لاہور تے ملتان وچکار سفر کردیاں ایہجے
 بے آباد لال رنگ دے جتے سیانیاں ویاں نکاہواں توں آپٹے
 ول کھپدے سن۔ بڑا چہر ایہہ جتے سیانیاں توں چلنج دیندے
 دے تے اخیر "انڈس سویلائزیشن" دے لکھاری مسٹر
 میکے نے لکھا: "جہاں مہیاں اندر ہڑپے شہر لکھا ہویا سی،
 اوہناں ولوں کدے کدائیں مہراں بھ جاندیاں ہونڈیاں سن۔
 جہناں بارے سر ایکنزینڈر کننگھم تے پروفیسر سٹیفن ورگے
 سیالے، دے سن پئی ایہہ مہراں کہیں بوسہ پرائیاں۔
 --- مہراں دے پرائے ہون دے باوجود ۱۹۲۰ء تا میں
 ہڑپے شہر توں بے وچوں کدھن ول کسے توجہ نہ وئی۔
 دس دینے دے اک وڈے جغرافیہ دان کننگھم نے ایس علاقے

وا دو داری دور دیکتا تے اخیر ۷۲ - ۱۸۷۲ء اندر ٹبیاں دی پیمائش
 کر کے اک رپورٹ تیار کیتی۔ ایس رپورٹ اندر بڑیاں تھرتی پاؤن
 والیاں گلاں وی لکھیاں۔ اوہناں لکھیا پئی لاہوروں جو ریلوے لائن
 ملتان توں جاندی اے اوہ منٹگری دے لاگے کوئی سو میل تائیں
 اوہناں راتاں دے تھڑے اُتے وچھائی گئی اے جو ٹھیکیداراں ہڑپے
 دے شے کھود کے کڈھیاں نیں۔ جنرل کنگم نے ایہہ وی آکھیا
 پئی ہڑپے دے آل دوالے دے پنڈاں وچ جو پکے مکان بنے
 نیں اوہناں وچ وی ہڑپے دیاں کڈھیاں اتناں ای ورتیاں گئیاں نیں۔
 جنرل کنگم نے بڑے ویلے ہر انگریز سرکار توں ہڑپے
 بارے گلاں دس دیتیاں سن پر انگریز سرکار توں سیاسی جوڑ توڑ
 توں پنجاہ ورے ویہل نہ ملی تے پنجاد ورے ہڑپے دیاں راتاں
 ٹھیکیدار گڈاں اُتے لئی جاندے رہے۔ جے اوس ویلے
 ٹبیاں تھیتیوں اتناں کڈھن وی مناسی کہ دٹی جاندی تے ہڑپے
 بارے کئی ہور گلاں ساڈے سامنے آونریاں۔ اخیر ۱۹۲۰ء اندر
 سرکار نے ایہناں ٹبیاں توں آپنے قبضے اندر رتتا تے محکمہ ویتا
 پئی ایہناں ویاں راتاں کوئی نہیں کڈھے گا۔ دو ورے مگروں
 مسٹر وائس توں کھدائی دا حکم ملیا تے جد کھدائی ہوئی تے مسٹر وائس
 توں آکھنا پیا پئی ہڑپے تے مقدمہ دے موٹن جوڑو توں کئی
 گننا وڈا ٹہر سی تے کئی داری آباد ہويا تے کئی وار بے چراغ ہو گیا۔
 مسٹر وائس دا خیال اے پئی ایہہ شہر ۳۰۵۰ ق م توں لے کے
 ۱۷۵۰ قبل مسیح تائیں ترے سو ورےیاں اندر رتن داری اُجڑیا تے

نہن واری آباد ہوئی۔ مسٹر وائس نے

EXCAVATION AT HARAPPA

_____ ناں ریاں دو کتاباں لکھیاں۔ جیہناں اندر

دستیابہئی چڑچڑے وڈے مکان چکی اٹ تال بنے جو شید

وڈے مکان دے سن تے نچے لوکاں دے مکان ڈسپ اندر

پکائی اٹ تال بنے ہوئے سن۔ ریتاں جوڑن مٹی کا: تے کدے کدے

پتہ نا دی ورتیا گیا۔ کندھاں اُتے بھوہ ہلی مٹی دا پوہا۔ فرش

کدھرے پکے تے کدھرے اٹ دے نچے نہیں۔ شہ اندر پاٹی دے

نکاس مٹی نامیاں ریتاں ریاں سن۔ مام لوکاں دے استعواں مٹی چھ

کھوہ وی سن۔ دریاؤں نیڑے دے علاقے دے کھوہ گھٹ

تے دور دے کھوہ بڑے ڈونگھے نیں۔

اک نام گھردی مثال اے پئی اوہ کوئی سو فٹ لٹا سی جس

اندر باراں کوٹھے سن بیہناں وچوں نوں کمریاں دے نشان مالے

وی ہین۔ ست کوٹیاں دیاں کندھاں وی کھدیاں نیں۔ جیہناں

وچوں دو مرداویں استعواں مٹی تے پنج گھر دے سہناں جیاں

لٹی سن۔ اک کمرہ باہر وار اے جو شید چکیار مٹی ہو دے۔

اک سرکاری عمارت دو حصیاں اندر اے۔ حصے آہنے ساہنے

نیں۔ ہر حصے اندر چھ چھ وڈے کوٹھے (ہال کمرے) نیں۔

ہر کمرہ ۵۲ فٹ لمبا تے ۱۷ فٹ چوڑا اے۔ ہر کمرے دے

ساہنے وگن اے۔ پوری عمارت دے کمرے دے تسلی

ساڈھے تنزے فٹ دی کندھ چارے پاسے دی ہوئی اے۔

ایہہ شید عمارت نوں دیا دے ہڑھ توں بچاؤن واسطے سی۔

ہڑپتے وچوں اچھیاں مہراں بچیاں نہیں جیناں اُستے ساہن ،
 ہاتھی ، شیر ، پیٹ ، زیرے تے مجھ دیاں تقبویاں بنیاں
 ہوئیاں نہیں ، بانڈراں ، رنچاں ، سواں ، کتیاں ، ہراں تے
 بمیڈواں دے بُت بھتے نیں ۔ اک اچھی تصویر بھتی جس وچ
 اک ڈھولی اک شیر اگے ڈھول وجا رہیا اے ۔ اک ہور تصویر
 اندر اک زنانی بند ساہنے سچدی وکھائی گئی ۔

مسٹر وائس ، سہ بان مارشل تے اوہناں دے ساتتیاں دا
 خیال اے پئی ہڑپتے دیاں زنانیاں شلوکا پاوندیاں سن جیناں اُستے
 پُکھل بوٹے کدے ہوندے سن ۔ بعض ویلے عورتاں ساڑھی ورگی چادر
 وی پاوندیاں ۔ اوہ دھوئیاں وچ ایہیے کاروی پاوندیاں ، بیہناں نال
 گھوڑاں پتیاں قطر آون ۔ ایہہ کار پتیل ، تانبے ، کینلہ (کانسی) ،
 چاندی یا سونے دے ہوندے ۔ زنانیاں گلے وچ ہار تے
 بانہواں وچ کڑے وی پاوندیاں سن ۔ ایہیے زیور اوہناں مرتباناں
 وچوں بھتے نیں جو گھدائی ویلے گہراں اندروں بھکے ۔

مرد قمیضاں وی پاوندے ، دھوتیاں وی بھندے تے چتر
 وی بندے ۔ چتر لین دا ول انچ ہوندا پئی بھتی بفلوں کڈھ
 کے کہتے موڈھے اُستے چتر سٹی جاندی ۔ وکی قیمتی زیور ، چاندی
 تے پتیل دے مرتباناں اندر بُد کمر کے قرشاں وچ دب دیندے ۔
 جو زیور ملے نیں اوہناں وچ خالص سونے تے چاندی دے زیور
 وی سن ۔ انڈس سویلائزیشن دے لکھاری دا خیال اے پئی
 اوس ویلے ریشمے وی ہونے نیں کیوں جو عورتاں دی سجاوٹ دا

سامان ایس گل دی گواہی دیندا اے۔ بوتلاں وچ بند اچھا سفوف
 دی بھیا اے جو پروڈر ورگا اے تے خیال اے پئی عورتاں
 رنگ پٹا کرن لئی دستریاں ہونیاں نیں۔ انج ای کئی بوتلاں
 وچوں سرمہ دی بھیا اے جو اکیاں وچ لایا جاندی سی۔

ہاں ہل ڈکبے سن یا نہیں پرہ لوگ اودوں دی پایا جاندی سی
 ظاہر اے جے لوگ ہوتا سی تے بوتلاں دے لشکارے
 دی ہوئے نیں۔ ہار، گنگن، ربنڈے، چونک، بازو بند،
 پہنچیاں، رکتے تے کئی قسماں دا زیور اوس ویلے ہئی سی جو
 چونک اچ کل دی پنجاب ویاں زمانیاں ہراں اُتے پاندیاں نیں،
 اودوں جیسے کئی چوتک ہڑپتے اندروں نکلے تے ایہہ بوہتے سونے
 دے ای نیں۔ اوس زمانے انگوتیاں دی ہونیاں تے والاں وچ
 لان والیاں سونیاں دی۔ ہڑپتے وچوں نکلے ایہناں زیوراں نوں
 ویکھ کے عورتاں دے آپنے آپ نوں بنان ستوارن دے سر بندھ
 ویکھ کے انج لگدا اے جیویں وارث شاہ ہڑپتے دے زیوراں دا
 پیا ذکر کروا اے۔

سیانیاں دا خیال اے پئی اک پاسے ستلج دے کنارے
 روپڑ توں نئے کے ہڑپتے تے موئن جو دڑو تائیں کئی شہر
 رگو ایس تہذیب دے آباد سن جیہناں دا تجارتی تعلق عراق
 دے وڈے وڈے شہراں نال سی۔ اودوں سندھ ناں دا سوتی

کپڑا ایس علاقے وچوں ای دور قہے جانداسی - پر ایہناں شہراں
یا ایس تہذیب دی حیاتی کبویں پوری کیتی گئی WONDIR - HIATWAN

INDIA دے معتق مسٹر بھاشم دا خیال اسے پئی ہڑپہ
سولہویں صدی قبل مسیح اندر موجود سی - اوہ پندرہویں صدی
قبل مسیح اندر تباہ کیتا گیا تے ہو سکدا اسے ایہہ تباہی آریاواں
دے ہتھوں ہوئی ہووے جیہناں ہڑپہ دے تجارتی لوکاں نوں
لڑائی وچ ماریا ہووے - مرد مکا دتے ہون تے عورتاں تے
بچیاں نوں غلام بنا لیا ہووے - تے ایہہ وی ہو سکدا اسے چئی
آریاواں دے آون دی خبر سن کے ہڑپہ دے بچکوں ول نس
گئے ہرون جیویں سرب دی تاجر پیشہ قریش قوم کتے اُتے
ابرہہ دے جھے ویلے نئے ابن ہشام تے طبری اکھدے نیں پئی
جدوں ابرہہ اپنی فوج نال کتے نوں گھیرا تے کتے دے لوک
گھر کھلتے چٹڈ کے نس گئے تے کتے دیاں پہاڑاں وچ جا کتے
راوی کٹڈھے دسدے امن پسنداں شیدانج ای کیتا ہووے -

ہڑپہ مومن بوڈرو

پنجاب دھی تاریخ دے موڈھی نشاناں وچوں اک سواں وادی دی
 پیچھر دے زمانے دی تہذیب اے تے دوجی کالسی تے لوہے دے
 زمانے دی تہذیب جیہڑی ہڑپہ دے حوالے نال مشہور اے ،
 ایہہ راک لئی کہانی اے جس اندر شکوے شکایتاں وی آوندیاں ہیں
 پر ایس ایس ویٹے ایہہ لئی کہانی نہیں چھوہ سکدے ہاں ۔ راک گل
 ضرور اے پئی علم ، تاریخ ، ادب ، سائنس ، جغرافیہ ، معاشیات سارے
 اسی علماں موجب بھانویں آپنے ماضی نوں دیکھنا بڑا ای مزوری سمجھیا باھے
 بھانویں ساری دنیا آپنے اگے نوں بناون واسطے آپنے دیکھتے دے
 گھرے بھال دی پھرے اکسیں ایس توں ہٹ کے دیکھیے تے قرآن
 اندر اللہ تعالیٰ بار بار آکھدا اے پئی ادھ پرانے نبیاں تے امتوں دی
 گل ایس لئی پیا کردا اے تاں جے تہیں یعنی جو زندہ ہیں تے

جیہناں نال خدا گل کر رہیا اے۔ تئیں ادھناں توں سبق سکھ کے
 ایس سبق مطابق زندگی گزارو۔ ماضی نوں دیکھن لئی ایڈے اصرار
 دے باوجود ساڈے ملک اندر ماضی و توں اکھیاں پر تانیاں گئیاں
 اسیں مستقبل تے بنانا چاہیا پر ایہہ نہ دیکھیا پئی جس دھرتی اُتے
 اسیں اپنی زینہہ رکھی اے اوس اُتے پہلے رکھیاں حویلیاں
 شہراں تے سلطنتاں دیاں زینہاں رکھیاں گئیاں، کتے کنڈر باقی نہیں
 تے ایسے ملے نوں اسیں اپنے مستقبل دی حویلی چاڑھن وچ رکنا کو
 ورت سکے ہاں۔ سو جتھوں تیک سرکاری تے غیر سرکاری تحقیق دا
 تعلق اے سواں وادی تے ہڑپہ بارے سیالیاں دے شکوے شکایتاں
 جائز ای لکھیاں نہیں۔ پنجابی دے شاعر بنجم حسین ستید ہوراں ہڑپہ
 بارے اک نظم اندر رماں تے سینٹاں نال ایہہ ساری گل بیان کیتی اے۔
 بنجم نے نظم دا عنوان رکیا اے ہڑپہ ”گائیڈ نہ ورل سی“
 ”رومی“ — ورل اٹل دے شاعر دانستے دا گائیڈ سی تے
 رومی یا مولانا روم علامہ اقبال دے گائیڈ سن۔ دانستے ورل دی
 مدد نال دوزخ، بہشت تے برزخ بارے نظم ڈیوانن کامیڈی
 لکھی تے علامہ اقبال مولانا روم نال ست اسماناں دی سیر کیتی۔
 بنجم نے اپنی نظم نال ایہہ لکھ کے کہ گائیڈ نہ ورل سی نہ رومی،
 علامہ اقبال یا دانستے دے حوالے نال اپنی قوم اُتے طنز کیتی اے
 جس ہڑپہ ورگی تہذیب روحانی نہ ہی گھٹو گھٹ جغرافیائی طور
 اُتے وراثت وچ لئی پر اپنی ایس وراثت توں نہ تے پورا فائدہ اٹھایا
 نہ ایس دے خزانے وچوں بورا نگ موتی بچے تے ہڑپہ نال

وددہ توں وودہ اوہو سٹوگ ہویا جو خلا پنجاہی دے شاعر شاہ حسین
 نال ہویا۔ پئی سجادہ نشیناں یا مجاوراں قبرتاں قائم رکھی تاں جے
 آمدنی ہوئی رہوے تے اوہناں وارزق تروا رہوے پر شاہ حسین
 دی زندگی، نہ فن بارے کوئی توجہ کیتی۔ اک وحید وی ایس کم اتے
 خرچ نہیں کیتا۔ ہر پئے دی گھڈائی ساٹوں وراثت وچ بیتی تے
 ایہہ وراثت ایس صرف ادھنوں تک ٹور رہے ہاں جھٹوں تیک
 کسے دا وانا پانی ایہہ نال بھٹیا ہویا اے۔ بنج حسین سید وی
 نظم رماں نال ایہہ گل سمجھا وندی اے :

(گائیڈ نہ ورمل سی نہ رومی)

پہلے سی اینویں ٹبا پھوڑا
 اتے سن اینویں گھنگرہ بتر
 ڈنگرہ دچھا چر دا سی

میٹھیاں میٹھیاں نکل پیا ایہہ کبکھر کھولا
 ایہہ پہا بزار سی شہر دا اوہ فقرا سی مشر
 قبرستانہ ٹسی دیکھ ای آئے او
 ادھنوں ای نکلے سن نا پتھر
 پتھر تے سکلتے دالے لے گئے

مٹ رہ گئے مٹ ایتھے ای نیں، تسان دیکھے ای نیں
 اے گھڈائی مکی نہیں سی

پر کمون دایاں دچوں اُپر تھلے پنج سبت مر گئے، رہندے ڈر گئے

جس سُنیا بس ایتا ای سُنیا
 ” ایتھوں چھڑ جاؤ پھولا پھالی ، اکسیں قبریں نوں گزیاں
 دے والی “

نوں گزیاں والے ٹاڈھے ہوندے نہیں جی
 ایہناں اگے کسے دی پیش نہیں جاندی
 ایہہ بابے آدم توں وی اگیرے ہو گذرے بے
 سایاں شہر گزائواں اندر ، آپنی ڈیوٹی پئے دیندے بے
 اوہ دن لار مڑ کیمہی کسے نہیں چائی
 ساریاں رل رل اوس بزرگ دی پکئی جاہ بٹائی
 چہرے مجور موئے سن اوروں
 ادہناں وچوں ای چاچیوں تائیوں
 ایتھے مجاور بن بیٹھے نہیں
 راتیں دیوا بلدا اے
 تے جھاڑ پونچھ وی ہوندی اے

گل سچ اے پئی ایتھے راتیں دیوا وی بلدا اے تے جھاڑ پونچھ وی
 ہوندی اے پر بلیاں کھنڈراں براں وچ اج توں کئی ورھے
 پہلاں جو شہر ہڑپتے دے ناں نال دھرتیوں باہر نکلیا اوس بارے
 کڈا کوکم ہویا ؟

ہڑپتے دے زمانے یا کسے وی زمانے دی تاریخ جاتن لئی
 یکہ یکہ گلاں مزدوری ہوندیاں نہیں ۔ اک رتھا جیہا ویروا ایس بارے وی
 مزدوری اے ۔ دستاویزاں ، ایہناں وچ رکھیاں ، تحریکاں ، کتاباں ، کتبے

وغیرہ توں وکھ لوکاں دیاں رہاں رواج ۔ مذہبی عقیدہ ۔ اخلاق
 دے اصول ، قسے کہانیاں ، سماجی تے حکومتی ادارے یا دائرے ،
 پرائیاں حدیاں ، آرٹ ، فرنیچر ، ہتھیار ، اوزار ، بھانڈے ، ریسکے ،
 قبرستان ————— بنن ہڑپے بارے جو کچھ لکھیا اے ،
 تے سچ پچھو جو پچھاہ ورھے پہلاں لکھیا سی اوس توں اگے لکھن
 دی کوشش ای نہیں ہوتی ————— سو جو لکھا اے اوہ
 ایہہ ہے پٹی جو مہراں لکھیاں اوہناں دا رسم الخط ای مالے نہیں
 پڑھیا گیا ۔ اوس زمانے دے بے مکاں دیوں جو تحریریاں لکھیاں اوہ دی
 نہ پڑھیاں گئیاں تے بے پڑھیاں وی گئیاں تے اوہناں اندر سوئن جو ڈرو
 یا پردے دے شہراں دا ذکر یا اشارہ نہیں ملدا ۔ ایس لئی دستاویزاں
 یا لکھتاں واسے معاملے اندر ہڑپہ وریک بد قسمت اے ۔ بلکہ
 پوری سندھ وادی ای بد قسمت اے جے راک واری ایہہ رسم الخط
 پڑھیا جاندا تے ہڑپے سارے بند راہ کھل پینے سن تے ایہناں دی
 مدد نال اوس زمانے دے شہراں دا کھرا وی بعد جاندا تے سندھ
 وادی دی تہذیب دے اندر دے انگ ساک تے باہریاں نال
 رشتہ داریاں دا تقوہ پتہ وی لگ جاتا ۔
 بنن گل اسے کوٹھے گھلے تے اوہدی بناوٹ دیا ، سو ایس
 بارے جو گل بات کھڈائی کرن واسے کر گئے اوہو اخیر اسے پئی ہکٹیاں
 اتناں ، گمارا ، چڑنا ایج ما ای استعمال ہویا جویں دا سوئن جو سندھ اندر
 ورتیا گیا ۔ شہر دی بنتر اج دے چنگے شہراں کولوں وکھ نہیں ۔
 گدا اے اوس زمانے وچ شہر دا نظام اج دے نظام کولوں وی

چنگا سی - شید ایس واسطے پٹی جے اوہ لوک سانجھے ٹیکس ، بندے
 ہونے نہیں تے شہر دی سانجھ سنبھال دا اختیار دی سانجھا ہونا لے ۔
 ایہہ نہیں ہونا پئی دو چار افسر تے اوہناں دے کارندے ای
 سارے شہر دی دیکھ بھال دے دتے رہ جوں تے باقی لوک اوہناں
 دے رحم کرم تے ہی ہون ۔

نہراں ، کوٹھے گتے توں دکھ بھانڈا مینڈا ، ٹومب پھٹہ ۔
 جو جو بڑپتے اندروں نکلیا اے اوہو ایس تہذیب بارے ساری
 اصل بنیاد بندا اے ، اوس ویلے تائیں جہ تائیں نہراں ، رسم الخط تے
 زبان والا بھیت نہیں گھلدا ۔ اور ایس حدیثی ، وراں دی کتاب " وادی
 سندھو کی تہذیب " اندر کچھ گتوں تے کچھ جیہ کڑے ہوئے نیں ۔
 ایس توں پہلاں SILVER PIGGOT نے آپنی کتاب

PRE-HISTORIC INDIA اندر بڑپتے کڑے اوہ دی

بڑپتہ تہذیب دے کچھ بابیاں بارے چنگا بھلا چانن پاندے نیں
 تے ایس توں بڑپتے تے ساڈی اچ دی زندگی ، وسیلے تے شینواں
 مال اک پتہ رشتہ دی نکلا اے ۔ پنجابی دی اک بولی اے :

کدی ہاک د چندریسے ماری ، پڑے والی ماتہ کڈ کے
 پڑے والی بانہ توں تروت اوہ چکنی یا رتھہ ساہنے آکھنڈی لے
 د بڑپتے دے جڑویں شہر موٹن جوڈرو وچوں نعلی تے موٹن جوڈرو
 بارے سبھ توں بوہتی پیلسٹی اوسے دی ہوئی ۔ ہڑپے

اندروں عورتاں دے جو زیور بھے اوہناں سیمتاں توں اسیں اچ
 اکھیں دی دیکھ سکدے ہاں ۔ ایہناں زیوراں بارے کچھ بوریہاں :

تیرے جس گدیاں وچ گواں ،
وے ڈنڈیاں گھرا مے مٹرا

میرا لونگ گڈی وچ گتیا ،
پیں اگ لاواں ٹکٹاں نوں

لونگ والی نے بھنا لے گوڈے ،
تیلی والی کھال ٹپ گئی

میرا کھیدوی دا لونگ گواچا ،
وے چٹاں تیری چانٹی بری

مٹڈا موہ یا تویتاں والا ،
ومڑی واسک مل سکے

پانی بھروی کپ ٹنکا رکھدی ،
چھڑیاں دی پک لوہن نوں

✓ میری پک تے لیٹ لے یارا ،
سونے دا تویت بن کے

میلے گیوں تے نیاویں پہنچی ،
وے لے جا میرا گٹ من کے

تیرے جھکے لین ہلارے ،
فی پیٹنگھاں جھوٹا پیسے

تیری اندر چھلکے جھانگری ،
باہر کھڑے یار سک گئے

مٹھ میٹ کے مکائے بنتو ،
مندی مستراں دی

پانی ڈولہ گئی جھانجھراں والی ،
کینٹھے والا تھک پیا

گوری لاه کے پنہریاں ستیاں ،
دھرتی نوں پھل لگ گئے
— عالم کپور قتلوی دے مضمون وچوں

ہر پتہ — مذہبی زندگی

گل رولے لوکاں پائی اے |
 سچ اکھ منا کیوں ڈرنا این
 اس سچ پچھتے توں ترنا این
 سچ سدا ابادی کرنا این

سچ دست اچنبا آئی اے
 گل رولے لوکاں پائی اے
 بہمن آن بھمان ڈرا لے
 پتر پیڑ دس بھرم دوڑا لے
 آپے دس کے جتن کرا لے

پوہجا شروع کرائی اے
 گل رولے لوکاں پائی اے

پر تم چمنڈی مات بٹائی
 جس نوں پوئے سرب لوکانی
 پانچھی وڈھ کے جتج چڑھائی
 ڈولی تھم تھم آئی اے
 گل روئے لوکان پائی اے
 بھل تھم نوں جان بھدائی
 بتاں اگے سیس نوانی
 جیہڑے گھر کے آپ بٹائی
 شرم رتا نہ آئی اے
 گل روئے لوکان پائی اے
 ویکھو یلکسی مات بٹائی
 ساگ رامی سنگ پٹائی
 ہس رس ڈولی چا چڑھائی
 ساک بنوہا بیٹے جوانی اے
 گل روئے لوکان پائی اے
 برچھ بانج وچ نہیں بھدائی
 بندہ رب تئیں بن آئی
 پچھلے سوتے تے کھر آئی
 دھتتا آن مٹائی اے
 گل روئے لوکان پائی اے

وڈیائی دا اندازہ لاونا ہووے تے صرف اپنی گل مال گل نہیں بندی
 پچی اوہناں کتے وچوں لات و منات ور گے ترے سو بہت چک
 کے باہر سٹ وٹے ————— رسول دی وڈیائی او سے ویلے
 ثابت ہوندی اے جدوں اکسیں دتھے کہ ایہناں مبتاں دا عریاں دی
 پوری زندگی اُتے کدوا کو اثر تے کنٹرول سی ۔ ایہناں مبتاں دیاں جڑھاں
 تار سب اندر کئی کو دور گئیاں سن ۔ ایہناں جڑھاں نوں پٹا کدوا اوکھا
 کم سی ————— ایہہ تے خیر صرف رسول اکرم دی وڈیائی دے حوالے
 مال گل ہوئی ۔ اصل گل ہے کہے علاقے دا مزاج —————
 مذہبی مزاج ————— ایہہ مذہبی مزاج اک ون یا اک سو سال یا
 ہزار سال اندر نہیں بندا ، ایہہ دے پچھے اوں علاقے دی ہزاراں
 سالوں دی تار سب ہوندی اے ۔ ایس علاقے دی ہر جس دا ناں
 پنجاب اے تار سب چھ ہزار ورے تان پڑائی ہے جس اندر
 ہر پتہ ور گے شہر آباد ہوئے تے ہزاراں ورے آباد رہن
 مگروں بہاد ہوئے یا کر وٹے گئے ۔ ساہیوال دے آج دے
 لوکاں دا مذہب تاں اسلام اے پر ضلع ساہیوال وچ کھنڈراں دی
 صورت موجود ہر پتے دے لوکاں دا مذہب یکہ سی ، اوہ عبادت یا
 پوجا کیوں کر دے سن تے اوہناں دے آج ساڈے تائیں
 یکہ یکہ اثر اپڑے نیں ————— آپنی آج نوں سمجھن لئی
 آپنی کل دی ہر کل تے کلا نوں سمجھنا ضروری اے ۔ جیکھے شاہ
 آدمی کافی نوں سمجھن لئی ضروری اے پئی گھٹو گھٹ دو سو
 ورے پہلاں مذہب دیاں جو صورتاں پنجاب اندر ہے سن ،

بندہ ادھناں دا جائو ہووے ۔

یوٹا اک ایہی شے ہے جو ہر تہذیب تے مذہب اتھدر قدر
پاوند رہیا۔ مسلماناں اندر طوبیٰ دا یوٹا، یہودیوں دا شجرۃ الحیات
یا شجرۃ العلم، بودھاں دا بودھی درخت (دبوڑ، برگد) عیسائیوں دا
کرسس ٹری۔ بابل وایاں دا بہشتی یوٹا ”اشیرا“۔ ہندوؤں
اندر پل دا درخت ————— ساڈے لوک گیت وچ تان
پیل دے پتے نوں لکھ ماریا جاتدا اے :

”پیل دیا پتیا دے کیہی کھڑ کھڑ لائی ہوئی آ“

بغیر ہڑپے توں جو مہراں بھلیاں ادھناں وچوں اک مہرا اُتے پیل دیاں
دو شاخاں وچ اک دیوی اے جس دے سر بنگ نہیں، ایہی دیوی
سامنے اک پجاری عورت اے۔ ایہی پجاری پکھتے اک جانور اے
جس دا ادھا دھڑ داند دا اے، ادھا بکری داتے سر انسان دا اے۔
ایہہ جانور وی بڑے ادب نال دیوی نوں ویجھ رہیا اے۔ ایہدے پکھتے
ست پجاریاں ہو کھوٹیاں ہیں جیہناں دے ہراں اُتے کھلنے لے۔
ہنچ ہو مہراں اُتے صرف بوٹے لیکے گئے نہیں تے بڑی محنت نال۔
اک مہرا اُتے دو جٹے ہم دے دو بوٹے لئی کھوتے نہیں۔ ایہناں
بوٹیاں دے وچکار اک دیوی دی تصویر اے۔ بوٹیاں ویاں جڑھاں
وکھ وکھ نہیں۔ ایہی مہر دے دوجے پاسے اک بندہ ہم دے
بوٹے نوں سجدہ کر رہیا اے۔ ایہی توں لگدا اے پئی ہڑپے
دے زمانے اک تان بوٹے نوں اوہی اصل شکل وچ پوچیا
جاتا سی تے دوجے بوٹے دی رُوح نوں انسانی شکل دے کے

پوچھا جاتا - غیر آریائی گوئڈ قوم دے لوکی نہ راتیں درخت ٹوں
 بدوئہ دے نہیں نہ چل توڑو دے نہیں کیوں جو درخت دی نہیں بندر
 آگھر جاتدی اے ————— درختان بارے اچ دے
 پنجابیوں دا سلوک وی کجڑ ایہا ای لے۔ اچ بھائیوں ایہیں
 بوٹیاں دی پوچھا نہیں کرم دے پر بوٹیاں دے پکے جون بارے
 تے اوہناں نوں راتیں چھیرن توں اندازہ ہوتا اے پٹی ساڈی
 چھے ہزار ورھے پہلاں وی مذہبی تہذیب دی اک تار ساڈے
 تائیں اپڑی جونی اے۔

”کھ پرستی توں آگے حیوان پرستی اے۔ سرجان مارشل نے
 ہڑپہ تے موئن جو دھرو وچوں نکلن والیاں ٹہراں اُتے لکیرے،
 جانوراں دیاں تہ وٹھاں کیتیاں نہیں۔ اک کہانیاں یا ماتھا لوجی
 دے جانور، اک اوہ جو اصل جانوراں تے کہانیاں دے جانوراں دی
 وچاری شکل نہیں تے اک اصل جانور۔ ”وادی سندھ کی تہذیب“
 دے لکھاری محمد ادریس صدیقی دا خیال اے پٹی جانوراں دیاں
 ٹہراں توں ایہہ رشتہ کدھنا غلط نہیں ہووے گا پٹی کہانیاں والے
 جانوراں ٹوں پوچھا جاتا ہووے گا۔ وڈے جانور اک بنگ والا
 ڈھنگا، ہمیشا، پچیتا، ہاتھی، گینڈا، گھڑیاں۔ ایہہ سب پوچھے
 جاندے سن۔ ہاتھی آریاواں دا جانور نہیں سی۔ پر اوہوں اچ وی
 دراوڑی جنوبی بھارت اندر گیش یا گنپت آکھ کے ایہدی پوچھا
 کیتی جاتدی اے۔ ہمیشا موت دے دیوتا ”یم“ دی
 سواری سمجھا جاتا اے۔ گینڈے دا ہندوآں وچ کوئی مقام

نہیں پر ناگ قوم آج وی گینڈے دی بڈی آپنے کھیتروے
 گے زمین وچ دبے نہیں تے سجدے نہیں پئی کھیت دی
 پیداوار وود جاوے گی رسپ اک پدتر جانور سمجھا گیا - ہڑپے
 اتدر کئی ایہیہیں مہراں پٹیاں میں جہناں اُتے سپ دی مورت
 اک مہرا اُتے دو بندے اک دیوی دی پوجا کر رہے نہیں تے پچھے
 اک سپ پھن چکی کھلتا اے - اک مہرا اُتے عتاب دی مورت
 اے جس دے دوہاں کھبھاں اُتے اک اک سپ اے -

ایہو جیہا نشان میو پولوٹینیا (سراق) اندروں وی بچا اے -

دیا وی پوجا کرن وا کجھ کجھ ثبوت وی لکھا اے - سندھ دیا
 نوں پوجن بارے وی اک تقریب ہے - دیوی دیوتاواں نوں خوش کرن
 لئی پختا، گانا وی وادی سندھ موئن جو دڑو تے ہڑپے وچوں ٹردا
 اے - کجھ مہراں اُتے اک بندہ ڈھل و جاو تا اے تے دُوبے
 پنجدے باندے نہیں - اک مہرا اُتے اک آدمی شیر ساہنے ڈھول
 و جا رہیا اے - اک مہرا اُتے بھینے ساہنے اک عورت پنچ رہی
 اے - ایس توں صاف لکھا اے پئی عبادت تے پوجا لئی پختا
 گانا وی تہذیب دا ای حصہ سی تے آج وی پنجاب اتدر کے
 نہ کسے عورت ایہہ ریت روایت زتمہ اے -

ۛ

بوڑھیں سے طیبیا مینڈی خبر گئی آ
تیرے عشق سنجایا کہ تھیا تھیا

عشق نے ڈیرا میرے اندر کیتا
بھر کے زہر پیالہ میں آپے پتا
جھدے آویں سے طیبیا نہیں تال میں مگر آ
تیرے عشق سنجایا کہ تھیا تھیا

چھپ گیا سورج باہر زہ گئی آ لالی
ہوواں میں مدد تے مڑ جے دیویں وکالی
ہیں بھل گئی آں تیرے نال نہ گئی آ
تیرے عشق سنجایا کہ تھیا تھیا

ایس عشق دے کووں سانوں بھٹ مائے
ہو جاندے بھیرے موڑ کون ہٹائے
میری عقل بھلی نال موہائیاں سے گئی آ
تیرے عشق سنجایا کہ تھیا تھیا

ایس عشق دی جھنگی وچ مور بولیندا
سانوں کعبہ تے قبلہ پیارا یار دیندا
سانوں گھائل کہہ کے پھر خبر نہ لئی آ
تیرے عشق سنجایا کہ تھیا تھیا

تربان — آریاواں توں پہلے

ہر دم رانجھا وکنا ہو دلں نے نیرے
 مال او پیارا وکنا پار چھٹاں نے ڈیرے
 پیٹے فی ٹھنٹی مہاڑا بوچھن اڑیا رانجھے آن مہسٹرایا
 جس رانجھے نا مان کرینی ایں۔ رانجھا پستہ پر ایا
 ہر دم رانجھا وکنا ہو ۔

اچیاں لیاں کتہماں چڑھا لیاں، وپ رکھے آسے
 جہناں سچناں رنیاں بریاں لگیاں، مرنا اوستاں نے نامے
 ہر دم رانجھا وکنا ہو ۔۔۔۔۔

پارلے میرے گو بے چینی آں، نوک آکھے مستانی
 نہ مستانی نہ دیوانی، لگی یاراں فی کافی
 ہر دم رانجھا وکنا ہو ۔۔۔۔۔

جہمیں پار دے ایس پنجابی لوک گیت اندر ”پٹھے نی ٹہنی“
 تے جس رائجے نامان ”دے وچ لفظ ”نی“ تے ”نا“ رکھوں
 آئے تے ایس ویلے ہور کیمڑی کیمڑی زبان اندرہیں - جہمیں اُرار
 دی پنجابی اندر اکس ”پٹھے نی ٹہنی“ دی تھاں ”پٹھے دی ٹہنی“ تے
 ”رائجھے نامان“ دی تھاں ”رائجھے نامان“ آکھئے آں - دکھنی پنجاب
 مطلب اے ملتان اندر دی سمجھو ای لفظ ورتیا جاتدا اے -
 پٹھے دی ٹہنی تے رائجھے نامان - نی، نا تے نے دی ایچ دی
 ورتوں صرف اوس علاقے اندر اے جتھے ٹیکسا دی تہذیب ہوئی
 تے ٹیکسا اُتے صرف آریا نسل دے حاکم ای نہیں رہے ناگا تے
 منڈا قبیلے دی حاکم دی ہے - رگ وید اندر پنجاب تے سندھ نوں سپت
 سندھو دی آکھیا گیا اے - تے ”پنج بنیا کرشٹی“ مطلب اے
 پنجاب توں دی دھرتی دی آکھیا گیا اے - رگ وید تے خیر پنجاں وریاواں
 دی دھرتی اندر ای لکھیا گیا پر اسمر وید جو گنگا جناوری اندر لکھیا
 گیا اوس وچ دی ”پنجاب“ دا ذکر ایچ کیتا گیا - ”دشمن ترے
 منزلاں دور پلا جاوے - ایچ پنج قباں دی دھرتی توں وی اگا ٹہر
 جاوے، جتھوں اودہ کدی مڑ کے نہ آوے“ رگ وید اندر ایسے
 علاقے بارے لکھیا گیا اے ”پنجاب توں ساڈے ساڈے مٹا
 دیوتا اگے سیس نوان اے“

رگ وید تے اسمر وید دیاں اینہاں گلاں توں ای ایہہ گل نک
 جاندی اے پٹی آریاواں دے آون توں پہلاں پنجاب دی دھرتی اندر
 کوئی ہور نسل آباد سی - آریاواں دے آون مگدوں سنکرت تے

ایس قبیلے دیاں ہور زبانان جتیاں تے مڑیاں ہوئیاں پر اوہناں وچوں
کے اندر وی ”راکھے نامان“ تے ”پٹے فی ٹہنی“ والی فی
نہیں ورتی گئی۔

جہ اسیں پنجاب دے دکھنی پاسے دل نظر کرنے ہاں تے براہوی
اک ایچی زبان ملدی اے جس اندر فی، نا، تے نے ورتیا جاندے
بلوچستان دی براہوی زبان وچ گرمی دا موسم آکھنا ہووے تے ”باسنی
نا موسم“ آکھیا جاندے اے تے جے سراواں دا وڈا سردار آکھنا ہووے
تے آکھی دا اے ”سراواں نا بھلا سردار“ بلوچستان توں ہٹ کے گجرات
کا بٹیا واڈ دی زبان گجراتی اندر ایچ وی فی، نا، تے نے استعمال
ہوئے اے۔ جیویں کالج دیاں کڑیاں نوں ”کالجی فی چھو کڑیاں“ تے
مؤنہ دی خوبصورتی نوں سکھ فی سندر تا آکھیا جاندے اے۔ گجرات
توں اگے جنوبی ہند دیاں زبانان کناری، تامل، تلیگو، ملیالم شروع
ہوئیاں نہیں۔ ایچھے دراوڑ نسل دے لوک دی آبادی نہیں تے براہوی
قبیلے بارے وی ایہو گل مٹی پر مٹی اے جی اوہ دراوڑ نسل دے لوک
نہیں۔ کناری اندر جے آکھنا ہووے سویر دا اخبار تے آکھی دا لے
بیلگا تا پتربیک۔ تے پھلاں دے باگ نوں ”ہینی نا توٹا“ آکھی دا
اے۔ ایچ ای تامل زبان اندر سونے دا برتن آکھنا ہووے تے
آکھی دا اے ”پون کڈم“۔ دریا دے کٹھھے نوں ”اٹرن کڑی“
آکھیا جاندے اے۔

گندھارا تہذیب بارے جو خوشی لکھتاں لہیاں نہیں اوہناں وچ
وی ”شارسین دا پتر بالاسین“ نوں ”شارسین فی پتر بالاسین“ تے

”پیپیا دی زمین توں ”پیپیا فی جوڑا آکھیا گیا اے۔

پنجابی زبان دی ایس پکھ توں دیکھیے تے گھدا اے پئی ایہہ
اُتے یا دراوڑی زبان دا اثر اے یا انج اے پئی آریاواں دے
آون توں پہلاں تے مثلاً قبیلیاں کمریدیں ایس علاقے اندر دراوڑی
قبیلے آباد سن۔ بڑپہ، مومن جو درو، نل تے کوٹ ٹوہی دی گھدائی
توں وی ایس گل واپک ہوندا اے پئی پنجاب اندر دس زمانے پئی
دراوڑی نسل دے قبیلے ای آباد سن۔ ایس پر۔۔۔ پنجابی نام کر ادھری
پر مشوہاری تے پہاڑی یا ڈوگری شٹ اُتے آج وی اوہناں دی زبان دا
ٹاڈھا اثر اے۔ انج پنجابی دا ڈیو سنگیت تے ادبیاں شاخاں
نال چھکن دی تھاں پراکرت نال دھندا سے جو ادس ویلے پنجاب
دے عام لوکاں دی زبان سی۔

پروفیسر جسٹی JUSTI نے لکھیا اے :

”وادی سندھ اندر آون والے آریا قبیلیاں دی گنتی ایہتے دے
اصلی وسنیکاں کوں بڑی گھٹ سی، اوہناں نال زبانیاں دی گھٹ سن۔
ایہتے آکے اوہناں ایہتے دیاں وسنیک زبانیاں نال دیاہہ بکیتے
دراوڑی زبانان دے اک عالم رابرٹ کاڈویل ROBERT
Caldwell واکھتا اے :

”آریاواں دے آون توں پہلاں ایہتے دتن والیاں دی گنتی
بڑی سی، آریا گھٹ سن، اوہناں اصل وسنیکاں توں فتح موزہ کیتا
ہ۔ اصل آبادی اُجڑ پھڑ نہیں گئی، بونی بونی اصل وسنیک تے آون
والے اک موزے مہل مل گئے۔۔۔۔۔ اوہناں وی حکمران آریاواں

دی بیت روایت، رسم، رواج تے زبان اپنی بنائی پر اصل و سنیک
 بولتے سن ایس کر کے آریاداں وی تہذیب، مذہب تے زبان اُتے
 دیناں وی پنہا چوک اثر پائی۔

ہور تے ہور ویداں دی زبان اُتے وی لوک زبان دا اثر پیا۔
 ایسے کر کے سنسکرت دے راک ہور عالم ڈاکٹر لے اے میکٹول
 دا اکٹھا اے :

”کلاسیکل سنسکرت واماں دے لحاظ نال ویداں دی زبان نال
 بڑی ہدی اے پر گرامر صرف تے نحو (پادوں ایہہ بڑی وکھ اے
 صرف و نحو دیاں کئی اچھیاں صورتاں جو ویداں دی زبان اندر
 موجود نہیں سنسکرت وچوں مڈھوں ای غائب نہیں“
 ڈاکٹر سینتی کمار چیٹرجی دا وی خیال اے پئی ”ویداں دی
 زبان وچ کئی دراوڑی لفظ موجود نہیں“

پنجابی زبان تے دراوڑی زباناں کناری، تامل، ملیالم، تیلیگو، براہوی
 تے ہور شاخاں اندر سانجھے لفظاں تے سانجھی گرامر بارے عین الحق
 فرید کوٹی ہواں اپنی کتاب ”اردو زبان کی قدیم تاریخ“ اندر چٹنگی
 پرکھ پڑچول کیتی اے۔ اوہنھں دے کہن مطابق جے اک ویلے
 پنجاب اندر مٹھا قبیلے رہندے سن تے اوس نگر وں زمانہ دراوڑی
 قبیلیاں دا اے۔ ایسے پاروں اچ وی مٹھا قبیلیاں دی زبان تے
 رہن سہن تے رسم رواج تے دوجے پاسے دراوڑی زباناں تے
 ریت رواج دی پنجابی زبان تے پنجابی ویتوں دی رسم و رواج تے
 تہذیب نال چٹنگی چوکی سانجھ اے۔ رشتیاں، انگ ساک اندر

پنجابی تے دراوڑی زبانان اندر سانجھ دی صورت ایہہ ہے :

اماں - مائی ، امبڑی - تائی - تائی - آپا یا اپنی - ماما - مامی -

کھان پین اندر ملدے ملدے لفظ :

آن - روٹی - کڑھی - ہانڈی - مولی ، گتھھی ، مٹر ، کوڑا

کھٹا -

ورتوں دیاں شیواں دی سانجھ :

آری - کرندھی - تند - ڈور - چٹا - ریل - پگ -

گوٹا - پٹ - چپل - رتر - کنگن - گجرا - موتی -

پیشیاں دے ناں دی سانجھ :

دلاں ، گماشتہ ، منیم ، مائی ، موچی ، پینجا ، کباڑی -

گل چھبے نی ٹہنی ، مہارٹا بوجھن اٹیا راکھے آن چھڑایا

وچ چھبے نی ٹہنی یعنی فی ، تا ، تے دی ورتوں توں شروع ہوئی

سی پر دراوڑی زبانان تے پنجاب اندر لفظ دا ، دی تے دے

دی سانجھ اے - جیویں تامل اندر پیر دے کڑے نوں

پلیا دی کڑم آکھیا جاندا اے - انج ای کٹاری زبان اندر سونے

دی زنجیر نوں چناں دا سربلی آکھیا جاندا اے -

دکھنی پنجاب تے پہاڑ ول دے پنجاب وچ لفظ کوں کے ،

کی دی ورتوں انج اے جیویں پوٹھوہاری یا پہاڑی اندر دو میٹھہ

کی کے پتہ — یا توئی کی آکھیا سی ، یا خواجہ فرید دے

اک دوہڑے وچ کوں دا لفظ لہجہ اے -

کنجری بندیاں میٹھی عزت تر گھس دی ،
تے میگوں پنج کے یار مناون دے
یار فرید اوہری اوہ جانے ،

ساکوں آپنی توڑ نبھاون دے
ایہہ کوں ، کی تے کا دی درتوں سبھ دراوڑی زبانان اندر لے ۔
جیویں "تینگو اندر" "مینوں" "دی تھاں" "ماکو" ، "سانوں" "
دی تھاں" "ساکو" "تینوں" "دی تھاں" "تیکو" "تہانوں" "دی تھاں"
می کو ۔ اوہنوں "دی تھاں" "وانی کو" ۔ اوہناں "دی تھاں" "واری کو"
— مطلب اسے پئی پنجابی دی نا ، نی ، وا ، دی تے کوں
اوس زمانے دی یادگار نہیں جدوں پنجاب اندر دراوڑ وسدے
ہوندے سن ۔ خواجہ فرید دی کافی اندر کوں دے لفظ وا
استعمال ویکھو :

بے شک جانا ، بے شک جانا
سوہنیاں کوں ہے ضرور
مڑھہ سر خاک سنگھار اساڈے
ہنجرٹو ہارن ہار اساڈے
ہوت ہے کچھ تے کچھ ہے دودھ
بے شک جانا ۔ ۔ ۔ ۔

یار نویں رنت یاری لاوے
کیویں اساڈے سول سہاڑے

دوڑی نڈر نرم کمرور

بے شک بانا

ڈیٹہ تھی ہڈ ماس کوں پندرہ

رات بھر دی آہیں کدوی

سڑ سڑ سڑی سبج سٹھوڑ

بے شک بانا

پڑھ بسم اللہ ڈکھ مے پھیاں

نوشیاں کر کے جھوٹی پھیاں

بے وس تیلوں ہے منگور

بے شک بانا

دور وسے متطور دلیں دا

اوسے موت نہ بیلہ تھیندا

خبریں پیشیں فہر کاہو

بے شک بانا

اٹھدیں بہندیں دین ولاواں

روداں، کھاواں گاؤں گاواں

ہر ہر رگ ہے تمار طنبور

بے شک بانا

جیں ڈیٹہ دل دیاں لکڑیاں تاگھاں

اُجڑیاں سُرخیاں، مٹھریاں مانگھاں

بوسے : بیت ، پیسہ ، چور

بے شک بانٹا ۔۔۔

یا فرید توں ڈنڈے روئے

پچ آکھیا سقمہ و شوروئے

بے درداں بیٹھہ لون کوڑ

بے شک جانا ، بے شک جانا

سوہنیاں کوں ہے سخت غور

آریا لوکاں دا آوٹا

میاں محمد بخش دی سیف الملوک وچوں :
 سیف ملوک سنایا قلعہ ، جے کچھ اُکس سِر ورتی
 حکم دیتا فلفور وزیراں ، لوٹو آپنی دھرتی
 جو کوئی وچ ولایت ساڈی ہے گا مرد سیلانی
 حاضر کرو شہزادے اگے ، مت کوئی دے نشانی
 جو سیلانی نوک سوداگر ، ہور فقیر سپاہی
 حاضر آن ہوئے سبھ اوٹھے ، حکم رچھتے سی شاہی
 سیف ملوک پچھے تے اگوں ، ہر کوئی گل سناتا
 ہر کوئی اُس دے مقصد والی ، مول نہیں دس پاتا
 اک بُڈھے نے اکھ سنایا ، سن توں حضرت شاہ
 مت سمدھ خبر لیختے اس راہوں ، یس دساں اک راہ

دور ایمنوں اک شہر وزیرا . استنبول اس کہندے
 ہر ملکوں ہر دیسوں اوتے . آن مسافر رہندے
 ملک فراخ نہایت سوہنا . انت خاؤے جس دا
 ہر ولایت ہر شہر دا ، آدم اوتے وستا
 کئی سیلان کرن کہانی ، مال نہانے مہشی
 کتھیں کئی کوئی سہ ورتی ، کوئی اکھیں ڈھکی
 کوہ قافاں دے پھرنے والے . اس جائے سیلان
 بیرے متعمر دی مت اوتوں . لیتے خبر نشان

پنجابی واشید ای کوئی اچھا قصہ یا کہانی ہووے گی جس اندر
 کہے نہ کہے حوالے مال کوہ قاف دا ذکر نہ ہووے ۔ طور تان دی
 خوبصورتی دی مثال دیندیاں کوہ قاف دیاں پیریاں دا ذکر مزید ہوندا ہے
 ایہہ پچھلے زماناں اردو دے شاعر حفیظ جاندھری ہوراں آپنے رُوس
 دے دورے دا ذکر کردیاں آکھیا پئی بدول اوہ کائینیا دے علاقے
 اندر گئے تے اوہناں مگر اک کوہ قاف دی پری لاوٹی گئی ۔ مطلب
 اسے کوہ قاف پنجابی زبان تے ادب وچ اچ دی چوٹا جاگلا ناں
 اسے ۔ جے پُرانے ادب دی گل کبریے تے تماں تان ایہی
 قصے موجود نیں جیہڑے لگدا اسے لکھے ای کوہ قاف دے ذکر
 واسطے گئے نیں ۔ جیویں امام بخش دا قصہ ”قصہ شاہ بہرام“

ایہہ گل دی من لکھن دی لوڑ اسے پئی ایہہ کوہ قاف وال قصہ فارسی
 لڑپیں پنجابی وچ آیا تے فارسی دی پرانی شکل شہد تے اوستا اندر

اسے تے ٹنڈ تے اوستا دی زبان تے رگ وید دی سنسکرت زبان
 دو بھیٹاں یا ماں دھیاں دسیاں جائنریاں نیں۔ اوہناں لوکاں دیاں
 جیہڑے چار ساڈے چار ہزار سال پہلاں وسطی ایشیا وچوں
 وادروالے وانگوں اُٹھے تے ایران، ہندوستان تے یورپ
 ول بھل گئے۔ اج ایہناں داناں آریا اے ————— ہڑپہ
 تہذیب دا غناء برہاد کمن والے ایہہ آریا لوک سن، جیہناں پندراں
 سو قبل مسیح یعنی اج توں کوئی ساڈھے تیرسے ہزار ورے پہلاں
 ہڑپہ دی اٹ نال اٹک وجائی تے ایس شہر داناں رگ وید اندر
 ہیری اوہہ دی شکل اج وی محفوظ اے۔ پنجاب
 پاکستان اُتے بعد دیاں دھاڑاں دا تھوڑا بومہت ریکارڈ باہریاں
 ساٹھ رکھیا پر ایہہ آریا لوکاں والا حملہ جو راک نہیں سی، کئی محلے
 سن تے راک زمانے اندر نہیں صدیاں اندر پھیلیا ہویا سی۔ ایہہ
 حملہ تہذیب داناں ریکارڈ نہ بنی سکيا۔

آریا لوکاں داناں وادیاں وچوں آئے لگدے مغلان وچوں
 باہر دا حال جیہیں گدا اے پئی اہمناں وادی دغنا بڑی یاد آؤندی
 اے پر آریا لوکاں جو کچھ ریکارڈ کیتا تے رگ وید دی صورت محفوظ
 کیتا۔ اوس اندر اوہناں آپنے چھڈے دیس دا کوئی نقشہ نہیں کھینچیا۔
 آریا لوکاں دا ایہہ تاریخی ریکارڈ صرف رگ وید دی صورت وچ محفوظ
 اے۔ سو ایہہ رگ وید اے جس راہیں ساٹھ ہڑپہ دی تباہی
 توں لے کے تے آریا لوکاں دے پنجاب توں چھڈ کے اگانہہ گنگا
 جھنا وادی ول بھل جان دی خبر ملدی اے۔ رگ وید ساٹھ ایہہ تے

نہیں دسدا پچی آریا لوک آئے کشتوں سن۔ پر ایس کتاب توں ایس
 گل دا ہتہ ضرور لگدا اے پچی اوس زمانے پنجاب اندر اوہناں توں
 کس کس نال یاد کرنا پیا تے اوہناں آپنا جیون کیوں بنایا۔ اوہناں
 دی رتھل، معاشیات، سیاست تے مذہب یکہ شے سی۔ ہر اک
 وید جے آریاواں دے پڑانے دیس بارے چپ اسے تے ایہدا
 مطلب ایہہ ہرگز نہیں پچی ایختے دے لوکاں دے دل دماغ دیاں
 اندر دیاں پرتاں توں اوہ علاقے لہہ گئے جتھوں اوہ ٹرے سن۔
 ساکیشیا وی اوس علاقے دا حصہ دتیا جائدا اے تے
 ساکیشیا نوں کوہ قاف بنا کے ادب وچ ساٹھن دی کارروائی تاریخ
 دے عام تصور دے حوالے نال بھانویں بے معنی ہووے پر بد
 پرائیاں مذہبی کہانیاں تے لوک کہانیاں وچوں تاریخ بھنی ہووے یا
 اوہناں کہانیاں توں وی تاریخ دا اک سوما ٹپا جاوے تے پھیر
 کوہ قاف دا ذکر پنجاب اندر تاریخ دی راک پھیری مکر وچ وی
 چانٹا پان دا سبب بن جائدا اے۔ آریاواں توں آیاں تے ہزاراں
 ورے بیت گئے پر اج بد کوہ قاف یعنی ساکیشیا دے علاقے
 داغستان دا ادب پڑھن دا موقع ملے تے اوتھوں دی زندگی تے
 پنجاب دی زندگی اندر کوئی خاص فرق نظر نہیں آوندا۔ انگ ساک،
 معاشیات، عام قدراں، عزت بے عزتی دا تصور، شاعرانہ حوالے،
 کس کس سیمے دا ذکر کیتا جاوے۔ اج دے داغستان دا راک شاعر
 رسول حمزہ اے، اوس ویں تھاں تے اوبدی کتاب ”میرا داغستان“
 پڑھن مگروں اچ لگدا اے جیویں پنجاب دا کوئی شاعر اپنے آل دوالے

نوں سانبھے رکھ کے آپنی دھرتی نال پوچھ دی ۔ تباہیں پیار ۔ پیا
 کرنا اے ۔ پنجاب دی دستوں تے کوہ قاف یا کاکیشیا دی
 دستوں وچن ایہہ سانجھ دیکھ کے اے ۱۹۷۲ء دی تھاں اے ج توں
 چار ہزار ورہے پہلوان دی اوہ سانجھ وی دیکھی جاسکدی اے جو
 آریاواں دے وسطی ایشیا توں ٹر کے پنجاب اندر اپڑن نال قائم
 ہوئی ۔ ہڑپے والیاں کول گھوڑا کوئی نہیں سی ، داند یا بیل
 ہے سی تے اوہناں راک دیوتا داند والا دیوتا نظر آوندا اے ،
 پتھنوں بعض سیاشیاں مطابق آریاواں بعد وچ ”شو“ دیوتا بنا کے
 اپنا بنا لیا ۔ پر وسطی ایشیا اندر اے ج وی گھوڑا بڑا ای اہم جانور
 اے ۔ راک خیال ایہہ ہے پئی آریا لوک دو قبیلیاں اندر وٹرے
 گئے ۔ راک اوہ جو واہی بیجی کرن لگ پیا تے دوجا اوہ جو حالے
 آجڑی سی ۔ آجڑیاں داناں تورانی پئے گیا تے واہی بیجی کرن والیاں
 داناں اشراقاں اندر آیا ۔ آریا اشراقاں نوں آکھیا حاندا اے ۔
 ایہہ اشراق آریا پھر واہی بیجی یا جائیداد دے جھگڑیاں کارن آپس
 وچ لڑدے بھڑدے رہے تے کجھ ایس لڑائی پاروں کوہ ہندوکش
 توں لنگھ کے پنجاب ول نکل آئے ۔ راک خیال ایہہ وی اے پئی
 وسطی ایشیا اندر اوہوں راک دم موسم تبدیل ہویا ، سردی حدوں باہر
 ہو گئی تے آریا لوکاں نوں مشرق وسطی چھڑا پئے گیا ۔ اے اوہ
 راک پاسے ہندوستان ، ایران تے دوجے پاسے یورپ ول نکل گئے ۔
 آریا جو پنجاب ول نکل آئے اوہ واہی بیجی کرن دے باوجود ہڑپے
 والیاں کوں مذہب نظر نہیں آوندے ۔ ہور سبب تے راک پاسے

رہی ویر، اک وڈی گلی ایہ سنہ بچی بڑپے تے موہن جوڈو ۔۔۔ کے
 منصوبہ شا کے آباد کیتے گئے شہاں دی شاں جوڈو اندر آریاواں
 دی ساڈھے ترے ۔۔۔ دی ادبی تاریخ اندر کوئی نہیں ۔
 پر بڑپے دے وسنیک ۔ مطلب اے اوس ویسے پنجاب ۔ سرمہ
 تے سندھ دے وسنیک آریاواں کوں مار کیوں کما گئے ؟۔ ایس
 سوال دا سدھا چہا اک جواب تے ایہ ہے جو ابن خلدون وی دتا ۔ کہ
 شہاں اندر آ کے مکران نساں کمزور ہون لگ پیندیاں نیں نے
 اوہناں نوں پیر اک واری پنڈاں توں اٹھے اسیٹھ لوکی زہیر کر بیٹھے
 نیں ۔ سو آریا لوکاں نوں اک لحاظ نال پینڈو آکھیا جاسکا اے جو
 بڑپے تہذیب دے شہری وسنیکاں اُتے غالب آئے ۔ پہ ایہ
 نلبہ کوئی آسان کم نہیں سی ۔ خود رگ وید اندر آریاواں نے پنجاب دے
 لوکاں دیاں لڑائیاں دا حال بیچیں لکھیا اے اوس توں لکھا اے پئی
 بڑپے والیاں آون والیاں نوں آباد ۔۔۔ نہیں لین دیتا ۔ ایہہ
 پتہ اے ۔ اخیر آریا لوک ای جہ سے ۔ پر نیں جت اندر اوہناں
 توں پہلے وسنیکاں نال کئی سمجھوتے کئے پئے ۔ اک ۔ سمجھوتہ
 شو ویوتا تے اوشا دیوی نوں جس دا ناں کالی دیوی ہے نہاپنا بان
 اے ۔ ایس طرح زبان اندر اوہ لفظ وی پیاوئے پئے جو آریاواں
 دی زبان توں وکھ سن ۔ جے سنسکرت آریاواں دی زبان سی تے
 عام لوکاں دی زبان جیہناں اندر مقامی تے آریا وودیں شامل سن
 پڑائی پنجابی نوں اپنی زبان بناون تے میسور ہوئے ۔ آریاواں دی
 جتہ دا اک وڈا سبب ایہہ وی سی پئی اوہناں دا گھوڑا لڑائی وچ

ہنر پتے دے وراوڑی یا آشوری نسل دے لوکاں دے ٹوہکے کوہوں
 زیادہ کم وا جتنگی ہتھیار سی ۔ رگ وید اندر گھوڑیاں تے رتھاں وا ذکر
 جس انداز وچ ملدا اے اوس توں ایہہ گل نکلی اے پئی گھوڑے
 آریا لوکاں واسطے بڑا کم کیتا ۔ ہڑپے والیاں کوں اوس زمانے اندر
 ہاتھی تے ہے سی پر لگدا اے ایہہ ۔ اے جنگلاں اندر ای ہوندا
 سی تے ایہنوں اڑائی لئی ورتوں وچ نہیں سی لیاندا کیا ۔ گھوڑے
 تے ڈنگر آریاداں دی ایہو وڑی دولت سی تے رننگراں دے
 حوالے نال اوہ امیری غریبی وا اندازہ کردے ہوندے سن ۔

اج دے وسطی ایشیا اندر جے راک پاسے گھوڑا بڑا اہم ہے تے
 دو بے پاتے بھیڑیاں بکریاں دے اجڑتے گائیاں تھیاں دے
 دگ وی اونے ای اہم نہیں ۔ وسطی ایشیا تے پنجاب اندر آریا
 لوکاں دے حوالے نال جو جو سانجھ اے اوہ صرف کوہ قاف دیاں
 پیریاں تاہیں ای نہیں پر ایہہ پیریاں پُھٹے ہوئے ریں دی
 یاد گیر نشانی دی موت اج دی زندہ نہیں ۔

میاں محمد بخش دی بیف الملوک وچوں کچھ شعر ،
 جس جس پاسے ٹرڈا جائیں ، ٹھکیں رحمت دلاں دی
 جت دل ٹھکیں ساگ اکئیں دی ، چہر کلیجہ جاندی
 تیرے قد برابر سوہنا ، باغیں سرو نہ کائی
 جس دے پیٹوں پیدا ہوئیں ، دھن تیری اوہ مائی
 آدم کہیں یا خور بہشتی ، کیہڑی ذات تگساوی
 بیٹوں بھی کُل ہووے تسلی ، پچھیاں بات تگساوی

لڑکی کہیا آدم جو کے ، کیونکہ آئیوں ایتھے
 آدم ذات نہیں بیچ سکدے ، ملک ایہناں دے سکھتے
 پرہیاں دا ایہہ ملک ٹکناں بھڑپوتیاں دے ٹھانے
 آدم سواہی پیہچے جس نوں ، دیو کوئی جا آنے
 سینٹ ملک کہیا گل میری ، مٹی بوہست کہانی
 دس برس نہیں پھر دے ہوئے ، مشکل سخت وہانی
 ظالم عشق پری دے والی ، پیسٹ کلبھے جاگی
 سکھ سلامت گھر دے چنڈے ، سفر ملامت بھاگی
 جنگل تے کوہ قاف سمندر ، کتنے ٹاپو بیلے
 بھگناں تناں دھپاں پالے ، جلتے تاں اس ویلے

ویدتے پنجاب

”بٹھا رکیہ جاناں میں کون؟
 نہ میں موسن وچ مریستاں
 نہ میں وچ کفر دیاں پیتاں
 نہ میں پاکاں وچ پیلستاں

نہ میں موسیٰ نہ فرعون
 ”بٹھا رکیہ جاناں میں کون؟

نہ میں اندر وید کتاباں
 نہ وچ بھنگاں نہ شراباں
 نہ وچ رنداں مست خراباں

نہ وچ جاگنی نہ وچ سون
 ”بٹھا رکیہ جاناں میں کون

نہ وچ شادی نہ غمناکی
 نہ میں وچ پیمتی پاکی
 نہ میں آبی نہ میں خاکی
 نہ میں آتش نہ میں پون
 نہ میں یکہ جاناں میں کون

نہ میں عربی نہ لاہوری
 نہ میں مہدی شہر نگوری
 نہ مہدو نہ ترک پشتوری
 نہ میں سبدا وچ ندون
 نہ میں در جاناں میں کون

نہ میں بحیثیت مذہب داپایا
 نہ میں آدم حوا حبایا
 نہ میں اپنا نام دسرایا
 نہ وچ بیٹھن نہ وچ بھون
 نہ میں یکہ جاناں میں کون

اول آخر آپ نوں جاناں
 نہ کوئی دوجا ہور پہچاناں
 میٹھوں ہور نہ کوئی سیانا
 نہ میں شوہ کھڑا ہے کون
 نہ میں یکہ جاناں میں کون

بہمے شاہ یا جسے دی پنجابی شاعر ویدیاں واذکر اک واری نہیں
 کئی لی واری کیسا اسے۔ شاعر ہی اندر ویدیاں و حوالہ مذہبی حوالے
 نال اسے یا شرع سے طریقت دی دڑانی دسے حوالے نال یا مذہبی
 کتاباں نوں پاک پوتر مقصد دی تھاں سنے کماں تے سفلیاں نفرتاں
 وودھون دی غلط ورتن دسے خلاف ————— جیویں
 بہمے شاہ ای آکھدا اسے :

ایہویں قلمے کاہنوں گھڑناہیں
 تے گلستاں بوستاں پڑھناہیں
 اینویں بے موب کیوں دیناہیں
 کس اٹھا وید پڑھایا ہے

تک بونہ کون چھپ آیا ہے
 کس بیکی بیکی پھیکہ وٹایا ہے

یا

وید قرآناں پڑھ پڑھ تھکے
 سجدے کردیاں گھس گئے متھے
 من رب یترقہ نہ رب سکے
 جس پایا تھس نور انوار

عشق دی نویں نویں بہار

یا

جے کوئی رسدا ایہو پیارا
 بلھا آپے ویکھن ہارا

آپے بید قرآن پکارا
جو کُسنے وست بھلائی لے
گل رولے لوکاں پائی لے

ویداں دا ذکر ایٹا اسی نہیں بوہت سارا اے۔ پر جیویں
عرض کیتی اے پئی حوالہ مذہبی اے۔ وید جیہناں توں پنجابی
شاعری اندر چار کتہاں آکھیا جاند اے۔ بد بھیر پاک و ہند
دی تاریخ دیاں مڈھلیاں لکھتاں وی سمجھے جاندے نہیں۔
وید چارنیں، رگ وید، جیہڑا اچ توں ساڈھے تیرے مزاج
ورھے پہلاں بنایا گیا تے اوس علاقے اندر بنایا گیا
جیہڑوں اکس پاکستان دے وچ پنجاب تے سندھ دا علاقہ
آکھن ہاں۔ دوجے تیرے وید پہلے وید دے ڈبیر مگروں
اوس علاقے اندر بنائے گئے جیہڑوں گنگا جمنہ دو آب
آکھیا جاند اے۔ تاریخ، جغرافیہ، سیاست تے دوجے
علماں دے ماہراں دا خیال اے پئی گنگا جمنہ دور والے
وید اصل وچ پہلے پنجاب وچ لکھے گئے رگ وید دی شرح یا
پھیلا ای نہیں اوہناں اندر کوئی اچرج تے فوکیلی گل نہیں
آکھی گئی، پر ایٹا مزور اے پئی گنگا جمنہ وادی وچ لکھے
گئے ویداں اندر پنجاب دی دھرتی تے پنجاب دے لوکاں دی
زندیاں مزور کیتی گئی اے پر رگ وید اندر جو پنجاب دی دھرتی اندر
بنایا گیا جے پرائے پنجابیاں دی مطلب اے ہرچہ تہذیب

والے اصل لوکاں دی رنڈیا کیتی گئی تے نہی آون والے آریاواں
 دی تے ایس دھرتی تے ایس دھرتی اُتے وگدے دریواں،
 قبیلیاں، پہاڑاں، کھیتاں تے پیہاوار دی وڈی تعریف دی
 کیتی گئی اے۔ ایس ویلے رگ وید، اندر پنجاب، رن دھرتی دی
 تعریف دی گل تہیں کرنی۔ رگ وید توں ہڑپہ تہذیب دی
 تباہی توں لے کے بعد وچ آون والے آریاواں تے مقامی
 لوکاں دے میل ملاپ مال بنن والے نقشے دی کوکری لے
 پر ایس توں پہلاں ایہہ گل کرن جوگی اے پئی رگ وید یا دوجے
 وید تاریخ دے سونے دی حیثیت مال کیوں منے گئے؟

مقصود ایہہ ہے پئی ہڑپہ والی تہذیب تے انج تباہ ہوئی
 پئی اوہا تاریخی ریکارڈ جے لہتا وی تے ویہویں صدی اندر
 آکے لہتا۔ دوجا ایمان دے بادشاہ داریوش تے اشوک دیاں
 لٹھاں توں دو ہزار ورے دی تاریخ دا ریکارڈ گھٹ ای لہدا
 اے۔ سکندر یونانی دے آون توں کچھ پہلاں تے مگروں یونانی
 لکھاریاں دیاں ہکتاں ساڈی تاریخ دا راک سومرا بنیاں پر
 آریاواں دے آون، سرحد، پنجاب اندر رہن تے پھیرا پھول
 اوہناں دے چنگے بھلے وڈیاں قبیلیاں دے گنگا جمنہ وادی
 ول جان بارے ساڈی بوہتی جان پہچان ایس رگ وید راہیں ہوئی۔
 ایس کارن رگ وید ای ایس زمانے دی تاریخ دا سبھ توں وڈا سوما
 بن گیا۔

رگ وید اندر جو اک تاں لکھیا ای انج گیا اے جیویں

کہیں راکر نقد صاحب اسے ۔۔ طلب ۔۔ جو جو شے آپنے
 مطابق نظر آئی وہ بگ ویدہ و حتمہ بنا دتی گئی ۔ یہ یہ پٹی ایدہ سے
 بنی وچ کئی سو دسے لگے ۔ یہہ سینہ بیسنہ اس کے تریا ستے
 بوبت بعد وچ جا کے رکھت دی صورت محفوظ ۔ یا ۔ بگ ویدہ
 پہنگی وڈی کتاب اسے ایس اندر ۱۰۲۹ بھیجن میں بیناں میں دس
 جتیار اندر وٹیا گیا اسے ۔ بگ ویدہ پنجاب ۔ ۔ تھسی گئی ۔
 ایہہ کوئی جھکڑے وئی مل نہیں ۔ ہی کیوں جو بگ ویدہ اندر جس
 علاقے وے دریاواں ، پہاڑاں ، شہاں ، قبیایاں راکر اسے
 وہ سہوادی سندہ اسے ۔ وہ حد نے رختے ست دریا وگہ ۔
 سن ۔ پنج ویریا پنجاب وے ۔ ری نہیں شلیج ، بیاس ، راوی ،
 چمناں تے بہلم ۔ اک انکو سندہ میں پنجاب شروع ہوتا ہے
 تے اک وہ دریا چہڑا نصیریاں منگیں سک گیا اسے ۔ ایہہ
 پنجاب دی آخری سرحد سی تے پنجاب تے گنگا جناوادی
 نوں فکھ کردا سی ۔ ایس دریا داناں ویاں اندر سرسوتی اسے ۔
 جغرافیہ وے عالماں دا خیال اسے ایہہ اوہو دریا اسے جو
 اثنا لے وپڑیں ہو کے بہاولپور وے علاقہ پولستان وچوں ہوتا
 ہو یا رحیم یار خاں وے کول پتھن منارا دی تھاں شدھ نال جا بلدا
 سی ۔ بگ ویدہ وے شاعران ایہناں دریاواں ن شان اندر بڑے
 قعیدے رکھے نہیں ANCHENT AND MEDIEVAL INDIA دی
 لکھا ہی ہسز مننگ ۔ بگ ویدہ وچوں ایہجے کئی قعیدے
 کڈھے نہیں جو پنجاب وے شتاں دریاواں بارے نہیں ۔

ات دے دے ، دل سے کہ شاعر نیکولائی ٹیخوف نے سندھ
بارے ایک نظم لکھی جیسا اردو ترجمہ انج اسے :

میں شاد ہوا اٹک کے نزدیک
دیکھا جو عظیم شہر کا پائے
رہائے جو نے زمین کا دل
دو سیل روان کہ دور کے گھاٹ
دیکھا کہ چڑھا تھا سوپ کا سانس
اُترتی جو پہاڑ سے سبک گام
تب واگھا کی طہ سے میں نے
ہسٹیا یا سدنی کا پیغام

(ترجمہ : نظم انصاری - کتاب "سورینٹ یونین

کے مہرہ شاعرین کا منتخب کام ۱۹۶۰ء)

رگ وید واک شاعر سندھ کی تعریف کرتا ہے :
"سندھ ایک شہنشاہ وانگوں پہاڑوں وچوں لگھا لگا پڑ
ودھدا جائدا ہے۔ اوہدے سچے کہتے دے دیا اوہدے
ساہمئے سجدے وچ نیوندے باندے نہیں ، آپنا وجود اوہدے
وجود اندر گنواون دے شوق اندر نندے بھیدے آوندے
نیں۔ انج لگدا اے سندھ دیا وڈا شہنشاہ اے تے دوت
دیا اوہدیاں فوہاں نہیں جو اوہدے سچے کہتے نال نال ٹریاں بانیریاں
نیں تے (معزنی پاکستان کی تاریخ ص ۲۸۲)

سندھ دریا دا ناں سندھ وچوں لکھیا جس دا مطلب اے چوکیدار
 محافظ ، رور رکھن والا ، سو رگ وید اندر وی سندھ دریا دی
 اوسو حیثیت بندی اے جو بڑھنیر پاک و ہند دے دفاع دے
 حوالے نال بندی اے پر آریا لوک سندھ دے دوباں کنڈھیاں
 آئے آباد سن ۔ اوہناں دی اصل وتوں کوہ ہندو کش توں اُتھریاں
 علاقیاں توں نئے سکے پشاور دی وادی جیشٹوں گندھارا وادی وی
 آکھیا جاتدا اے ۔ ایس توں شروع ہوئی ۔ ایسے پاروں رگ وید
 اندر سندھ توں ملنی والے دریاواں دا ذکر وی ہے ۔ رگ وید
 واک پتر اے :

سندھو یا توں پہلے ترشتا ساسرتو ، راسہ ، سرسوتی توں ملتا
 ایس پھیر گوماتی ، کرومو ، کوہاتے ہتھو توں نال یثناہیں ۔ ایہناں توں
 جمبولی اندر بھر سکے اگانہہ لگھ وینا ایں ۔
 گوماتی ، گومل ، کرومو ، کریم ، کوہا ، کابل دریا دسے جاندے
 نیں ۔ انج ای پہلے دریا سوات ، کنہار ، پترال ، ہنزہ ، گلگت ، ہتھ
 کوٹہ وغیرہ نیں ۔

رگ وید اندر آریاواں دی وتوں دی راک حد دریا لے کابل
 سندھ وغیرہ سن نئے رگ وید دے لکھن دے آخری دناں اندر اوہ
 اج دے انبالہ ڈویژن وچ وگدے دریا سرسوتی تاہیں اپڑ گئے سن
 سرسوتی دے پرلے پاسے پرلمہ دے ول گنگا جمنہ وادی اندر اوہناں
 دے دشمن دسدے سن ۔ سرسوتی دریا بارے ای رگ وید واک
 شاعر کہندا اے :

”مرسوق توں سستاں بیٹیاں وچوں سمجھ توں سوہنی تے شاں واں
ایں۔ توں ساڈن دشمنان توں محفوظ رکھنی ایں، توں اوہ شہر ایہج
چھڑا ہتھیاراں نال بدیا ہووے۔“

بگ وید دے شاعراں دریاواں دے قسیدے گائے گا اوس میلے
جے اک پاسے دریاواں دے اثر رسوخ تے راج پاٹ والے علاقے
دی حد بندی کردتی تے دوجے پاسے پنجاب دی تاریخ بارے
وی اوس ویلے دیاں لکیراں لکیر دیتیاں۔ پنجاب اندر کیہ
لڑائی ہوئی، کون کون راج کردا رہیا تے کیویں کیویں جیون
دے ویہار بندے، وگڑدے رہے۔ ایہہ رگ وید اندر ساڈن
لجھا اے تے اج ایں قیمتی تاریخی سوسے دے حوالے نال ویکھیے
تے رگ وید دے شاعراں ای نہیں پنجاب دی دھرتی دے نگہوں
آون وایاں شاعراں وی ایہہ دے دریاواں دے گن گانے نہیں۔
بلکے شاہ جہاں بارے کہندے نیں :

”نانگہ ماہی دی جلیاں
زنت کاتنگ اڈاواں کھلیاں
نہیں چندل دے شور کنارے
گھٹن گھیر وچ ٹھاٹھاں مارے“

مے ذب موئے تارو بارے
 بے نور کون ساں نبی
 تانگہ ماہی دی بھلی آن

نہیں چنڈل دے ڈونگے پاسے
 تارو نو مے کھاندے آہے
 ماہی بینڈے پار سداے
 نہیں کیوں رہی آن گلی آن
 تانگہ ماہی دی بھلی آن

نہیں چنڈل دیاں تارو بھاٹاں
 کھلی اڈیاں ماہی دیاں واٹاں
 عشق ماہی دے لایاں چاٹاں
 جے گوکاں تاں گلی آن
 تانگہ ماہی دی بھلی آن

پار چنڈاؤں جنگل بیٹے
 اونٹے خوئی شیر بگھیڈے
 جب رب بینڈوں ماہی بیٹے
 نہیں ایس وچ گلی آن
 تانگہ ماہی دی بھلی آن

اوصی رات شکدے تارے
 اک کھکے اک شکن ہارے

میں اکٹھے آئے مہر کنارے
 مہین پار۔ گنگہ توں کسی آن
 تانگہ ماہی دی جلی آن

آریا ————— وستوں دا شروع

میاں محمد بخش دی سیف الملوک وچوں "قلعہ"۔

قلعہ بلند حابوں باہر، نفر پیا اک پاسے
 ریک رک بسج ادھک دا پھیرا، سارا کم مڑھتا سے
 باہی ابڑی اچھی آہی، جے رال کرے مہہارا
 پہلے چیرے پہنچے مرکے، اگے ہور پسارا
 بے سیرغ اڈاری مارے، ساری قوت کر کے
 اس توں بھی کم مشکل آلا، اتوں ننگن تر کے
 پیر زمین دے ہیٹھ مڑے سن، کنگریاں اسمانی
 دشمن بند ہوئے دروازے، نہ کوئی راہ نشانی

ہر ہر چین چھوٹی تنگے ، ہر ہر برج منارے
 ہر باہی مدوازہ کوٹھی ، تماں تکیڈا سارے
 ڈٹھیوس صحن قلعے دے اندر ، بوبت عجب راک باڑھی
 مال جنت فردوس بزاہر ، خوب کرگر چپاڑھی
 جیوں اسمان کمرے تے راہیں ، چکن روشن تارے
 نیوں اوس بنگلے دے دسدے ، شیشے چکن ہارے
 لعل جواہر موتی میرے ، جڑت جڑا پتھر میرے
 دیشہ چن وانگوں دوروں لشکن ، روشن کن ہنیرے

میاں محمد بخش نے جس قلعے وا ذکر کیا اے ، ادہ ہے دیوان
 وا قلعہ ۔ جس وانان اے اسفند باش پر کہتے دیو ، کہتے اسفند باش
 تے کہتے جہلم کتھڑے دسدے پنڈ کمری شریف دے میاں محمد بخش
 یاد آیا تے رہتاس وا قلعہ یاد آیا ۔ قلعہ پنجاب دی
 دھرق اندر اودوں دی یادگار اے جدوں پنج ہزار ورے پہلاں ہڑپے
 دی آشوری یا دراوڑی تہذیب وا زمانہ سی ۔ ایہناں دے قلعیاں وا
 ذکر و سبلی ایشیا وچوں آون واسے آریاواں دی کتاب رگ وید اندر
 ای نہیں ہویا ۔ ہڑپے دی گھڈائی وچ پیچھم پاسے اک قلعہ لکھیا وی اے
 رگ وید اندر لکھیا اے پئی آریا لوکاں نوں ایہتھے دے قلعی
 و سنیکاں مال جدوں لڑنا پیا تے پتہ لگو نہیں پئی ایہ قلعی نوک
 قلعے بنا کے لڑوے نیں ۔ ایس توں ایچ دی لگدا اے پئی آریا
 لوک جدوں پنجاب تے سرحد اندر آئے اوس ویلے اوہناں وسطی

ایشیا اندر جو علاقے چھوڑے سن اوہناں اندر قلعے نہیں سن ہونڈے
 ایس گل دا کچھ ثبوت اک ایس گل توں بعد اسے پٹی آریاواں اوس
 ویلے اتھ پاردن توں نویں نویں واہی بیچی واکم پھڑیا سی ۔ ایسے
 کارن اوہناں آپنے اندر دو دھڑے بنائے ۔ اک اودہ تہ واہی بیچی
 کمرے تے آریا یا اشرافت اکواندے ، اک اودہ جو اتھ پاردے
 تے تودیر یا تودانی اکواندے ۔ ایہہ تے آریا لوکاں دے
 آپنے قدیمی وطن اندر دا نقشہ اسے جدوں اودہ پنجاب سہرہ اندر
 اچھوڑے میں تے اودہ آپنے آپ نوں اک ہور قوم یا نسل دے
 خریف دسدے میں ۔ ”رگ وید“ اندر اک شاعر ویوتا راندر نوں
 دی کہندا اے ۔ ”اندر ! توں آریاں نوں جانا میں تے داسیاں
 توں دی ، اندر ! ایہناں گناہگار تے قانون دے نابھ داسیاں
 توں سزا دے ، آپنے مٹن وایں واددکارہ بن ، میں تیرا شکر
 ابرا کہیں لئی ہد گاواں گا تے تیرے نان اُتے قربانی دیواں گا ۔
 آریا لوکاں توں جہناں واسیو لوکاں دا بت بد کرنا پیا ، اوہناں
 دے ای قلعیاں دا ذکر ”رگ وید“ اندر آوندا اے ۔ پر ایہہ
 لڑائیاں نہ تے اک دو ورے اندر گئیاں تے نہ ای ایہناں دے
 انج دے فیصلے ہوئے جیویں آج کل دیاں لڑائیاں دے فیصلے
 ہونڈے نہیں ۔ آریا لوک پچھا نہ پرت جان واسطے نہیں سن آئے ۔
 کیوں جو پچھے اودہ قبیلے سن جو راجہ پاردے سن تے اودہ
 قبیلے سن جہناں واہی بیچی واکم دی پھڑیا سی پر گھرے سن ۔
 اوہناں کوں گھرے سن جہناں توں بندو کش ول دھک کے

پنجاب سرحد دے علاقیاں وچ پنہا لین اُتے مجبور کیتا گیا ۔

ANCIENT INDIAN HISTORY میکس مولر آبیٹی کتاب

اندر آریا لوکاں بارے چنگیاں گلاں کیتیاں نیں ۔ اوہناں دا خیال اے
پئی جدوں آریا لوک چڑھدے لہندے ول ودھے اوس ویلے
اوہ خانہ بدوش وی سن اتے داہی پچی وی کردے سن ۔ ہل ، جون
سرکھاں بناون تے سین پروں دے کم اوہناں نوں آوندے سن ۔
اوہ کھن بنانا وی جاندے سن ، سوتاہیں گھنٹی وی کر لیندے سن ۔
کچھ جانور وی اوہناں سکھا لئے سن ۔ اوہناں کول گھوڑے ،
گھنٹے ، گائیاں تے بیل سن ۔ پتل ، سونا ، چاندی ، تانبہ ، لوہا
ایہناں سبستاں دی ورتوں وی جاندے سن ۔ انسانی رشتیاں دا اندازہ
وی بکھ گیا سی تے اوہ آپنے قبیلے دے سرداراں دا حکم دی منڈے
سن ۔ سمجھ توں پہلاں آرمینیا ، خجتر ، عفریہ تے فارس دے
علاقے اُتے مل مار بیٹھے ۔ کھندے نیں آریا لوکاں
نوں یورپ تائیں اپڑن تے آباد ہون وچ بوہتی دیر لگی ، پر برصغیر
پاک و ہند اندر جان وچ بوہتی دیر نہیں لگی ۔

بھانویں آریا لوکاں نوں پنجاب سرحد تے اگاتھہ گنگا جمنہ ول
ودھن وچ بوہتی دیر نہیں لگی ۔ پھیر وی خیال اے پئی ٹریڈ ہزارودھا
ایں سارے مل اُتے لگا ۔ اج توں چار ہزار ورے پہلاں آریا
لوکاں دا پتہ شروع ہوتا اے تے ایہ بھولی بھولی لہندے ول
چڑھدے ول ٹردے جاندے نیں ۔ برصغیر اندر اوہناں دی پہلی
وڈی دترن سندھوں پار پشاور دی وادی تے اُتے پہاڑی علاقیاں

وچ ہوندی اسے جتنے اودھ آئے تے پکھی واساں وانگر سن، پر
 اوہناں قدیمی لوکاں تال لڑیا تے کدی مار کھادی تے کدی جت
 کے اخیرلی بازی جت لئی، تے جدوں اخیرلی بازی جت لئی تے اوس
 ویلے دریائے سندھ نوں رگ وید دے شاعراں سونا

اچھالن والا دریا آکھیا۔ کہندے نیں "سندھ نوں اچھالن والا
 دریا این تے تیرے تھتے وچ سونا وچھیا ہویا اے"

سونا اچھالن والا اک ہمدردیا اوہناں دے آپٹے پرانے دیس وی
 اے تے اوہدا اج کل واناں زرخشاں اے جو بیجوں دیا دا تعاون
 اے۔ رگ وید اندر ایہہ وی دسیا گیا اے پئی صرف سندھ دریا
 وچوں ای سونا نہیں سی کدھیا جاتدا، کاناں وچوں وی سونا کدھیا
 جاتدا سی۔ ایس سونے نوں پانی تال صاف کرن دا حال وی رگ وید
 اندر لکھیا گیا اے۔ سونے نوں زرد یعنی پراٹی فارسی وچ زردنیا

آکھیا جاتدا سی تے سنسکرت اندر ہرنیا۔ اج وی ایران، کشمیرستان،
 افغانستان، بلوچستان، بخارا تے سمرقند اندر سونے لئی زردا لفظ
 ای دیتا جاتدا اے۔ پنجاب اندر زرد مال دولت نوں آکھیا جاتدا اے
 زردنیا تے ہرنیا توں گدا اے پئی جدوں آریا لوک ایران تے برصغیر پاک و
 ہند ول بن تے وسطی ایشیا اندر اودھ سونے نوں واقف ہو گئے سن۔

ایس سونے واناں وی زردنیا ہے سی جہں توں پنجاب اندر آؤن والے آریا
 لوک "زرد" دی تھاں "و" دی آواز بنائی تے اودھ زردنیا توں
 ہرنیا ہو گیا۔ ایہہ زردنیا تے اج دے وسطی ایشیا دے دریا زرخشاں
 دے حوالے تال آریا لوکاں دے نیویں دیس دے دریا سندھ

دا ذکر رگ وید اندر ہویا اے ۔ سرمد تے پنجاب اندر وی آریا لوگو واری
 کسے مل وانگوں نہیں آئے ، چھٹاں دی صورت آدمے رہے جو پہلیاں
 توں اگاتھہ دھکی باتریاں رہیاں ۔ رگ وید وی ایہناں سینکڑے
 وریاں اندر ای مکمل ہویا تے۔ سیانیاں دا خیال اے پئی آریا
 لوکاں دے آون دے کوئی ترے سو ورسے مگروں رگ وید لکھیا
 جان لگا تے ایہنوں کھنکے جان وچ دو توں لے چار سو ورسے تاہیں
 چھ لگا ۔ سو رگ وید اندر وریا لے سندھ تے سندھ دی ادس
 وادی دا وکھ ذکر اے جس توں اسیں پشاور یا گتھارا دی
 وادی وی اکھی دا اے ۔ ایس وادی دا ذکر رگ وید اندر چنگی تفصیل
 نال اے تے سندھ مینا دے لہندے پاسے دے معاون
 وریاواں دا ذکر وی چوکھا اے ۔ سندھ اندروں سونا کڈھن دا کم
 وی ایسے علاقے اندر ہوتا اے ۔ آریاواں توں بعد دی
 تاریخ وچ سندھ ویا اک دفاعی لائن دی حیثیت زیادہ رکھدا
 اے پر رگ وید دے حساب موجب شروع اندر سندھ مینا عام
 معاشی زندگی اندر وڈی حیثیت رکھدا اے ۔ جس توں لگدا اے
 پئی آریا لوکی اگاتھہ ودھن توں پہلاں کئی سیریاں ایس علاقے وچ
 دس دے دس دے رہے ۔

ایس علاقے اندر وستی اپنی تھاں تے ایچھوں دے لوکاں
 نال لڑائی تے پھیر صلح صفائی یا اک رنک ہو جان والی گل اپنی تھاں
 اے ۔ ایس توں پہلاں پئی پنجاب اندر آریا لوکاں دی اصل توں
 نوین جرن وچ تبدیل ہون دا ذکر کیا جاوے ؛ ایہہ گل ضروری اے

پتی جنوں اوہ آپنے اسل دیکھوں ٹرے تے یکہ کچھ کے کے
 ٹرے ۔ ایٹھے لپڑے تے نوین رنگ بوب وچوں یکہ کچھ بھانے
 یکہ کچھ ورتا ۔ یا اپنی جون وٹائی تے کیوں وٹائی ۔ ایس کار نوں
 توڑ چاڑھن لئی ایہہ ویکھا پوے گا کہ جو آریا وسطی ایشیا وچوں پنجاب
 وے ورسے تے جو ایران ول آئے ، تے جو عراق دے لاگوں علاقے
 توں ہونڈے یورپ ول نکل گئے ۔ یا کیشیا تے آرمینیا دے
 علاقے وچوں یورپ ول نکل گئے ۔ اوہناں دی سانجھ یکہ سی

ایس سانجھ توں ای پنجاب دے قدیم لوکاں واسیاں
 نے نویں لوکاں آریاواں وچ جو نویں سانجھ بنی اوس دے نوکھلے
 ہون دا ویزوا گھل کے کیتا یا سکدا اے ۔ ایس ویلے تے
 سونے والی سانجھ اُتے گل بکدی اے جس دا ناں پراٹی فارسی
 اندر ورتیا تے سنسکرت اندر ہرنیا سی تے اج وی ساڈے کول
 زر دا لفظ موجود اے ۔ ایس زر دے شعر اندر استعمال ساڈے
 واسطے روز دی گل لکدی اے ۔ شاہ حسین ایہنوں سانجھ
 دیکھا اے :

بنسے آپ نوں پہچان

بے توں آپنا آپ پہچاتا ، سائیں دا ملن آسان
 سوہنے دے کوٹ ، روپہری چھتے ، ہرین ، جان مسان
 تیرے سر شے جم سازش کردا ، بھالویں توں جان نہ جان
 ساڈے تن ہتھ ملک تساڈا ، ایڈی توں تان نہ تان

سونا روپا تے مال خزینہ ، ہوئے رہیا مہمان
 کہے حسین فقیر نماانا ، چھڈ دے خودی تے گمان

آریاواں دی معاش

چندے ہزار عالم ، توں کبھڑی ایں کڑے
 چرندی آئی میڑے ، تمیندی اُن کڑے
 اُچی گھاٹی چڑھیاں ، تیرے کنڈے پیر برے
 تیں بیہا بیں کوئی نہ ڈٹھا ، اگے ہوئے مڑے
 بناں علان آدمی ویندے ، گلہ کڑے
 پیر پیغمبر اوئے ، درگاہ جائے وڑے
 سبتے پانی ہاریاں ، رنگا رنگ گمڑے
 شاہ حسین فقیر ساہیں دا ، درگہ ورنج کھڑے

پچریندی آئی لیلڑے، تھیندی اُن کڑے

شاہ حسین دی کافی دا ایہہ مصرعہ اجڑاں والی معاشی زندگی
 دی جھلک ای نہیں دکھاؤندا۔ آج دے پنجاب دے ویکہ ویکہ علاقیاں
 وچ پیداوار دے وسیلیاں ول اشارہ ای نہیں کروا۔ ایس توں ہزاراں
 ورہے پہلاں پنجاب دے اوہ وٹیک وی یاد آؤندے ہیں جیہناں
 توں آریا آکھیا جاندے اے۔ جو پنجاب وچ اپڑن توں پہلاں بھائیوں
 واہی بیجی دے جائے ہو گئے سن تے ایسے پاروں آپنے ای اجڑاں
 والے بہراواں توں تورانی دی بولی مار دے تے آپنے آپ توں
 آریا یعنی اشراف آکھدے سن۔ یلے پار دے تے اُتھان
 گمڈنے آریا لوک بد پنجاب اندر اپڑے تے ایہتھے دی دھرتی
 پائی۔ تھے تہذیب، یلے چرادن وایاں دی زندگی دی اگلی
 ترقی یافتہ پدھر مطلب اے واہی بیجی، ول لے آئی۔
 واہی بیجی بئی جتن کھلی دھرتی، زرخیز مٹی تے پائی پنجاب دی
 دھرتی اندر سی۔ آپنی دھرتی تے پائی نہ اپلان، افغانستان اندر سی
 تے نہ وسطی ایشیا اندر، دھتوں کہ آریا لوک تھرے سن۔ سو
 آریا لوکاں دی اصل زراعت چیشگی، ایہتھوں یعنی پنجابوں ای
 شروع ہوئی اے۔

”لینڈ آف فائیوریونڈز“ دے کلکاری ہیو کینیڈنی ”رگ

وید“ وچ جو سٹ کٹھیا اے اوس موجب جدوں آریا پنجاب اندر
 علاقے فتح کر دے تے اوہ آریا قبیلے آپس وچ ٹھہر لیتدے۔

جدا اوڈا قبیلہ ہوندا اوڈا ای وڈا علاقہ اوہ آپنی مل ماکھی وچ
کے لیندا۔ زمین نوں کچھن نامین دا طریقہ وی اوس زمانے رائج
سی۔ جیہناں علاقیاں اندر پہلے و سنیک ہوندا۔ اوہ آپنیاں
زمیناں اتے رہتا وی چاہوندا۔ ایس صورت اندر آریا لوک اوہناں
توں زمیناں نہ کھوندا۔ نہ فٹ ٹیکس وصول کیتا جاتدا۔

سیانیاں دا خیال اے پئی آریا لوکاں ویٹے جے راک پورے
قبیلے کول زمین ہوندی تے سارا قبیلہ سانجھی واہی بھی کردا تے
پیداوار وی مساوات تے ضرورت مطابق آپس وچ وٹنڈا ہوندا۔
”ایٹھین وچ“ دے کھاری بیڈن پاول دا خیال اے پئی ایس
سے پنجاب اندر زمین دی بنجی یا ذاتی مل ماکھی دا دستور نہیں سی ٹھہرا۔
سانجھی مل ماکھی دا ویہار سی۔ اوس ویٹے جاگیردارانہ نظام نہیں سی۔

ریگ وید اندر مل جوں دا ذکر، ہاں اگے بلہ جوں دا ذکر، فصل
پکن توں پہلاں گوڈی کرن تے پانی لان دا ذکر، نہراں واپس پانی لین
دا ذکر، فصل کٹن، گھٹیاں یا بھریاں بھنن جیسے سارے
سلسلے دا چٹکا چرکھا ذکر اے۔ تے بعض ویٹے ایٹھ ای لکدا
اے جیویں واہی بھی واکم ساڈھے ترے ہزار ورے پہلاں
وی ایٹھ ای سی جیویں اج دے پنجاب اندر ہے۔ ہاں اوس
سے وڈیرے، ہزارے یا کھیت مزدور تے کھیتی کین دا کوئی
تصور نہیں سی۔

پنڈ دی اج دی دستوں وچ ترکھان، لوہار، گھنیاں تے
ہور ایہے کاسے جیہناں نوں بڑی نفرت نال کھیتی کیتا جاتدا لے

رِگ بید مطابق ساڈھے ترے ہزار ورھے پہلاں پنجاب دا
 ایہہ نقشہ نہیں سی۔ اوس سہے پنجاب وچ ترکھان دا بڑا معرّز
 پیٹھ سی۔ رتھان، چنکڑے، گھوڑ دواں گڈیاں، پل تے ہور
 شہیاد ترکھان بناں بھلا کیوں بنریاں۔ انج ای لوہار دا کم
 وی سی۔ لوہار بناں تلوار، نیزہ، تیر، کپاڑی، پل دا پل، چاقو
 چھری۔۔۔۔۔ ایہہ شہیاد نہیں سن بن سکریاں۔ انج ای
 چرخہ کتن، کپڑے بناون دا کم اے۔ اج دی دیہاتی وتوں
 وچ لوہار، ترکھان، جولاہا۔۔۔۔۔ ہنرمند تے کاریگر ہو کے
 وی کمتی اکھواندے نیں۔ ایہناں دا پیشہ ایہناں دی ذات یا
 قبیلہ بن جاتا اے پر ساڈھے ترے ہزار ورھے پہلاں دے
 پنجاب وچ لوہار، ترکھان، گھیار، جولاہے کاریگر بڑے عزت
 والے لوک سمجھے جاندے سن تے ایہناں دا قبیلہ وی اوہو ہوندا
 ہس قبیلے دے دوجے لوک ہوندے۔ ایہہ نہیں کہ پستھ
 تے اعواناں دا، سیداں دا، ٹوانیاں دا، جٹاں دا یا گوجراں دا
 اے تے ایس پنڈ اندر و سنیک لوہار، ترکھان تے ہور کمتی
 رکے ہور ذات دے نیں۔ نہیں پنجاب دی ایہہ شکل سی پئی
 جے پنڈ گوجراں دا اے تے پھیراوس پنڈ دا جولاہا، دھبہ یا
 لاری، میراٹھی، دھوبی، ناٹی، تیل، لوہار، ترکھان، گھیار،
 قصائی سبھو ای گوہر ہون گے۔ سو آریا دے پنجاب اتہ۔ ایہہ
 نقشہ سی پنڈ دا تے دستیاں دا تے زمین دی گل مالکی دا۔
 آریاواں دی معاشی زندگی نال ای اوہناں دی سوشل زندگی

وی سمجھتی ہوئی سی بیویں کہ ایہہ اک اہل اصول اے بنی ہے
 نظام زراعتی ہووے گا تے سوشل ڈھانچہ وی ایہہ دے ای
 آسے کھلوتا ہووے گا تے جے حالے نقشہ پیٹاں بکریاں
 چارن والا اسے تے سوشل زندگی وی انج ای خانہ بدوشاں ورگی
 ہووے گی۔ سو آریاواں سمے پنجاب وچ ہر ڈھانچے دی بنیاد
 زراعت سی زراعت لئی دھرتی، پانی، بل پنجالی توں وکھ مال مویشی
 دی وی لوڑ ہوندی اے۔

”کیمرج ہسٹری آف انڈیا“ مطابق دودھ، گھیو، مکھن اوس
 سمے دی عام خوراک سی۔ کٹک و آٹا پیسیا جائدا تے ایس آٹے
 توں روٹی پکدی۔ روٹی نال گوشت، پنجاب دے آریہ لوک
 گوشت خور سن تے راج کے گوشت کھاندے سن۔ بدھ، بیٹھاں
 بکریاں و گوشت تاں عام ہوندا، قربانی سمے یا مہاناں دے
 آون اُتے گھوڑا وی ذبح کیتا تے کھایا جائدا۔ ہاں اوس سمے
 گناں دے کوہن کھان دی مناسی سی۔ ایس لئی پچی گناں دودھ
 دیندی سی۔ دودھ گناں نال ڈنگراں دی نسل ترویج سی۔ یعنی اوس
 معاشی نظام اندر گناں دی خاص اہمیت پاروں ایہہ دے گوشت
 کھان دی مناسی سی پر انج نہیں سی پئی اُتھا ماس کھان اُتے ای
 پابندی ہووے۔ ایہہ پابندی تہ لگی جدوں آریا لوک پنجاب توں
 نکل کے گنگا جمنہ وادی وچ جاوڑے۔ انج اوہناں راک معاشی
 ضرورت نوں مذہبی لوڑ بنا یا۔ ماس نہ کھان واک پر چھانواں
 ساڈے لوک گیتاں اُتے وی پیا جا پدا اے۔ پھیر وی ساڈے

اج دے یعنی جواج ساڈے کول لوک گینت محفوظ نہیں اوہناں
 دیں تناواں وی سدھیاں زرعی نظام اندر گڈیاں ہوئیاں نہیں جو
 ساڈے ترے ہزار ورھے پہلاں دے پنجاب اندر وی سی تے
 اج دے پنجاب اندر وی موجود اے :

فی میں موتیاں پچن پچن وال دھری
 فی میں کوٹنگاں دا ترکا لایا
 سیتو بارہیں برسیں سبھن گھر آیا
 فی میں کڈھ کلینڈر آنا گڈھا
 فی میں نیناں دا پانی لایا
 سیتو بارہیں برسیں سبھن گھر آیا
 فی میں ہڈیاں سبھن بالن کیتا
 فی میں عشق تشدور تپایا
 سیتو بارہیں برسیں سبھن گھر آیا
 فی میں آرڈو آرڈو پتے پیڑے کیتے
 فی میں پیل نپ واسے
 سیتو بارہیں برسیں سبھن گھر آیا
 فی میں چوڑ چوڑ تمبا لایا
 اوہنوں کھاندے نوں صبر نہ آیا
 سیتو بارہیں برسیں سبھن گھر آیا

آریاواں دی پہلیاں بارے نفرت

گاہل کدھٹا کوئی چنگی گل نہیں سمجھی جانندی۔ دُنیا دے رکے
 وی تنٹھے اُتے بد زبانی تے گاہل منہ سے ٹوں مندا ای اُکھا گیا
 اے۔ پر گاہل پناں دُنیا دا کوئی تنٹھے، کوئی قوم، کوئی قبیلہ رہ وی
 نہیں سکيا۔ ہور تے ہور بعض مذہبی کتاباں اندر وی مخالفان ٹوں
 پتھیاں پتھیاں گئیاں نیں۔ گاہل نہ کدھٹا آپنی تھاں اک
 چنگی گل اے تے گاہل دا موجود ہونا آپنی تھاں اک حقیقت اے۔
 تے حقیقتاں جو وی ہون اوہ زندگی، کائنات دا حصہ ہونیاں نیں
 تے جو جو شے جیویں تے کائنات دا حصہ اے اوہ ساڈے ملکاں
 دیاں سیجھے شاخاں دا حصہ وی ہے۔ گاہل اک حقیقت اے
 ایس لئی ہر وڈے ادب وچ بدوں پوری انسانی حیاتی دا نقشہ
 کھینچنا ہر وڈے گاہل وال حقیقت دا تھوڑا بوہت تہاندرا دکھاوٹا
 پیندا اے۔ غالب بے شاعری اندر گاہل نہ کدھٹا سکيا تے خطاں

پنجاب اندر ساڈھے ترے ہزار ورھے پہلاں رکھی گئی
 آریاواں دی کتاب رِگ وید اندر وی طعنے میہنٹے تے گاہل مندا
 اسے ۔ مذہبی قسم دیاں چوبیاں وی جیویں وارث شاہ میاں راٹھے
 نوں مسیحی اک مولوی نال ٹکرا دیندا اے ۔ کلاں راٹھے دیاں
 سنگڑیاں گاہاں سُن کے جواب دیندا اے ۔

گھر پ دے مسجدیاں ہونڈیاں نہیں ،

ایسے غیر شرع تاہیں واڑیے اوئے

شمارک ہوئے صلوٰۃ دا ، پٹے رکھے ،

ہاں وایاں مار پچھاڑیے اوئے

ہینواں کھڑا ہووے تے پاڑا شیشے ۔

ہاں ۔ نبون دراز تاں ساڑھے اوئے

بیہڑا کھائے حرام تے جھوٹ پوئے ،

اوہنوں کافر آکھ کے ماریے اوئے

کرے مچھتاں اُن کے نال ساڈھے ،

اوہنوں مار کے چا اُجاڑیے اوئے

کٹا اتے فقیر پلیت ہووے ،

نال دُڑیاں بھٹ کے ماریے اوئے

بیہڑا فقہ دے علم دا نہیں واقف ،

اوہنوں جا سول اُتے چاڑھے اوئے

وارث شاہ ، خدا دے دشمنان نوں ،

دُوروں کتیاں وانجک وکارینے اوئے

وارث شاہ دی رہبر وچ تان جو ہے اوہ ہے پر رگ وید
 اندر آریا لوکاں آپنے اوہناں مخالفان نوں طعنے میہنے دی مارے
 تے گاہاں وی کڑھیاں۔ جو ایچھے پنجاب دے مٹھہ قدیمی و سنیک
 سن۔ آریا لوکاں نوں سندھ پنجاب اندر بڑیاں لڑائیاں لڑنیاں پیاں
 ایس گل دا ثبوت ایہہ ہے پئی رگ وید ————— رگ وید
 جو پنجاب اندر بکھیا گیا اوہدے اندر لڑائیاں دے لے لے تے
 نہیں جد کہ باقی ترے وید جو گنگا جمتا وادی اندر لکھے گئے

اوہناں وچ لڑائیاں دا حال نہ ہون دے برابر اے۔ ایس
 نوں راکھو بٹ بکھلا اے پئی قدیمی پنجابی آریا لوکاں وارث کے
 مقابلہ کردے رہے تے بھانویں آریا قدیمی بندیاں نوں تھکے لا ای
 لیا۔ پر سکھ دا ساہ آریا وی نہ لے سکے۔ ایسے کارن بوجھتے

آریا لوک اک ویلے پنجاب نوں چھڈ کے گنگا جمتا دی سکھ وادی
 اندر جا وے جھٹے اوہناں نال پنجابیاں وانگر لوہ لکین والا شید
 کوئی نہیں سی۔ آریا لوکاں نال ایچھے دے قدیمی و سنیکاں نال
 ہٹا کو ویر سی اوہدی اک بچی جیسی مثال اے پئی رگ وید دے
 لکھتے ای منتران اندر صرف اک واسیو قبیلے دے اوہناں وٹل توں
 ودھ ناں پا دے۔ جیویں کرشنا واپچ مطلب اے کال کلوٹے
 اناسا یعنی تک پوڑے۔ مدر واپچ مطلب اے جاہل نیلے۔

اگر مانا مطلب اے اُجڑ جائیگی، اوراتہ مطلب اے قانون
 دے منکر۔ ابراہان، دیوتاواں دے کویری۔ آریا جاوا مطلب
 اے دیوتاواں اگے قربانی پیش نہ کرن والے۔ اریو آریو یا ریو اریو

دین دے دُشمن۔ ان اگتی تے ان اندرا لین نہ اگ نوں تے
نہ ای اندرا نوں تہن والے۔

مڈھ قدیم دے پنجابی داسیو قبیلے بارے رگ وید دے
شاعر تھان تھان اپنی پوری نفرت دا اظہار کردے نیں۔ پر رگ وید
نوں ایہہ گویہ لاوٹا اوکھا اے پئی ایہہ خاص داسیو کون سن۔
پروفیسر کیتھ مکدی ایچ مکائی اے پی رگ وید دے شاعر
ہر اوس نوں داسیو اکھیا اے جس آریاواں دا راہ ٹوٹن وی
کوشش کیتی۔ ”ویدک انڈیا“ دے نگاری پروفیسر رینگ اچاریہ دا
خیال اے پئی ایہہ داسیو یا دراوڑ سن یا انڈوسومیہ لوک سن
ایہہ لوک ہڑپہ تے موئن جو دڑو دے ہسٹیک سن تے آریاواں
دے دُشمن نمبر اک سن۔ جہانویں گ وید ایہناں نوں پھکڑ تولدا
اے پر اوہ پھکڑ تول کے ای ایہناں دی طاقت تے اہمیت
نوں وی مندا جاندا اے۔ رگ وید اندر اک داسیو سردار
دا ذکر اے۔ اوہا ناں چمری، اوہدے نال اک دوجا سردار
دھونی سی۔ ایہناں دوہاں نال آریاواں دے اندر دیوتا نوں
اپنی جنگ کھڑی پئی تے رگ وید دے مطابق اندر دیوتا تیرہ
ہزار داساں نوں قتل کردیتا۔

اک ہور وڈے داسیو حاکم یا سردار دا ذکر اے۔ اوہا
ناں سی پیرو۔ اوہدے کول فرج وی ہی تے کئی قلعے وی۔
اک داسیو ہدپین، اوہنوں اشوری وی آکھیا گیا اے۔ اوہ
آریاواں دا دُشمن سی۔ اک ہور داسیو دُشمن سمجھرا سی جس بارے

رگ وید وچ اسے پئی اودہ سہو قلیاں دا مالک سی۔ اودہ آریاواں دا
 سید تھون ڈٹا دشمن سی۔ اودہے بارے اک خیال اسے پئی اودہ
 پہاڑی علاقے وچ سی۔ پر ہندواں ویاں کتاباں اندر اودہا راج
 ذکر ہویا اسے جیویں اودہ سمندر سی علاقے دا رہنن والا ہویسے۔
 تاریخ مغربی پاکستان دے لکھاری رشید اختر ندوی
 ہوراں "کیمبرج میٹری آف رائڈیا" دے حوالے نال دتیا
 اسے پئی جدوں پنجاب دے چٹھدے پاسے دے اخیر لے
 دریا بہر سوتی تے جمن دے وچکار آریا قبیلے آئیں وچ
 رے سن اوس ویلے بعض داسیو قبیلیاں بعض آریاواں دی
 مدد کیتی۔ پروفیسر کیتھ دا خیال اسے پئی آریا لوکی
 قدیم پنجابی یعنی داسیو قبیلیاں نوں فتح نہ کر سکے یا اودہناں
 دے ہنگامے ہون پاروں اودہناں نال لڑنے ای نہیں نہ ای
 اودہناں دے علاقیاں وچ دخل دتا۔

آریاواں یا درادڑاں دا جیناں نوں رگ وید اندر اشوری
 وی آکھیا گیا اسے۔ میل ملاپ تے ڈانگ سوٹا اودوں ای
 ہوندا اسے جدوں ملکیت اُتے جھگڑا پیندا اسے۔ ملکیت دی
 ایہہ فطرت اسے پئی اودہ مذہبی، ثقافتی، نسلی رشتیاں نوں
 نہ وی توڑ دیندی اسے۔ "ویدک ایج" اندر آریاواں تے اشوریاں
 دی بڑی سانجھ دتی گئی اسے۔ کتاب اندر لکھیا اسے، پئی
 پرانے زمانے اندر سب وڈے دیوتاواں نوں اشور آکھیا
 جانتا سی، اشور ہندس خطاب سی۔ چوداں سو سال قبل مسیح داک

کتہہ نوغز کہی توں لہجا جس اندر تے بانہا تیا دیوتاواں وا
 ذکرہ ورینا تے مہتر دیوتا رے نال نال اے —————
 حالانکہ رک اشور دیوتا نہیں تے دوجے دیوتا ————— تے
 ایہو اشور وا لفظ جیہڑا رک دیوتا نال لگے بنان اوہ دیوتا
 مقدس نہیں ہو سکدا۔ مادہ لفظ اشور رک گاہل کیویں بن گیا
 آریاواں واسیو تے آشوراں نوں کٹھی گاہل کٹھی اے۔ حالانکہ
 اوہ آپنی وی آشور وا لفظ پہلاں آپنے دیوتاواں نال لاتدے
 رہ گئے۔ ————— گل سیدھی جیہی اے پٹی ملکیت،
 حکمرانی، اختیار تے قبضے نوں جے کوئی چیلنج کر دیوے تے
 پھیر پیر تے اوہی ماں وی آپس وچ گال مندا کہہ دیندی
 اے۔ قبیلیاں نوں تے خون وچ نہاوبے ای نہاوبے
 گل مندے بولن توں شروع ہونی سی، رائجے نوں مولوی
 مندا بولیا۔ ایچ ای پیر دی ماں ملکی مندا بولدی اے۔
 پیر ماں نوں آن سلام رکیتا۔

ماں آکھدی آتی نہریے نی
 اڑدیکنے تے ماترا دیے نی،
 غصے ماریے زہر دیے زہریے نی
 بیویے، گولیے بے جالے،
 گھنڈ وٹھے، گل دوپہریے نی
 اڈھلا گئے، ٹوہنیے، گھر چٹے نی،
 چیل چدرے پھینے چھریے نی

موت پٹھے تے سدھریٹے نی ۔
 مونہہ پائیے تے واساں چیریے نی
 یاراں وائیے لندیے گنڈیے نی ،
 آسا بنے پاک کھدیڑیے نی
 نی مولیے شوخ پٹویے نی ،
 عشق باز نے خانگیے شہریے نی
 ان تھئیے گریہ گریٹے موہریے نی ۔
 ٹنگ تھیلیے جھوٹیے مٹھریے نی
 توں اکا کے ساڑ کے لوہڑ دتا ،
 ٹنگ گمرونگی نال مٹھریے نی
 ہن آکھنی آں مل جا ساتھوں ،
 مہر رانجھے دے نال دریے مہریے نی
 ایس کم تھیں باز بے نہ آئیوں ،
 تیری شامت آوسی کھریے نی
 وارث شاہ جدوں کپڑ دھڑی ہوسی ،
 ویکھیں نیل ڈانٹاں اُتے لہریے نی

ٹیکلا

طر

ہیں راتھے تے چن شاہ ڈھیری ، مینڈے بچتے وچ جتھڑی تیری
 مصرعے تے ایہہ اک لوک گیت دا اسے پر بے بندے نوں
 شاہ ڈھیری پنڈ دی اصل حقیقت دی خبر ہووے تے پورا مصرع
 پنجاب تے اچ دے پاکستان دی تاریخ دے اک بڑے وڈے
 حصے دے دستے ساڈے ساہنئے اُتھلن لگ پیندا اے ۔
 پاکستان دے کسے وی عجائب گروپ جاکے اپنی ثقافت دے
 نمونے دیکھیے تے شاہ ڈھیری بارے اُکھٹا ای پیندا اے ؛
 مینڈے بچتے وچ جتھڑی تیری

راولپنڈی توں لہندے بہاڑ والے پاسے دیہہ میلاں اُتے پنڈ
 شاہ ڈھیری نوں دیکھ کے وڈے سیانے جنرل سر الیگزینڈر کننگھم
 نے سیہان یا سی پٹی شاہ ڈھیری دے لاگے ایہہ عظیم شہر وسدا

سی چھوٹا ناں کدی ٹیکسلا ہوندا سی تے جو قریب قریب اک ہزار
 وزرے تائیں پنجاب دا دُنیا بھر وچ سبھ توں مشہور شہر وی رہیا
 تے حکومت دا مرکز وی۔ ٹیکسلا مشرق گندھارا دا مرکز رہیا اسے
 تے بدھ ست دا بڑا وڈا گروہ وی۔ ایہہ علاقہ اسے چھوٹا اک
 پاسے کشمیر، گلگت راہیں چین نال لگدا سی، دُوبے پاسے ایہہ
 افغانستان راہیں ترکستان تے وچکارے ایشیا نال، تیجے پاسے
 ڈیہہ اسماعیل خان تے بولان راہیں ایران نال تے چوتھے پاسے ستلجوں
 پار وسدے گنگا جمنادے میدان نال ایگزینیٹر کننگھم نے شاہ ڈھیری
 نوں ٹیکسلا جانیاتے ۱۳ - ۱۹۱۲ء اندر سر جارج مارشل نے کھدائی کر کے
 ایس سہان نوں حقیقت بنا دتا۔ جد ایسے علاقے دی کھدائی ہوئی تے
 اک نہیں توبے وکھرے وکھرے شہر نکلے۔ اک شہر اُجڑا تے
 نال ای دوجا وکھتا، تے دوجا وکھتا تے نال ای تیجا وکھتا تے جدوں
 تیجے اُجڑے کے مٹی دی ڈھیری وچ جا لگے تے ہزار وزرے بعد
 کچھ دُور ای پنڈی شہر وکھتا تے آج پنڈی تے ٹیکسلا دے وچکار
 اک نواں شہر اسلام آباد آباد اے۔ اسلام آباد جو پاکستان دا
 صدر مقام اسنے تے ٹیکسلا جو کدی ایسے ای علاقے دا صدر مقام
 ہوندا سی۔

ٹیکسلا کہوں کہوں وکھتا تے کہوں کہوں برباد ہویا، ایس
 بارے میانیاں بڑے گویڑ لائے نیں تے آج وی سائنسی کھوج لا کے
 کئی حقیقتاں سامنے لیا ہدیاں نیں۔ ٹیکسلا، پڑپے تے موئن جو دڑو
 وگا شہر نہیں سی۔ جہاں دا وجود انی نہیں تاں وی گواچا ہویا سی۔

ٹیکسلا ایجا شہر تے ایجیاں حکومتاں دا مرکز سی جہناں دا قہوہ پتہ
 پاراں گگناں اندر سی۔ قہوہ پتہ ای نہیں، بڑا چرپا سی۔۔۔۔۔ پر
 ایڈھے چرپے والا شہر مٹاں مٹوئیاں مٹی تھلے اکھاں توں اوہی سی۔
 ساہنے مرن رک شاہ ڈھیری ناں دا پٹھ سی
 نہیں رستے تے چن، شاہ، ڈھیری

مینڈے بے، وچ، جندھری تیری

امپیریل گزٹ آف انڈیا وچ لکھیا اے ہئی مورہ خاندان، ویلے
 ٹیکسلا دی حکومت رک پائے سنج دے کنڈھے تائیں سی تے
 دوہے پائے کوہ ہندو کش تائیں، ایس اندر شدھ وی شامل سی۔
 افغانستان دا وڈا حصہ وی ایس حکومت دا، ای حصہ سی۔
 ایہہ اوس زمانے دی گل اے جدوں بدھ مت سرکار دا بدھب
 سی، تے ٹیکسلا اندر ایس سرکار دا مرکز ٹیکسلا بدھ مت تے اوس
 زمانے دیاں حکومتاں مال بولتا جاتیا جاتدا اے۔ پر نیٹیاں دے کھوج
 توں پتہ لگدا اے پئی بدھ مت توں پہلاں وی ایہہ شہر آباد سی تے

PRE-BUDDHIST INDIA

ایہہ شہر حکومت دا صدر مقام وری سی

دا کھاری دتی لال بہتہ تے ڈاکٹر پینر بنی نے آپنی کتاب
 وچ جو نتیجہ کڈھیا اے اوہ ایچ دا اے پئی

ASHURIA INDIA

ایں علاقے اندر جہنوں ایچ کل پاکستان آکھیا جاتدا اے کورو
 تے پنجال بادشاہواں دے مال مال گندھارا اندر ناگا بادشاہ سن۔
 دیلاں اندر پنجال تے کورو بادشاہواں دا ذکر اے تے مال ای اشوری
 یعنی دیسی راہیاں دا ذکر وی اے۔ جاسکا کہانیاں اندر لکھیا لے پئی

ہندو پنجال بادشاہ بڑے اچھے سن اوس ویٹے ای دے پاکستان دے
 علاقے اندر گندھارا ریاست وی اونہی ای شان والی سی ایس دے عالم
 ناگیا اشوری سی جو آیاواں دے بڑے دشمن سن۔ ایہناں وا
 صدر مقام ٹیکہ سی۔ ایتاریہ بہمنہ ص ۲۴ اندر تے گندھارا بادشاہ
 ناگیا دی جت وا بڑا سوہل گھیا گیا اسے تے اونہوں آپے سے سے
 وڈے بادشاہواں وچ گنیا گیا اسے۔

ٹیکسلا نوں اوس زمانے اندر وی بڑی وڈی یونیورسٹی دتیا گیا اے۔
 تے عجیب گل اسے پئی ٹیکسلا دا بادشاہ تے ناگیا ہوندا اسے پر پورے ہندوستان
 وچ وڈے توں وڈے تے پھو تے توں چوٹے راجے دی اولاد ٹیکسلا
 یونیورسٹی اندر تعلیم حاصل کرن آوندی اے۔ "اپنشاہ" اندر راجہ ادولکا
 تے ادبدے پتر سوتیا کیتو بارے لکھیا اسے پئی اونہناں ٹیکسلا وچ
 تعلیم حاصل کیتی تے اوہ زمانے دے بڑے وڈے عالم دے شاگرد
 سن۔ ایس توں وکھ جاسکا کہ بنیاں اندر ایہہ گل کمال کیتی گئی
 اسے پئی اوس زمانے دے عالم آپنے پتراں نوں علم تے بیانف
 رکھن لئی ضرور ٹیکسلا بھیج دے۔ ٹیکسلا وچ اوس زمانے دے چٹے
 ہونے عالم تے استاد موجود سن تے علم و فضل وچ پورے ہندوستان
 اندر کوئی اونہناں دی برابری دا دھڑی نہیں کر سکا سی۔

رتی لال جتہ۔ آکھدا اسے پئی ٹیکسلا وچ جو بادشاہزادے پڑھن
 واسطے آوندے اوہ مدھلی تعلیم آپنے آپنے علاقیاں اندر حاصل کر کے
 آوندے، ایہے اتیری پڑھائی ہوندی۔ سولاں ورے تاہیں اپڈن
 وایاں نوں ای ایہے داخلہ ملدا۔ جاسکا اندر بنارس دے اک بادشاہ

دی کہانی سچ اسے پتی بدوں دوبار پتر سولاں وریاں دا ہویا تے ہوں
 پتر نوں سدیا ، ادبٹوں اک ہزار کتے تے ہور لوشی دا نامن دتا تے
 ایہ زاریاں دے نال ٹیکسے با کے تعلیم حاصل کرن دا سکھ دتا ۔ پتر دیو
 دے حکم مطابق سفر کردا اسے تے ٹیکسے اپنا پتہ دتا اسے یونیورسٹی
 دے اک استاد ساہنے حاضر ہوندا اسے ۔ دوہاں اندر جو گل بت مونی ۔
 اوہ اسچ اسے :

استاد : توں کتھوں آیا ایں ؟

شہزادہ : بنارسوں ۔

استاد : کیہدا پتر ایں ؟

شہزادہ : بنارس دے بادشاہ دا ۔

استاد : کیوں آیا ایں ؟

شہزادہ : علم حاصل کرن ۔

استاد : ریس آندی آیا میری خدمت کریں گا ؟

شہزادہ : ریس آندی اسے ۔

تے ایہہ آکھ کے شہزادے اک ہزار سکھ استاد دے قدموں
 وچ ٹھیکر دتا ۔

ایہہ ٹیکسلا دا دور دور اسے بدوں ایچھے آریا حاکم نہیں سن ۔
 افغانستان تے اوس پاسے دے دودھے آریا ٹیکسلا دے ناگا بادشاہوں
 دے زیر سن ۔ چھیویں صدی قبل مسیح اندر ایران دے بادشاہ دارا نے
 حملہ کیتا تے سندھ وریا دا لاگوں علاقہ آپنی حکومت وچ لایا ۔
 ایہہ وی ہو سکدا اسے پتی دارا یا داریوش توں پہلاں ایران دے

بادشاہ سارس تے پنجاب دے آریا قبیلیاں وچکار سمبندھ بن گیا ہوسکے
 جیویں یونانی سیاح ایمرین اکھدا اے پئی آسا کیتوئی تے شا کیتوئی اسپین
 بادشاہواں دے زیر سن ۔

ٹیکس دی گھداں مگروں جوشیواں سا بننے آیان نیں اوہناں وچ شہر
 دے تڑے جھتے یا تڑے شہر نیں۔ اک داناں اے بھیر مانڈ ۔
 ایس بارے خیال اے پئی پنج سو دسے قبل مسیح ایہ شہر ایران دے
 بادشاہ دارا نے بنوایا۔ ایہ دنیا فی غامدان دازمانہ لے جیناں وچ گنگھڑ
 ان دی ایس علاقے دا وڈا قبیلہ اے ۔ پھیر دویں صدی قبل مسیح
 اندر یونانی باختری حاکم ڈلمیرنس ایس توں فتح کیتا تے ایجھتے راک
 شہر بنایا۔ گھداں ویچوں زکھن والے ایس جھتے داناں سرکپ اے
 سرکپ ترھے سو دسے تائیں بڑا وڈا وسدا رہدا آباد شہر رہیا ۔
 ساکاتے ہارتھی ایس دے حاکم رستے ۔ ایہ زمانہ ٹیکس دے عروج
 دازمانہ اے ۔ ایس مگروں راک ہور بڑا سوکھا ویلا آیا ، ایہ ویلا کشان
 حاکاں داسی ستر قبل مسیح توں لے کے ۴۰۰ عیسوی تائیں دازمانہ لے ۔
 ایس زمانے دا جو ٹیکس گھداں ویچوں نکلیا اے ادب داناں ہر سکھ
 اے ۔ کنشک بادشاہ سنہ ۱۰۰ ایس شہر توں ایڈی ترقی دتی پئی ایہ توں
 ”چرھدے دی ملکہ“ اکھیا جائدا ۔ ہر سکھ ، سرکپ توں لہندے
 ول دو کڑیل آتے ہے ۔ گندھارا تہذیب دے وڈے نمونے
 ایس زمانے دی ای یادگار نیں تے ہر سکھ ویچوں ای نکلے نیں ۔
 ایس شہر توں پنجویں صدی عیسوی اندر چٹے ہناں تباہ کیتا ، اوہناں
 توں پہلان راک چینی یا تری قاہیان ۴۰۰ عیسوی اندر ایجھتے آیا ۔ اوہ

کہنہ مطابق ایہہ بڑا وڈا تے دودھلا پیکلہ رزق والا شہر سی ۔ پتہ

دو سو تترہ سہ درجے مگروں (۶۳۰) اندر اک ہور چینی یا تری

ہیون سانگ آیا تے اوس ایس شہر نوہ وصال ڈھیری ہویا دیکھیا ۔

بدر بارشاد کشک دے زمانے اندر ٹیکسلا دا ستارہ بڑا

پھکیا تے ایہہ بدھ مذہب دا بڑا وڈا مرکز بنیا ۔ مبدست دیاں کئی

خانکھا ہواں تے کٹوپے اییتوں ای جتے نیں ۔ مانکیا لے والا کٹوپا

پیہنوں مشائی لوکی توپ مانکیا آکھدے نیں ۔

توپ ۔ تری ۔ ٹوپ ۔ کٹوپے دیاں ای تھاواں نیں ۔ اوہناں ناں

علاقیاں دے ناں ہڈ بڑے گئے نیں ۔ شد ٹوپا رکھ ، ٹوپا گراں ، ہڈ

توپ ۔ کنال کٹوپے ۔ پیر توپ ، اپر ٹوپ ، لور توپ وغیرہ ایہناں تھاواں

تے ٹیکسلا دور وچ بدھ کٹوپے بنائے گئے سن

مانکیا لے والا کٹوپا ادہنان چوئیاں وڈیاں کٹوپیاں دچوں لے

جس دا ذکر چینی سیاح فاہیان کیتا ۔ ٹیکسلا جیویں ناگا جت حاکماں دے

زمانے بڑی وڈی یونیورسٹی سی اونویں بدھاں دے ویلے دی رہی

گرامر دا ہندو باہر تے عالم پانٹی وی ٹیکسلا دا پڑھیا ہویا سی تے سیاسی

عالم تے ارتھ شاستر دا کھاری کوتلیا دی ۔ کوتلیا بادشاہ چندر گپت

موریہ دا وزیر اعظم بنیا ۔

پانٹی دنیا دا پہلا گرامریں (سنوئی) تلیا جاتا اے ، رہن

والا ضلع مروان دی تحصیل موہلی دے پنڈ لاہور دا سی ۔ سکندر اعظم

نے جو تاریخ دان آندے ادہنان وی ٹیکسلا دی ایس حیثیت دا

نہیں کے ذکر کرتا ہے دتیا پتی طب، مذہب، نجوم تے ادب
 ایسے شیم در سکھ، پچ پڑھن واسطے طالب علم ہزاراں کوباں توں
 نے دے سن۔ چندر گپت موریہ دے پتر بندو سارا
 نے بار دے پتر اشوک تے اشوک دے پتر کتاں نوں
 ایسے دے دی مکرانی رتی گئی۔ اشوک نے بندو مذہب چھڑ کے
 بدھ مذہب متی بیا سی۔ بدھ روایتاں مطابق اشوک اخیر تخت چھڑیا
 تے ٹینسل اندر ای اوہ درویش MONK ہو گیا تے ۲۲۲ ق م
 اندر رب نال جالیا۔ ٹیکسلا دی ایہ جیٹیت جری مدت قائم رہی۔
 آکھیا جاندرا اسے پتی نہرت عیسی دے اک ساتھی سینٹ تھامس
 نے ونی ٹیکسے ول پیا پایا سی۔ اوس زمانے اندر پارتنی بادشاہ
 گونڈوفارنس GONDOPHARNES ایسے واکم سی۔

اشوک بادشاہ ویلے ٹیکسے دے بدھ درویش کشمیر تے نہت
 ول تبلیغ لئی گئے۔ اچ وی تپتی ٹیکسے نوں بڑا پوتر شہر
 سمجھدے نہیں۔ وڈے بدھ درویش کاسپیا متنگ، دھرم رتن تے
 کمار ہیون بدھ مت دی تبلیغ کرن لئی چین تے وسطی ایشیا ول گئے۔
 حکومت تے علم و دانش دا مرکز ہون توں وکو ٹیکسلا تجارت تے
 صنعت دا وی مرکز سی۔ گدائی توں پتہ لگدا اسے پتی اوس زمانے
 اندر لوہے دا بڑا ای ستھرا کم ہوندا سی۔ چوتھی صدی قبل مسیح
 دے پنے جنٹی ہتھیار تے اوزار لوہے دے نہیں۔ بیتھوں دی
 تہذیب واکاں ایس توں وی لھیدا اسے پتی کوئی پنجویں صدی قبل مسیح
 اندر ٹیکسے دی ٹیکے دی ڈھلنے شروعات ہو گئی۔ سارے ہندوستان

سے پاکستان دیپ ٹیکس دی پہلی ریاست اے۔ جس کو عیسا مسیح نے
 لئے رواجیا۔ بدوں سکندر یونانی نے مملکت اور اس علاقے کے
 بادشاہ انہی نے سکندر کوں رکتے دی پیش کیے۔ یونانی مورخ پلوٹارک
 لکھتا ہے "ٹیکسے وہاں زمیناں بڑیاں کرے۔ نہیں تے اُن دوا سے
 چلا گیا ہواں دی بڑیاں نہیں۔"

"ہسٹریکل ریکرڈ گراؤنڈ آف پاکستان اینڈ اس پیمپل ڈے گھاری
 احمد عبداللہ انجینیئر کیے کدھدے نہیں :

۱۔ پنجویں صدی قبل مسیح وچ ایران دے کیانی بادشاہ نوں ٹیکس
 اوس علاقے دا صدر مقام رہیا جس دا آج دا ناں پاکستان اے۔
 ۲۔ بدوں سکندر یونانی حملہ کیا اوس ویلے سندھ تے جہلم
 دریا دے وچکارے علاقے دا حاکم انہی سی تے اوس دا
 صدر مقام ٹیکسلا سی۔

۳۔ جدوں ایہ علاقہ موریہ خاندان دی ریاست دا حصہ سی تے ایہ
 تین سو توں لے کے دو سو قبل مسیح تاہیں دا زمانہ اے۔
 ٹیکسلا ای ایس علاقے دا صدر مقام سی۔

۴۔ یونانی باختری زمانے اندر ۲۰۰ توں ۱۰۰ ورے قبل مسیح اندر دی
 اوس علاقے دا صدر مقام سی جس توں پاکستان بنن مگرہ مغربی
 پاکستان واناں دتا گیا۔ پارسی زمانے اندر دی ایہ موت
 سی ٹیکسلا ۵۰۰ ورے قبل مسیح توں پنج سو عیسوی تاہیں اک
 ہزار ورے بڑا وڈا مرکز تے شہر رہیا۔ ۴۶۰ عیسوی اندر
 چنے ہناں ایہ توں تباہ کر دتا۔ ایہدے مگروں ٹیکسلا مٹی تے

دیا گیا۔ پر اے ٹیکسلا پھر اک وڈا مرکز بن رہیا اے۔ اک پاسے
 اسلام آباد اے، دوسرے پاسے واہ وا صنعتی علاقہ اے۔ ٹیکسلا
 اندر چیلیاں دے مدد نال بڑا وڈا کارخانہ لگ گیا۔ ایہہ ٹیکسلا دی
 صنعتی ریت روایت نوں اکاٹھ و دھان وا بڑا وڈا ثبوت اے تے
 ٹیکسلا دے نال ای گورٹھ شریف دی اے۔ ایسے گورٹھ شریف
 اک ویلے علم تے مذہب دی ریت روایت نوں اکاٹھ و دھایا تے
 ایس دے اک بزرگ مہر علی شاہ نے لکھیا:
 کہتے مہر علی کہتے تیری ثنا، گستاخ اکھیں کہتے جا اڑیاں

سکندر و حملہ

کافی بٹھے شاہ : ۔

کیہنوں لا مکانی وسدے ہو

تسین ہر رنگ دے چر وسدے ہو

گن فیکون تیں آپ اہایا

تیں باہیوں ہور کیہر آیا

مشقوں سچہ ظہور بنایا

عاشق ہو کے وسدے ہو

کیہنوں لا مکانی . . .

آپے سنیں تے آپ سناویں

آپے گاویں آپ بجاویں

مشقوں قول سرود سناویں

کتے جاہل ہو کے تشدے ہو

جیویں سکندر طرف نواباں
ہو رسول کے آیا کتاباں
یوسف ہو کے اندر خواباں

زینبا دا دِل کھدے ہو

کیہنوں لا مکانی دسدے ہو

کئے رومی ہو کئے جنگی ہو

کئے ٹوپی پوش فرنگی ہو

کئے نے خانے وچ بھنگی ہو

کئے جبر مہری بن دسدے ہو

کیہنوں لا مکانی دسدے ہو

وارث شاہ دی ہیر اندر جدوں رانجھا بھابیاں نال لڑا اے ، اوہوں

اوہ ایس علاقے دی تاریخ اندر اوہناں سورتاں ول اشارہ کردا اے ، جہ

وڈیاں وڈیاں لڑائیاں دا سبب بیا ۔ رانجھا اکھدا اے :

تساں پھترے مرو بنا ورتے ، سپ ربیاں دے کر ڈاریو نی

راہے بھوج دے مکھ نگام دے کے چڑھ دوڑیاں ہو ہشیاریو نی

کیر پانڈواں دی صفا گال کٹی ذرا گل دے نال ہریاریو نی

راہن لنگ شاہیکے خاک ہو یا ، کاسے تساں دے نہیں گونے ہاریو نی

راجہ بھوج کھد پانڈو تے سیتارام دے ، قہقہے حلے وی ایس

علاقے دی تاریخ دے کئی گھنٹے بوبے مار دے تے ویتے بوبے

کھولدے نہیں تے جدوں تاہیں تاریخ دی پرکھ پڑچول جاری اے

ایہناں حوالیاں نال ایس علاقے دی ، اوس زمانے دی ہڈ مڑتی دا تھوہ

پتہ لان دا جیلہ ہوندا رہو ے گا۔ ایسے طرح جیہناں کتاباں، پوتھیاں
دا ذکر ملے گا اوہ وی تاریخ دے اوہناں پرویاں نوں چکین گیاں جو ایس
دیتہ تہاں ایہدے موٹہہ اُرتے پتے ہوئے نہیں۔ وارث شاہ ای
رک تھاں لکھدے نہیں :

اک نظم دے درس۔ نرن پڑھدے، نام حق آتے خالق باریاں نہیں
گلتھان، پرستان نال بہار دانش، سکندر نامہ تے واحد باریاں نہیں
میزان القلوب تے ہو محمد نامہ، کذاں کشف ویاں کسول کھلاریاں نہیں
پڑھن دُر مجاہداں، جنگ تارے، الف یلہ تے شیخ عطاریاں نہیں
سکندر نامہ تے محمد نامہ روا جیہیاں کتاباں میں جیہناں نال ای دھیان
اوہناں دو بادشاہاں دل جاندا اسے جیہناں آپنے آپنے ویلے پنجاب
تے حملے کیتے۔ سکندر یونانی وی ہندیوں آیا تے محمد وی۔ سکندر
بارے پنجابی ادب وچ جو تصور ہے اوہ فارسی توں آیا جا پیدا ہے۔
سکندر نوں بعض شاعران زواق ترین آکھیا تے ایس وی کوئی تاریخی
نہی تے ہو گوی کوئی نہیں۔ پر ایران والیاں عرباں توں پہلے آون دایاں
وچوں بعض دے عدل تے بعض دی طاقت توں اثر پھڑکے
اوہناں نوں وڈیاں دی کوشش وی کیتی۔ اک ہو سبب ایہہ وی
ہو سکدا اسے پئی پنجاب اندر باہروں آون والیاں بارے کوئی ایڈا وڈا
جذیرہ کدے نہیں اُبھریا۔ وجہ ایہہ پئی اکثر ایہہ احساس وی رہندا ہے
پئی شید اکیس آپی وی باہروں آون والیاں وچوں ہوئیے۔ ایسے پاروں
سکندر یونانی دا پنجاب اندر جیہناں مقابلہ کیتا اوہناں بارے وی ساڈی
آپنی فکر تے سوچ بڑی مُتڈی جا پدی ہے۔ جے ٹیکسے والے

رہے۔ بھی سکندر نوں کہیا پئی توں جو مال دولت یعنی اسے ، اودھ
 میرے کھوں سے ، پر میرے لوکاں دی ٹٹ مار نہ کریں تے
 بارشا، ری رعایا باسے ، پس چٹتا نوں بھل کے آکھ سکے آں پئی اوسنے
 خدای کیتی تے جے پورس وٹ کے سکندر نال مقابلہ کیتا ۔ تے پھوٹا ر
 دے کہن موجب اوسنے سکندر دی فوج نوں ایسا ہٹا دتا کہ اوس
 فوج دا اگما تہہ باق دا جذبہ ای ٹھنڈا ہون لگ پیا تے پورس سے
 اودھ دی فوج دی ایس ، مڈیاں توں وی ایس دزنی گل نہیں سمجھا ۔ پر
 نہ دینا گئی اسے نہ تار سٹ ۔ ایس مئی ویلے دے نال نال نویاں فوج
 تے پراٹیاں گواچیاں گلاں مل کے ہور وی نویاں ٹوٹتاں پیدا کمر ویاں
 رہندیاں ہیں ۔ سکندر بارے بلیھے شہا دی ایہہ کافی وچ انج نوکر
 ملدا اسے ، جیویں اودھ ہندو فارسی شامی وچوں لیا ہووے ۔ انج اسے :

ہیویں سکندر طرف نوشاہاں

جو رسول لے آیا کتاباں

یوسف جو کے اندر خواباں

زیغا دا بل کھدے جو

کیٹوں لا مکانی دسدے جو

سکندر تے خضر واقعہ دی کجھ انج دا ای اسے پر ایہدے اُتے
 مذہبی پان چڑھی ہوئی اسے ۔ تار سٹ ایس دی حالے گواہی نہیں دیندی
 سکندر یونانی ۳۲۶ قبل مسیح وچ لہندے پاسیوں آیا اوس سے
 پنجاب اندر تن ماکم دے ہاندے نیں ۔ اک لاجہ ابھی جو ٹیکلے دا
 ماکہ سی ، دوبا پورس جو جہلم تے چنھاں وچکار دا حاکم سی تے تیجا وی

ایسے پورس یا پورو ناندان دا نام جو سیالکوٹ و پر: حکومت کردا سی
تے ایس کول چھناں ، اوی تے نید ستنج دا وچکارا علاقہ سی۔
سکندر دے ویلے لگدا اے ایسھے دی زبان پانی سی۔ ایس زبان
وے اچ وی پنجابی زبان وچ کئے ای اقتد بسانجھے نیں۔ جیویں بشر نامی
آپنی کتاب اندر ایہہ لفظ دتے نیں :

سنگ ، پسی ، دود ، سٹھ ، سپت یا پتر ، ڈٹھا ، چم ،
مبت ، پنڈر ، بیٹندرا ، ست ، وصرم ، پیم یا پریم ، وی ، دتر ،
مہ ، آئندہ ۔

پنجاب جیویں چو نہاں کھوٹاں نال بچھا ہویا سی ، اک بعد دی بھارت
توں اندازہ لگ سکدا اے :

سہاں کتا پاشیما ، آگ لگی متمان
دنی چھوہاں ماریاں ، نر گیا ہندوستان
بھارتاں وپ بعض ویلے یونان دے لوکاں دا ذکر وی جیویں ہوندا اے
اودہ لکھن جوکا اے ۔ رک ہور بھارت اے :

راتنی جون ، جتنی خش خش ، اتنے کنت
بادشاہاں دے کھانے کھاندی ، افلاطون دی رن
سکندر یونانی بد ٹیکے والے بادشاہ دے علاقے توں اگاتہر وڈھ کے
پورس دے علاقے ول آیا تے سیمتاں توں علم اے جی
پہالیہ دے لاگے پورس تال سادون دے مہینے یا سیلاب دے
وٹاں اندر اوبدی لڑائی ہوئی ۔ تحصیل پہالیہ وچ پہالیہ ۔ ہیلان تے
ایہہ جیہے ناں یونانیوں دی یادگار ای لگدے نیں ۔

پورس ہارسے خیال کیا جاندا ہے پئی اوہ پورو قبیلے دا سی ۔
 رگ وید اندر پورو قبیلے نوں کدی برہمنو آکھیا ، کدی پوسواتے کدی
 برہمنو ۔ ویدک انڈیا دے نکھاری رگ اچاریہ دا خیال اسے پئی بھرتاں
 تے تستو قبیلے دی لڑائی گروں اوہ سارے گنگا وادی وچ وشن
 رسن لگ پئے تے پورو قبیلہ پنجاب اندر ودھن پھنن لگ پیا ۔ پورو
 قبیلے دا بھرت تے تستو قبیلیاں نال بڑا جھگڑا وی رہیا ۔ پروفیسر
 برڈلے کیٹھ نے رگ وید دے حوالے نال پورو قبیلے دے شہراں
 تے بادشاہواں دا وی ذکر کیتا اے ۔ ایہناں دا پہلا بادشاہ واگہ ، روہیا
 گرگشت تے تیرہا پوروکت سی ۔ پوروکتا دی لڑائی داکسیو قبیلے
 نال ہوئی ، جس اندر پوروکتا ماریا گیا پر قبیلے نے اوہ دے دودھ پیندے
 پتر نوں بادشاہ بنا کے آپنی آزادی قائم رکھی تے جدوں ایہہ جوان ہويا
 تے اوہناں داکسیو قبیلے نال بڑیاں کڑیاں جٹکاں لڑیاں ۔ رگ وید
 دے شاعران پورو قبیلے دے بادشاہواں دی بڑی تعریف کیتی اے ،
 تے اوہناں نوں تراس داکسیو یعنی داکسیو دے قاتل آکھیا لے ۔
 رگ وید اندر ہور پورو بادشاہواں دے ناں وی ہن ۔ جویں تراپیشی ،
 کدو کرنا ، تریارنا ، ترودیشن ، توری واتھ ۔ ایڈے بادشاہواں دے
 ذکر توں جاہلا اسے جویں ایہہ قبیلہ کئی سیریاں ایس علاقے اندر
 حاکم رہیا تے جے پورس ایس قبیلے دا سی تے مطلب ہویا پئی چوتھی
 صدی قبل مسیح تاہیں ایس قبیلے دا اقتدار رہیا ۔

یوٹمارک لکھا اے پئی سکندر جدوں راوی تاہیں اپڑیا تے قدم قدم
 اُتے اوہی فوج نوں مقابلہ کرنا پیا ۔ ایس پاروں اوہ پکچائٹھ مژن دی

ایسی کرن لگ پئی - اک مڑائی اندر سکندر آپی وی بڑا زخمی ہویا تے افواہ
 ڈنگی ہی وہ سر گیا اے - ایس افواہ توں سکندر آپنی فوج دے
 حوصیاں دا پتہ دیا تے اوہ پورے پنجاب نوں مطلب لے ستلج
 تاہیں اپڑن توں پہلے ای دکھن واسے پاکسیوں سمندر راہیں آپنی
 فوج نوں پچھا ٹہر نون لگ پیا - ایس علاقے وچ اوہرا مقابلہ ملیاں
 نال ہویا - سایوال ، ملتان دے علاقے وچ اک بیت اے :

سنگی چہناں دی وادی ، سوڈھی چہناں دی ما
 ماہی جسنے بیچ پتر ، ڈاہر جھٹھ ، سنگا ، ناچ تے شجر
 جہم تے کستلج دے وچکار جو جو قبیلے آباد سن ، اوہناں
 تھان تھان سکندر نال لویا اے تے سکندر ایہناں دے
 مبتقوں ای زخمی ہویا تے باقی دنیا جو جاپان تاہیں سی فتح کرن دا
 جہاں پھٹ وتا - سکندر یونانی دی ایس پچھا ٹہر پرتنی نوں اوس ویلے دی
 شخص تے مبارکشتیاں قرار دین دی اک ہور صورت توں وی تفسیق ہوندی
 اے -

یونانیاں توں پہلاں رگ وید اندر چھان واناں اسکینی اے ،
 سنسکرت اندر ایہنوں چندر بھاگا اگیا جاندا اے سکندر یونانی دے
 ساتھیاں ایس تاں توں منحوس جانیا کیوں جو اوہناں دی آپنی زبان اندر
 اک لفظ اے اندور بھاگوز یا ایگزنڈرو بھوگو ، ایس دا مطلب اے
 ایگزنڈر اُتے غالب آون والا - چندر بھاگا یا چنھیاں نوں پٹاتیاں
 سکندر اُتے غالب آون والا سمجھیا تے ایس توں اگائہ دودھیاں
 ای اوہناں دا پیر پٹا اڈکا ہوندا گیا - اوہناں دیر پاروں چنھیاں

وانہاں چند بھاگیا توں اکسینٹس رکھ دتا۔ یونانی مورخاں دا بیان ہے
 پٹی چھٹاں بدوں جہلم توں آپیٹے نال ملا لیندا اے تے ایہہ بڑا
 خطرہ پاک دریا بن جاندا اے۔ چھٹاں وچ بیویں بیویں دیا آوندے
 جائدے نیں اوہناں دا آپٹا ناں مکدا جاندا اے تے اخیر ایہہ چھٹاں
 یا چند بھاگیا ای سندھ وچ جا ملدا اے۔

چند بھاگیا چھٹاں یونانیاں توں بڑا منحوس نظر آیا۔ پر
 کیمبرج ہسٹری آف انڈیا اندر لکھا اے، پٹی ایس علاقے وچ
 پہلیاں آبادیاں چھٹاں تے راوی دے کنارے کنڈھے کنڈھے ای آباد
 ہوئیاں، کورو قبیلے دیاں شاخاں دا خاص طور اُتے ذکر ہے۔
 چھٹاں دیا دی حیثیت ساڈے ادب اندر اے تے
 ایہدے نال جو رومان اے، پتہ نہیں اوہدے وچ ایہتے
 اوہناں فارسیاں دا جذبہ وی ہووے۔ چھٹاں سکندر یونانی دا
 مقابلہ کیتا تے جو دلوں چاہندے سونے نہیں پٹی ایہہ حملہ آور
 جیچا غلبہ ہریت باوے۔ عشق دے قہقہے تاں اوس تاریخ اندر
 دی ہوئے نیں جو عاے کُھب ہیریاں دے وچ اے۔ پر بعد
 قہقہے راج پنجاب دی اجتماعی واردات ہونے نہیں اوہناں وچوں
 ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال دے قہقہے ایسے چند بھاگیا
 چھٹاں دے آل دوائے دے قہقہے نیں۔ مرزا صاحب دی
 راوی تے چھٹاں دے وچکارے علاقے دا ای قہقہہ اے پر
 ایس اندر دریا کوئی کردار نہیں بخدا جیویں کہ ہیر رانجھا تے سوہنی مہینوال
 اندر بخدا اے۔ ایس توں چھٹاں دی جو تاریخ اندر حیثیت اے یا

نہاں کند من گزین رنگ لپا چھٹاں دیں بہاں نہیں ورگا
 ندہر اسے اوس توں بہت سے لوک کیتاں اتھرو وی یس دریا
 ری بڑی حیثیت اسے راوہ دسدی تھی یار ری دھما۔۔۔ وسے گھڑا
 دی اک لوک نیت ای بن گیا اسے تے "ننگھ آ" سا پتن چھاں وا
 یار ننگھ آ جا" وی اپنے ریت روایت دا تھہ اسے۔

یونانی زبان تہذیب و اثر

کسے علاقے دی تاریخ صرف آون بادن والے بادشاہوں ۔
 حاکماں یا بادوں آئے دھاڑواں دے ناں تے کھرے گنوان دا
 ناں تہیں ہونڈی ۔ تاریخ دا ایہہ تہوہ کدے ہونڈا سی پر اج
 تاریخ اوہوں کھندے نیں جس اندر حاکماں دا ذکر وی ہووے
 پر ناں ای اوہنوں دے زمانے دے اداریاں تے نظاماں دا ذکر
 وی بھرویوں انداز پرچ ہووے ۔ زبان ، کلچر ، معاش ، قوم ،
 تہذیب ، نوکر شاہی فوج تے لوک رنگ ۔ ۔ ایہہ سبھے گٹاں
 مل کے اوہی تاریخ بندیاں نیں ۔ انج ای اج پنجاب دی تاریخ
 دی گل کرویاں اکس رکے دی ۔ سسے نوں لٹاں گے تے اوکس
 سسے دے پورے نظام دا نقشہ اوہوں ای بنے گا جیوں اوکس
 سسے دے معاشی ، سیاسی ، ثقافتی ، سہل ، دستوں ، زبان

تے لوک پنجاب تے دپاراں دی وی پانی تن پہ کھ پڑ چوں کر
لواں گے۔

۲۲۶ قبل مسیح : پتہ - یونانی کیا - پتھے ست جینے

ایں علاقے ندر لڑوا جڑوا رہیا تے اخیر پکھا نہ پرت گیا۔ سوال
ایہ ہے سکندریا کس توں پہلاں آون وایں مال کیہ بیاندا، چھڈ
کے کیہ گئے تے اوہناں دے جان گدوں پنجاب تے پنجابیاں دی
ثقت نئی، معاش، سیاسی زندگی آنے پڑا اثر ہو یا رہیا۔
یونانیاں توں پہلاں آون وایاں وی کچھ نہ کچھ پھنڈیا ہووے گا
تے یونانیاں دی۔۔۔۔۔

گل سکندر دے نعلے دی ہو رہی سی، ایس پارہ وں ایس دیہ
پنجاب اُتے یونانیاں دے اثر بارے گل ای جھکے گی۔ پنجاب
ویاں بعض لوک کہانیاں وچ دی تے دڈے شاعران دے
قصیاں اندر وی ایچ دا نقشہ اک واری نہیں کئی واری بکھدا ہے۔
اک شہزادہ ملک برہم جوئے بکھدا اے، دریا، پہاڑ، نعل
الانگھدا اک ایجھے ڈوادنے تے سُجے میدان، تندر اپڑدا اے، بیٹھے
نہ آدم اے نہ آدم زاد، چوٹیاں بائے کشدر، کسورے نظری
آوندے نیں۔ اوٹھے اک خوفناک جین دے بہت پڑھدا اے، جو
اوہٹوں اک کورٹھے اندر بند کر، ڈھول وچاون دی ٹیوٹی لادیندی
اے۔ حکم لے ڈھول اک پل دی نہر کے۔ انیرک چوہا
شہزادے دی مدد نوں اپڑدا اے تے آپنی پونچھ مال ڈھول
وبائی جاڈا اے تے شہزادے نوں پھیلے بوہے لسا دیندا

دسے دوست بن جائدے نہیں ۔

ایس جی بی بی کہانی بارے " اردو زبان کی قدیم تاریخ " دسے
لکھاری میں الحق فرید کوٹی پوری لکھدے ہیں :

" ایس کہانی اندر ترقین را لفظ یونانی ڈائنو DINOS دی
شکل تے معنیاں ورگا اے ۔ کان، دیو یونانی دیو مال دسے کانے دیو
کائیکلپس KYKLOPS ورگا اے جس دا مقابلہ ہرکولس ناں ہويا ۔
منہ درستان اندر تے سنسکرت اندر دیو دا لفظ مہتر، خدا یا فرستے
یا گوروئی ورتیا گیا مطلب اسے نیکی تے پوتر ناں نی دیو دا لفظ
استعمال ہويا ۔ ہر پنجانی کہانیاں اندر دیو دا لفظ ہمیشہ خوفناک تے بندے
دی دشمن طاقت موی دتیا گیا ۔ انج لکدا اے مٹی پنجاب دیاں مک کہانیاں
اُتے یونانی دیو مال دا اثر ہويا ۔ ایس کہانی اندر مڑاں دی یونانی لکدا
اے تے باشک ناگ دی برزانی ایشیلیکو BASHILIKOO یعنی
شبہی ناگ ای لکدا اے ۔ ایس باشک ناگ دا ذکر تھان تھان بھدے
جیویں میاں خرم دی سیٹ الملوک اندر

دو لشکر پئے مل کھوتے ، پریت وانگ اپیرے
کینہ ، غضب چھتے تے کیتے ، کوچ تھل ڈیرے
صفاں قطاراں بھتھ کھوتے ، اک رُوبے ول لکدے
میر وزیر نہ تیر چلاون ، میر کرن بقیں جکدے
مارو مار امانوں آئی کہہ کہیہ دوشس شہاں نوں
پیا ہنیرا تے رشتانی ننھی دور بہانوں

اتے خون زمیں پر ہوئے ، باہر انت شماروں
 گندھک سرخ ہوئی اودہ دھرتی ، تپتی تیز انکاروں
 "ہواریں دے پیل پتے سے ، کھلے ہوئے سن ایستے
 کٹھی مچھراؤ نہ سکن ، وچ جگے دے کیستے
 چمکو چمک دتھن "ہواریں ، نویاں سن چٹھیاں
 "تن رحم نہ زخم کھنکھیں ، زہروں پان چٹھیاں
 گھوٹے جوڑ کمن کینوں ، مارے تیر خدنگاں
 لہندے خبر زمان زمینوں ، بمعن مثل نہنگاں
 باشک ناگ کھنڈاں والے ، کنڈل کھولن مارن
 لشکر دے کینچ لٹن مارن ، آدن موٹہ کھلارن

پنجاب دی لسانی ، کلچرل تے سیاسی تاریخ اُسے یونانیوں دا اثر
 صرف لوک کہانیاں تائیں نہیں ۔ بیا ۔ ایہہ چچ اسے ہی یونانیاں دا سارا
 اثر صرف سکندر یونانی دے محلے دے زمانے ای نہیں ہویا ، عربی ،
 فارسی ، اچھی وی یونانیاں دا اثر ایس علاقے وچ اپڑیا تے پیرے اخیرے
 پہلے انگریز تے انگریزی راہیں وی کئی یونانی لفظ تے اوہاں دے
 معنے پنجاب تے پنجابی وچ آئے ۔ پر بعض ایہجے اثر نہیں جو خاص
 اوس زمانے دی یادگار نہیں تے ہن اودہ ساڈی زبان دی تاریخ دا
 حصہ بنے ہوئے نہیں ۔

پنجاب دے پنڈاں وچ پنج دے ناں اکثر شیشدے نہیں ،
 سکھیکی ، سیماں کی ، جام کے ، بھرو کے ، پتو کی ، نان کی ،

ہیلٹس توں ہیلن ، کیٹھرو توں کیٹھرن ، ہمیس توں ہرامن
ہیرو توں ہیروئن ، ایگنڈینڈر توں ایگنڈینڈینا ۔ پنجابی اندر "ن"
کے موٹٹ بنان دیاں مثالان :

مالی توں مالن ، دھوئی توں دھوین ، جرگی توں جوگن ، سمڈھی
توں سمڈھن ، پنجابی توں پنجابن ، ہندوستانی توں ہندوستانن ستے
ہویری توں ہوورن ۔

کا ، کی ، کے تے ں نال نویں لفظ بنان دی ایہہ شکل ہے
یونانیاں کولوں پنجاب تے پنجابی اندر آئی تے کجھ لفظ وی یونانی
وچوں پنجابی ول آئے ۔ فرید کوٹی ہواں کجھ لفظاں وی دس پائی اسے
جیویں :

پنجابی وچ	یونانی اندر
تھاں	جھٹھاں
اہرو	ابھرو
زویں	زے
ورہ	ورو
نوٹھہ	نود
پہلا	پالائی
گھیرا یا گھیر	گیرو
کٹوری	کوٹلی
روٹی	ارٹو
سرنک	سرنک

پنجابی وچ	یونانی وچ
ساہن	بشان
پتی	پوتیس
مزدوری	مزدو
امرت	امبروتو
کپنا	کوپے
تیر	تاپے
کولی	کیلکس
کیلکی	کیلکو
ککر	ککرانو

انج ای ہور کہتے ای یونانی لفظ بن جو پنجابی اندر رہ کے ایس
گل دی دس پارہے نہیں پئی ساڈی زبان دی تاریخ اُتے باہروں اُون
دایاں داکھیوں کیوں اتر پیا تے جد کدی اکسیں آپنی، آپنے علاقے دی
سیاسی، معاشی، مذہبی تے کچل تاریخ دی کھوج لاواں گے، ایہہ
گلاں ساڈے سامنے اُون گیاں تے لکارن گیاں پئی ایہناں دی
تاریخ وی لکھو۔ مرزا صاحبان وچ مرزا اک تھاں اُتے کہندا اے :

میری بچی توں ڈرن فرشتے، تے میسوں دُورے نند مرزا صاحبان
یہہ بچی کہتے ہے جس توں فرشتے پئے دُورے نیں : گل غور جوگی
اے تے ایہہ اک مطلب میں الحق فرید کوٹی ہوا ای دیا اے پئی :
سنہ یونانی دے گورے داناں سی لوکا فیلس : مطلب اے ہرنی

دا پتر - ایس بوکافیس نوں جس با سے چو، رک کہندا اس پتر
 اوہ جہلم دے کندھے اُتے ماریا کیا اچ - اڈوی گھوڑی دا ناں
 بکئی پیا اسے تے بکئی نوں پیو تے برخداکار ورگے شاعر
 ڈاڈھا سوہن دتا اے - کدھ سے - ایہٹوں نیلی وی اکھیا
 گیا اسے - پیلو وی کل دیکھو :

ناباں :

ماوی تیری میری میریا ، بییاں کدھوں ٹور
 ستا ایہدا چوکلٹا ، کانوں کدھوں ، کدھوں
 جے گھر نہ آہی باپ دے ، صاب پیانوں جود
 گھوڑی کیوے خان دی ، بڑی راتب نور
 بھجیاں نوں جان نہ دین گے ، دھل کیاں دے چور
 وچ اُجاڑ دے مار دے ، تیری سستی دھون دوا

مرزا :

کن لے ، کھر پتے ، دُم بکئی دی سیاہ
 دیکھ کے میری شیر نوں جھوری چت نہ پا
 بانی ڈوگر جیہناں دے جھن لواندی آ
 باپ دے کھائیاں چر کے بکئی نے لیاں بٹا
 دس مہتیاں دا گھیو دتا ، بکئی دے ڈنڈہ پا
 بکئی توں ڈرن فرشتے ، میتھوں دے نہا
 چھٹی وچ پامال لا ، اڈ کے چڑھے اکاش
 چڑھٹا اپنی موج نوں ، بکئی نوں لاج نہ

پنجاب آئے حملے

(وار ————— نجات وچوں)

جیویں شیر مارن بھجکارے پہنچن مار تے
 جیویں بھٹن باز طرارے ، دیکھ شکار توں
 ادھ دیوان کھول بھنڈارے ، تیغاں واہ کے
 ہونہن لشکر سارے . وانگمہ لوہڑاں

دوہیں دلیں مقابلے ، رن سورے کڑکن
 چڑھ توپاں گڈیاں ڈھکیاں ، لکھ سنگل کھڑکن
 ادھ وارمہ کھاتمے کولیاں ، من گوئے کڑکن
 ادھ وارغ ہلنتے چھڑیاں ، وانگمہ بدل کڑکن
 جیویں درگھلے دوزخاں ، اینویں بھاریں بھڑکن

بیویں جھانپے مارے پکھنوں، وپن بانغاں پھڑکن
 پتہ سے ترٹے ہنسیلاں، وانگک مچھاں تڑپن
 بیویں جھپتیں اتھاں لگیاں، رن سورے تڑکن
 اود حشر دیہارا ویکھ کے، دل دوویں دھڑکن

نیڑے آئے نیں ڈھاک کے، جیویں پانی ہڑدے
 سِر نوآئے تسپیاں پڑدے
 برچھے لین بھواریاں، جیوں نٹ سولی چڑدے
 لے جاندے برچھے آسنوں، سنے پرے پڑدے
 جیوں کبوتر پھڑک کے، ہو رتقاں جھڑدے
 جیوں کال بسیرا باغ وچ، گھٹ گھیرا وڑدے

کال تے نارو غاراں چھپے موت رتھیں
 پر عزرائیل نہ ساراں، مولا لہریاں
 قاتل قلی سنبھالی، برچھی سار دی
 اود گھڑی دوہاں ولایت، ڈیرٹھ ہزار دی
 جیوں سیاہ ناگن کالی، ڈنگ سوار دی
 کہ زور رکاباں دے ماری، لگی نہ کار دی
 سٹ بدھی، برچھی تر گئی پھل لشکار دی
 جیویں ناراضیا امیروں، رات عیار دی
 جیویں کھتی کوہی کلنگ توں میر شکار دی

لڑائی وا ایہہ نظارہ سنجابت رکھیا اے تے اوس واہر دے
 حوالے نال جو پنجاب تے بڑے سغیر دے دوجے علاقے دی آخری
 واہراں وچوں سی۔ پر لڑائی وا ایہہ نقشہ صرف اودوں وا اسی
 نہیں۔ ایہہ نقشہ اوس زمانے وا وی اے جس بارے
 تارخ چپ اے، نہین چپ اے، اسان چپ اے۔
 — ہڑپہ تہذیب اتے کدوں واہراں چڑھیاں، کدوں
 ایس تہذیب دے اندر بچھیاں گلاں گل سڑ گئیاں۔ کون مقابلہ
 کرن آئے۔ کیہناں بلائے، اوہناں نال کیہہ سلوک ہویا۔ اوہ
 ایسھے ای رہے یا اگاتھہ ننگہ گئے یا قادر شاہ تے احمد شاہ
 ابدالی تے انگریزاں وانگوں پچھا تھہ پرت گئے؟ ایہہ سب سوال
 آپنی تقانویں بڑے پختے تے ضروری سوال نیں تے ایہناں وا
 جواب دے تے رتاں پنجاب وی تارخ مکمل نہیں ہوندی۔ پر ایہو
 سوال نیں جیہناں بارے غیر پنجابی عالم، سیانے تان بڑا سیر
 مار دے رہے تے مار رہے نیں۔ پر پنجابیاں آپنی کچھ نہیں
 کہتا۔ جے کیتا وی تے اپنا گٹ کہ اوس توں پوری تارخ
 بنا کیتا سوکھا کم نہیں۔

کئیدے نیں ہڑپہ سکندر دے حملے توں ڈیرھ دو ہزار
 ورھے پہلاں اُتر گیا سی۔ ایسھے دے وسنیک یا اگاتھہ
 دھک دے گئے یا نویں آون والیاں توں اگاتھہ جمن گنکا
 ول دھک دتا۔ ویداں خاص کہ رگ وید اندر اجیہیاں کہانیاں
 نظاں تے گیت بہن جیہناں توں ہڑپہ دے اُجڑن تے

پنجاب دے نوں روپ اختیار کرنی بارے کچھ قصہ پتہ لگدا اے ۔
 ایس لئی سی بگ وید بابوں آون دایاں ایسے دھرتی اندر بہہ لے
 لکھیا یا بنایا چہنوں پنجاب آکھیا جاندا اے ۔ رگ وید دے
 حوالے نال ہرپے مگروں پنجاب دی تاریخی دیاں کہیاں وامن دی
 سرکشش اکاٹھہ چل کراں گے ایس ویلے اوہناں راہواں نے
 اوہناں حملہ آوراں دا ذکر کرینے جو پنجاب تے دوجے علاقیاں اُتے
 چڑھ آئے تے کہے نہ کہے تاریخی حوالے نال اوہناں دے تیاں
 ٹھکانے دا قصہ پتہ لگدا اے ۔ ایہ دھاڑوی ادنویں آئے تے
 ایہناں نال ایٹھوں دے وسنیکاں پہلے ٹاکرے اوہسے قسم دا
 جنگ کیتا چوہیں نیجاہت نے نادر شاہ دے حملے اندر اک بڑائی
 دا نظارہ بنایا اے ۔ پر ایہناں دھاڑویاں نال ایس گل دا
 پتہ نہیں لگدا پٹی آریا لوکاں کتھوں کتھوں نے کدوں کدوں
 پنجاب ول موٹہ کیتا ، آپنے نال رکیہ نے کے آئے تے ایٹھوں
 رکیہ کچھ آپنی جہولی پایا ۔ پنجاب دی تاریخ دے ایس حصے
 یعنی ہرپے توں لے کے سکندر اعظم دے ویلے تائیں —
 — اندر بھرا ای خیر کیوں اے ؟ —

ایس دی وڈی وجہ پنجابی آپنی دی لگدے نہیں ۔ ۳۰ ، توں
 جدوں پنجاب وڈیا نہیں سی گیا ایہتھے چار مذہباں دے لوک
 رہندے سن ۔ اوہ اکثر اپنیاں نسلاں دی وکھ وکھ دسدے
 س ۔ ہندو چہڑے آپنے نوں آریا آکھدے ، راک تے
 آریا ہون پاروں اوہ آپنی ایس دھرتی دے سبوت بنن دا

دعویٰ نہیں سن کر سکدے۔ دُویے ہندو مذہبی کتاباں اندر
 تے رگ وید توں بعد دے ویداں اندر جیویں اک پاسے پانچویں
 دے شمالی مغربی حصے یعنی اج دے پاکستان، دُویے پاسے
 مشرقی حصے یعنی اج دے بنگلہ دیش تے تیجے پاسے دکھنی
 ہندوستان دی بندھائی گئی تے اوہناں نوں دھرموں بعد
 دے علاقے اکھیا گیا۔ ایہناں دوہاں علاقے پاروں سائنس
 نوں پنجاب دے ہڑپے تے ہڑپے مگروں دی تہذیب ہتے
 تاریخ نام کوئی دلچسپی نہ رہی۔ سکھ مذہب ہندوئی مقدس دھرم
 زمانے آیا۔ پھر تاریخ اندر اوہناں ہی معرفت اوہر سندھ درج ہو گیا
 ہے جو رنجیت سنگھ تے اوہدی اولاد تائیں ہے۔ تیجے مسلمان
 ایہناں دا مسلمان دی حیثیت نال ایس علاقے نال رشتہ ملتان
 اندر مسلمان حکومت تے پھر محمود خان نوں دے حمایاں نال
 بندھا اے۔ ایس کارن اوہناں دی ہڑپے، ہڑپے مگروں آریاواں
 تے آریاواں مگروں بہہ تے ہندو سماں دی تاریخ ول گوہ
 کرن دی ضرورت نہیں سمجھی۔ پنجاب دا چوتھا رنگا جیہا
 دھڑا عیسائی تے پٹنل گروہاں مثلاً لال بیگی وغیرہ داسی۔
 اوہ اول تاں بوہت پیچھے رہ گئے، دُویے اوہناں دی کچھ پریت
 نہ ہون برابر سی تیجے اوہناں وی ایس پنجاب دی دھرتی دی ہڈ ورتی
 وچ کوئی دلچسپی نہ لئی۔ پنجابی لوک ذہنی طور اُتے
 کھیرو کھیرو رہے۔ ایس دے آپنی تھاں بڑے سبب
 نہیں پر ایہدا سہہ ایہہ نہکھیا کہ پنجاب دی ہزاراں درھیاں دی

تاریخ پنجاب دی مٹی پھروں کے - بھٹی جا سکی - ایہہ گل نہیں
ایس گواچے سل نوں لپٹاں ای نہیں سی - ایہنے بھٹا نہ وراے
پر ڈسوتن واسے نوں تاریخ تے دسرتی داسچا پتہ بن کے ٹول
کرن پوے گی -

گل اوہناں دی ہو - ہی جو بندے دیوں پنجاب نے اوہوں
دہرتی اُتے تلے کر دے رہے - اگاہہ شگن واسطے ، پنجاب اندر
مکن واسطے یا پکھانہہ پرتن واسطے ، ۱۸۷۰ء دے لاگے اک
روس میجر جنرل ایل - این سبولیف اوہناں حمیاں بارے اک کتاب
لکھی جو افغانستان راہیں پنجاب دے لاگوں علاقیاں اُتے ہوئے
UN SUBOTVA ایل - این سبولیف مطابق باراں سو ورے

قبل مسیح شام دی ملکہ سمیراں سندھ دریا دے کنڈھے اُتے دی
ملکہ کینا - پنجابیوں دھائی کیتی مار کھادی پر جدوں ملکہ سندھ ٹپ کے
پنجاب دے علاقے وڑی تے اوہی ادھی توں وردھ فوج ماری گئی ،
جس کر کے اوہ مڑ گئی - اس ویلے پنجاب دا حاکم سڈایو بیٹس سی -
دو جا تلہ مسر دے آب فرعون سیموسٹرس کیتا - ایہہ پنجاب نوں دھولدا
گنگا تاپاں ووہ گیا تے پیر پرت گیا - تیجا ملہ ۵۳۸ء قبل مسیح
ایرانی سلطنت دے موڈی سائرس کیتا ، پر اوہ وی ریاست سندھ
توں اگاہہ ودھیا تے پھر صرف ستاں ساتیاں نال واپس پرت گیا -
چھیویں صدی قبل مسیح دے اخیر وچ چوتھا ملہ ایران دے بادشاہ
دارا اول نے پنجاب تے بند اُتے چڑھائی کیتی - پر اوہ دریائے

یہل باہرا آمد آوری جس پنجاب نوں فتح کیتا - ۲۲۲ ق م اندر سندھ یونانی دا
 حملہ ، جو بیاس تاہیں دوسرے کے پچھا تہہ پرت گیا - پھیواں حملہ یونانی ، پٹوکس
 سوم دوجی صدی ق م اندر کیتا - ستواں حملہ یونانی باختری سلطنت دے
 شہزادے ڈیمٹریس کیتا - اٹھواں حملہ یونانی بادشاہ یوکریدز دوم دوجی صدی ق م
 اندر کیتا تے دیرائے جلم تاہیں گیا - ناواں حملہ پارٹھیہ دے ، رام اشاک
 اعظم ۱۸۰ ق م اندر کیتا پر دیرائے سندھ توں اودھ ای بیا لگدا اے -
 دسواں حملہ ستمیہ تے ساک توں وار وار حملے کیتے تے ایہ پنجاب
 تے دوسرے علاقیاں اندر آباد ہوندے رہے - یارہواں حملہ ایران دے
 بادشاہ نوٹیروان پھیویں صدی عیسوی وچ کیتا - سترہواں توں پرتے تے
 کشمیر اُتے ایہدا قبضہ سی پر پنجاب اُسے ایہدے قبضے واپتہ نہیں
 لگدا - بارہواں حملہ مغل افراخاں کیتا - کابل ، غزنی فتح کر کے سندھ
 پار کیتا تے ایہتوں کشمیر اُتے حملہ کیتا رحمت دے بادشاہ پٹا توں مار
 دتی - افرخاں ایہتوں پچھا تہہ پرت گیا - تیرہواں حملہ دسویں صدی عیسوی
 اندر سبکتگین کیتا تے پنجاب اُتے قبضہ کر لیا - چودھواں حملہ
 محمود غزنوی سی جس پنجاب اندر اپنی حکومت وی قائم کیتی -
 پندرہواں حملہ غوری ، سولہواں چنگیز خاں ، ستارہواں شیرخاں ثانی ،
 اٹھارہواں حملہ تیمور لنگ نے کیتا - اُنیسواں حملہ ابوبکر میرزا نے
 پھیر باہر دے حملے - اکیسواں حملہ ہمایوں کیتا - بائیسواں نادر شاہ نے
 تیرہویں احمد شاہ ابراہی -

پنجاب اُتے ایڈے حملے ————— انچ لگدا اے جیویں ایہدی
 تاریخ دے کندھے اُتے ہر دیلے ————— جنگ دے طبل ای وجہ ہے -

بادشاہی نظام

(لوک گیت — راجہ رائی)

پیچھی والا چھلا مینوں دے جا نشانی
 دے جا نشانی ، تیری ہو دے مہ بانی
 پچن پچن کلیں کیج وچھاواں
 سویر چاک راجہ سویر ہیر رائی
 پیچھی والا چھلا مینوں دے جا نشانی
 پچن پچن کنگراں محل آساراں
 دے چاک راجہ ، دے تے ہیر رائی
 پیچھی والا چھلا مینوں دے جا نشانی

سوئے دی تہاں وچ بھوجن پروساں
 کھاوے چاک راجہ کھوٹے پیر رانی
 پیپھی وال پتہ مینوں دے جا نشانی
 دے جا نشانی تیری ہووے مہرانی

راجہ رانی . ملکہ بادشاہ دی گل پنجابی اسی نہیں دنیا بہان
 دے ادب اندر اپنی چلی اے - جتنی کسے ملک زبان دے
 لوکاں دی تاریخ اے - لوکاں دے دلاں دماغاں اندر راجہ تے
 بادشاہ دا تصور اسخ بیٹھا اے پئی اچ وی بدوں حاکماں لئی
 صدر ، وزیر اعظم ور گئے ناں آگئے نہیں لوکی اوہناں توں بادشاہ
 تے راجہ ای پیسے اکھدے نہیں - حاکماں بادشاہواں تے وزیراں
 دی گل ایڈی کھو دلاں اندر نہہ گئی اے پئی چاک یعنی ملازم راجھے
 توں وی راجہ بنا ویتا جاندا اے -

پنجاب دی تاریخ اندر راجہ رانی یا بادشاہ ملکہ دا تصور آریاواں
 دے آون مگروں اسی شروع ہوندا اے - آریاواں دے آون توں
 پہلاں گل کوئی پوری کھلی نہیں ہوئی کہ پنجاب اندر حکومت دا طریقہ
 رکیہ سی - آریاواں دی بظاہر بارے رنگ ویر اندر حمد نوکر اے ،
 اوس توں ایہہ لگدا اے پئی ایہتے وی ہڑپے تہذیب دے
 وسنیکاں دے سرور ہوندے سن - پر ایہہ نہیں پتہ پئی ایہہ
 سرداری نظام ، بادشاہی نظام ورگا اسی یا وکھ سی - سردار وڈے

تقبیلے دے سردار ہون پاروں حاکم سن یا ساری خلقت اوستاں دی
 چون کردی سی ۔ پچیر ایہہ کہ سرداری نسل اندر نسل شردی
 سی یا اک سردار گھروں اوہدی اولاد دی تہاں کوئی جوہر سیاہ سردار
 متیا پاندا سی ۔

ہاں بگ وید اندر واسو سرداراں یا حاکماں را ذکر اے ۔
 انج ای ناگا جت حاکم دا وی ذکر اے جو آہیاواں نال پدیا تے
 اوستاں نوں نتہ پاندا رہیا ۔ پر ایس گل توں وی ایہہ گھر نہیں
 لکھا کہ ایہہ حاکمی طریقہ موروٹی بادشاہی والا سی یا نہیں ۔
 آریا لوک وی شروع شروع اندر سرداری نظام دے متبع
 والے لگدے نہیں ۔ پر بگ وید دے شروع حصیاں اندر گل گلی
 نہیں ۔ ایسے پاروں بریڈے کیتھ پیو کینیڈی ، سدل پاول
 تے ہوبن ورگے سیانیاں اندر بڑا اختلاف تے ذوق اے ۔
 کسے دی کچھ راہ اے تے کسے دی کچھ ۔ کیوں جو بگ وید
 وچ گل ایڈی گلی نہیں ہوتی ۔ ہاں بگ وید دے اوہ وچھائے
 تے پھیلے حصیاں توں صاف بھدا اے ہن پنجاہ اندر
 بادشاہی نظام شروع ہو گیا سی ، بادشاہی نظام دی موروٹی سی ۔
 بگ وید اندر بھرت قبیلے دی بادشاہی دودھ یا سوا توں شروع
 ہوتی ، اوہا پتر دیوا واسا تے اوہا پتر پیجا وانر اگر پچھہ
 بادشاہ ہوئے ۔ پورو قبیلے دے اگر پچھہ چار بادشاہوں دے
 ناں انج نہیں :

دھرمگاہ ۔ گمرکشٹ ۔ پوروکتسا ۔ تراساریو ۔

پر سیانوں کا حال اسے اپنی اینٹوں بادشاہوں کوں عام تھے
 میں سمجھاں کوں صلاح یعنی پینڈی - پنڈاں - شہراں دے
 چند سرائیاں دیاں مہلساں کوں وی اسے نے یعنی پینڈی - پیر
 ہندوستان ، سپہ سالار تھے مذہبی جیانیوں کوں جی پٹھان کے جی
 پینڈا - اوکس سے سپہ سالار توں سیانی آکھیا جاندرا ، اوہدا
 درہ ، وید پتی ہوندا - بادشاہ توں راجنیا یا راجن آکھیا جاندرا -

پنجاب اندر آریا لوکاں بادشاہی : جو نظام کدھیا اوہدی برہمنی
 اگھی شکل دے ویسے ویداں اندر نظریں پینڈی اسے - ایس کر کے کہ
 مہا نریں پنجاب اندر شاہی نظام شروع ہو گیا سی پر بادشاہی ایہدی اک
 سوئے ۔ ۔ ۔ اندر پس نہیں سی نی - آریا لوک ۔ ۔ ۔ توں توں
 قبائلی زمانہ بدوشی چھڈ کے شہراں گراٹواں اندر رہن لگے ۔ ۔ ۔ سمجھو
 آباد کاری ، زمانہ سی ، پر بیویں عزوتیاں دودھیاں گنیاں تیویں تیویں
 نظام دی بدلا گیا - بسو کینیٹری دا خیال اسے چم پٹا ، اندر آریا
 بادشاہت پڑی ، جائیداد دی داری دے نہیں سی بھرسکی - ایہہ آمرانہ
 بادشاہی پنجابیوں نے جل کے گنگا جنادی وادی اندر یا اختیار ہوئی -
 جویں کہ آریاواں توں نے س کے ۱۹۴۷ء تا ۱۹۴۸ء دی تاریخ گواہ ہے
 پتی بادشاہی دی تگڑی آمرانہ شکل ہمیش گنگا جنادی وادی اندر ای
 رہی اسے ۔ ۔ ۔ کہ دہلی سے پاسے پنجاب تے پاکستان دیاں
 ووجیاں علاقیاں اندر چھوٹے پاسے بنگال تے آسام اندر تے
 وکھن وچ مدراس ، مہاراشٹر وغیرہ اندر چنگا بھلا فرق رہیا ہے
 ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ رگ وید دی بادشاہی دا جو روپ بعد وچ بنیا ،

ادبی شکل کی مہرج ہسٹری آف انڈیا اندر انج اسے :
 ” پہلا راجنیا یعنی بادشاہ دوجا پروہت ، تیجی ماہشنی ۔
 راجے ویاں چوتھاں رانیاں وچوں سبھ توں وڈی یعنی ٹکا رانی
 نمبر چار سبھ توں من پسند رانی ، نمبر پنج دی رانی ای ہوندی ۔
 نمبر چھ شاہی رتھ واکماتڈر ، نمبر ست ستیانی یا کمانڈر انچیف ،
 نمبر اٹھ گرمانی یعنی پنڈ واسر براہ ۔ ایس مگروں خزانچی یا
 وزیر خزانہ تے وزیر مال ورگے عہدہ وار ہونڈے ،
 شہزادے راج کمار تے بادشاہ دے بھرا دی ایس نظام
 اندر اچا تھاں ملی بیٹھے سن ۔

گل خاص ایہہ ہے پئی سدھے سادے آریا لوکاں اک توں
 ودھ زنانیاں کرنیاں شروع کر دتیاں تے بادشاہوں ویاں
 چار زنانیاں تاں سدھے سبھا ناں یعنی سرکاری طور متیاں گئیاں
 باقی زنانیاں دا اندازہ ایس توں کرو پئی بادشاہ یا شہزادے ویاہ
 کردے پھروے تے زنانیاں نوں آپنیاں انگوٹیاں تے چھتے
 نشانی دے جاندے ۔ رستم سہراب توں لے کے شکنتہ تاہیں
 آریا لوکاں دے کتے ای قصے نیں ۔ شید آریا لوکاں نوں نسل
 ودھاوون دی لوڑ وی پئے گئی سی ۔ کیوں جو پنجاب اندر بھانویں
 ہزار ورے تاہیں رہے پر اوہناں نوں پراسے دستیگاں توں
 ہمیش خطرہ رہیا ۔ پھیر آپنی گنتی ودھاوون لئی اک توں ودھ شاریاں
 شروع کر دتیاں ۔

اک توں ودھ ویاہ دی پنجاب دے لوک گیتاں اندر اک

خاص انداز وچ بیان ہوئے نہیں۔ اک توں وودہ ویاہ پنجاب دی
 تماریںخ اندر آریا لوکاں توں شروع ہوندے نہیں۔ سیالکوٹ واسے
 راہہ سالباہن ویلے دی کئی کئی راہیاں ہوندیاں سن۔ پھیر مسلماناں
 سسے اندر وی ایہو صورت رہی۔ اخیرے زمانے سکھاں دی
 کئی کئی زناہیاں کیتیاں۔ جیویں مہاراجہ رنجیت سنگھ دا قصبہ اے
 نواب بہاولپور دا قصبہ وی ایہو اے۔ پھیر پورے جاگیردارانہ نظام
 اچھو، جو پنجاب وچ رائج اے ایہو صورت اے پر سوکھن توں
 جذباتی سطح تے انسانی سطح اُتے کسے ہور ای رنگ وچ دیکھیا
 گیا اے۔ اوہ رنگ ایہناں رکھیتاں توں ہوند اے۔

ہائے گلابی بگرے ، سوکن پائے بھگڑے
 پائے کٹاں دیاں ڈنڈیاں
 کاہنوں پانا این بھنڈیاں
 میں دی تیرے ہان دی
 سبھے گلاں جاندی
 ہائے پیراں دے توڑے
 سوکن پائے دھپوڑے
 ہائے فی سوکن نارے
 کاہنوں پائے پوارے

شادا میرے چھلپا
 دانا پانی چلپا
 چھلپا چھٹی چاندی
 سوکن پائے گئی ماندی
 جھٹی پکھن جاندی
 کاہنوں پانا این پھیرے
 وس تھیوں میرے
 وس میری ماں دے
 گھلے گی تے جاں گے

ثنا و میرے چھٹیا
 داتا پانی چھٹیا
 چھٹا پیا اسے لڈتے
 سوکن چڑھ گئی ضد تے
 تٹاں مارے ڈھڈتے
 ساجنوں پاتا ایں پھیرے
 وس نہیوں او میرے
 وس میری ماں وس
 گھٹے گی تے جاں گے
 شادا میرے چھٹیا

دوبے ملکوں نال جوڑ — مادی نظام

ہوٹھ سسرخ یا قوت جیوں لعل چمکن ،
 مٹوڈی سیبِ ولایتی سار دچوں
 نک الف حیتی دا پپلا اے ،
 زلف ناگ خزانے دی بار دچوں
 دند چبے دی کلی کہ ہنس موتی ،
 دانے ریکھے حسن اتار دچوں
 لکھی چین کشمیر تصویر جٹی ،
 قد سرو بہشت گلزار دچوں
 گردن گونج دی انگلاں رواں تہ پھلیاں ،
 ہتھ کورٹے برگ چنار دچوں

پیاٹی ٹھاٹھ دی اُکیری پٹ کمنوں ،

سیب بلخ دے پھٹے انبار وچوں

سُرنی بوٹھاں دی وِہڑ دِہما سڑے دا ،

کھوجے کھتری قتل بازار وچوں

بانہاں ویلے ویلیاں گھٹے مکھن ،

چھاتی سنگ مرمر گنگ دھار وچوں

شاہ پری دی بھین پیچ پھول رانی ،

گجھی رست نہ رہیہ ہزار وچوں

سیاں نال لکدی مان مٹی ،

جیویں ہرنیاں ترٹیاں بار وچوں

اپرادھ تے اوندرہ آلت مہری ،

چمک بکلی تیغ چمکار وچوں

پھرے چھلکدی چاؤ دے نال جٹی ،

چڑھیا غصب دا کلک قندھار وچوں

لک بانع دی پری کہ اندرانی ،

نکلی حور جوی چن انوار وچوں

پتلی پیکنے دی نقش روم واسے ،

لدھا پری نے چند پروار وچوں

وارث شاہ نے ہیر دی تعریف کردیاں مثالیں ادھی دُنیا

دا ذکر کردتا اے ۔ جرمنی تے فرانس دا سرحدی علاقہ سار ،

خزانے دی بار کشمیر ، گنگ دھار ، مصر ، قندھار تے چین ،

پر اچھا خاص ذکر جوگی گل اسے چینگ تے چین - پنجاب یا پاکستان
 دا چین نال تعلق اچ دی گل ای نہیں کھوجیاں دی کھوج موجب
 ایہہ ساٹھ پنج لکھ سال پرانی اسے - ایس پنج لکھ سال وچوں اچ تائیں
 ساڈے کول کیہڑا کیہڑا کھوج لگا اسے - چین دے سیاح
 ہیون سانگ ، ٹیکسلا دے زمانے پرمات دے رواج ویلے
 چینیاں دا ٹیکسلا یونیورسٹی اندر آونا یا بھارتوں نکلے مذہب دا
 پنجاب راہیں چین تائیں اپڑنا یا ریشم راہ چینوں ریلک روٹ اکھیا بانڈا
 توں چین نال تجارتی ساکامادی — ایہہ سبھ سلسلے دو تہے ہزار
 ورے دے اندر اندر دی گل اسے - پر پچیلے اٹھ نو ورے
 اندر چین اندر نویں کھدائی وچوں دو ڈاڈھے پکے تے سقڑے
 کھوج لگے نیں - ریشم راہ دے کنڈھے صوبہ سنگیانگ دے
 شہر طرفان دے دو قبرستاناں دی کھدائی ویلے اک سو چوداں
 قبریں پٹیاں گئیاں - ایہناں قبرستاناں دے ناں آستان تے کارا کھوج
 نیں - ایس کھدائی وچوں بڑا ودھیا قسم دا ریشم نویں تکور صورت وچ
 بلیا تے ایس کھدائی وچوں ای چین دے فلاسفر کنفیوشس دی
 کتاب دے کجھ حصے وی ملے - کنفیوشس آپ پنجویں پھیویں
 صدی قبل مسیح اندر ہویا پر اوہری کتاب دا ایہہ نسخہ اوہدے
 مرن توں کوئی ست ساڈھے ست سو ورے بعد واسے - ایس
 نسخے اُتے ہان خاندان دے عالم چنگ سوان

CHENG HSUAN

(ق ۲ ۲۵۵ - ۱۲۷) دے مائشے وی تیں - ایہہ نسخہ
 اٹھویں صدی عیسوی دا لکھا ہویا اسے تے ایس ویلے چین اندر

کل گھدائی اندروں تکے سبھ نسنیاں وچوں پُرانا اے۔ ریشم راہ
توں ایہناں پریشیاں شیواں دا بنگلہ ساڈے واسطے وی اشارہ
ہے پئی جو ریشم راہ ساڈے علاقے وچوں نگہدی اے،
اوس دے اک دوالے اکسیں وی تاریخ دے گھریاں نوں تماشے
تے پچھائیے۔ کیوں جو اودھر چین وچ تے ایہہ سندھ وادی،
مطلب اے پنجاب سندھ اندر زندگی دا گھرا پنچ لکھ سال تائیں
پیا دسدا اے۔ چین دی جس گھدائی دا ذکر ہویا اوسے دی کبیر
تے ۱۹۶۷ء دی گھدائی دی آوندی اے۔ ۱۹۶۷ء اندر چین نے
حکومتی شہر پکنگ دے لاگے جو گھدائی ہوئی اوس اندر اک تے
پنچ لکھ سال پرانے ساڈے پارکھاں دی کھوپڑی دیاں بورڈیاں
لہیاں تے دُوبے ہن اوس زمانے وچ ور تے جان والے پتھر
دے بنے اوزار لیجے۔ ایہہ جیہے اوزار پنجاب اندر وی لیجے۔
تے ایس علاقے وچوں نکلی جیشوں اسیں پوٹھوہار دا علاقہ اکھدے
ہاں۔ ڈاکٹر وہلیہ، ٹی ٹی پیٹرسن، ایچ جے ڈورمنڈ تے
وی۔ ڈی کرشنا سوامی دیاں کتاباں دے حوالے نال روسی عالم
بوری لکھن۔ GANKOVSKY نے اپنی کتاب ”پمپلز آف پاکستان“
اندر دسدا اے پئی راک پائے جہلم چناب تے دُوبے پاسے
سندھ دریاواں دے وچکارے علاقے وچوں پتھراں دے
اوہ اوزار لیجے جو آج توں لکھاں سال پہلے ایجھے دا بندہ ورتدا
ہونداسی۔ ایہناں توں اگلی پتھر دے ہتھیار کوہستان نمک
تے شملے دے پہاڑاں اندروں دی لیجے تے دُوبے پاسے

پوچھتا رہا یہی ایہہ اوزار کھنڈے پینڈے ملے نیں۔ ایہنوں اکسیں
 سواں وادی (عام طور تے کھوجیاں نے ”سوہاں“ توں ”سواں“
 ای بکھیا اے۔ مقامی لوک ”سوہاں“ وی کہندے نیں۔) دی تہذیب
 اکھدے اُن تے ایہہ پنجاب دی تہذیب دا سمجھ توں پہلا پڑا اے۔
 انسان دی تہذیب واکھوج لان والیاں سیانیاں واکھنا اے پئی دھرتی
 اُتے پہلے آدمیاں ہتھ مال جنگلی پھل کھوہ کے ساہواں وی ڈوری
 لٹھن نہ دتی۔ قرآن اندر آدم دی پہلی خوراک وی اِنج ای دتی گئی اے
 اوہنوں نہ کچھ اُگھا پینڈا سی نہ وڈھنا، بیٹھا۔ جو دھرتی وچوں اُگدا
 اوہو اوہ توڑ کے کھاندا پینڈا۔ بابل قابیل دے قصے توں
 سائنوں ایہہ وی سمجھا اے پئی اوہنوں زمین پٹ کے مڑوہ دباونا
 وی نہیں سی آوندا تے ایہہ کم وی اوس جانوراں کوں سکھیا۔ اِنج
 سواں وادی دی تہذیب انسان دے شروع دے کئی پورے
 بعد دا نشان دیندی اے۔ جد اوس پتھر دے ہتھیار بنائے
 شروع کیتے تے ایہو اوہ زمانہ اے جدوں بندیاں جھپیاں تے
 قبیلیاں دی صورت وچ رہتا شروع کیتا۔ گینکا و سکی سٹا
 کٹھدا اے پئی پنجاب دے ایہہ وینیک خطر استوا دے
 لاگے وادی نسل یا آسٹریلیا دے حبشیاں دی نسل دے
 لوک سن۔ بعضیاں دا خیال اے پئی برہمنیگر پاک و ہند، افریقا
 تے ہند دے ایشیا وچ اگو ای قسم دی وٹوں سی جس نوں کیپٹین
 تہذیب دا واڑہ آکھیا جاتدا اے۔ پر گینکا و سکی واکھنا اے پئی
 پنجاب ایس وارے توں اِنج دکھ ہو جاتدا اے کہ ایہتھے پوٹھوہار

۱۔ علاقے وچوں پتھر دے جو اوتار لیجے نیں اوہو جیہے اوتار
 بایہ دے شمال، مطلب اے چین تے چڑھدے ایشیا،
 شمال مشرق تے مشرق دے علاقیاں اندر وی لیجے نیں، جس توں
 ۱۹۶۷ء وچ پکنگ دے لاگے گھائی وچ لیجے اوتاراں تے
 کھوپڑیاں توں اکسیں ایہ سٹا کڈھ سکدے ہاں پٹی پنجاب دے
 پوشوہار والے علاقے اندر پنج لکھ سال پہلاں آبادی توں پنجاب
 دی تاریخ دا مڈر بجدا اے۔ بنگلہ دیش، بھارت تے پاکستان
 زباناں ملکاں اندر سبھ توں پرانی آبادی پنجاب دے پوشوہار دے
 علاقے دی اے۔

پنج لکھ ورہے پہلاں ایس علاقے دی زبان یکہ سی؟ اوہ کیویں
 رشتہ دے سن؟ اج اوہناں تھانواں دے ناں یکہ نیں تے اوکس
 ویلے اوہناں نوں یکہ سڈیا جاتا سی؟ اوہناں دی نسل واپک رشتہ
 کس نسل نال بلدا سی؟ ایہ دے بارے تاریخ تے کھوج ددویں
 حالے چپ نیں۔ پر ایہہ ساری کھوج ایس گل دا نتار کردی اے
 پٹی مثڈا تے ناگہا قبیلیاں تے پیر دراوڑی نسل دی آبادی تے
 ہریادی تائیں ایس علاقے اُتے کھاں دریاں آپنے نقش اُریکے
 تے ایس علاقے دی تہذیب نے سینکڑے منزلاں ماریاں۔
 جدوں اکسیں تاریخ نوں ایس پکھوں دیکھنے آں تے سائوں آریا لوکاں
 دے آدن تے گنگا جمنہ وادی مل نکل جان دی گل گل لگدی
 اے۔ ایوں لگدا اے جیویں ایہہ علاقہ پتھر دے زمانے وچوں
 نکل کے دھات دے زمانے ویاں وی سینکڑے منزلاں گنگہ آیا

سی جدوں ہرل ہرل کمرے وحشیاں ورگ بے تہذیب آریا لوک
 ایٹھے آئے۔ آریا لوکاں دی زبان سنکرت یا رگ وید دی زبان
 دتی جاندی اے پر اسپیں ایٹھے دے پہلے و سنیکاں متھا قبیلے
 تے دراوڑی زبانان نال پنجابی دی سانجھ تے ساکاوری بارے
 وڈے وڈے شہوتاں باسے گل کر بیٹھے ہاں۔ آریاواں دی
 رگ وید والی زبان یا سنکرت تے پنجابی زبان دی سانجھ تے فرقان
 بارے گلاں رہندیاں نیں۔ سچہ توں وڈا فرق ایہہ ہے پئی آریا
 لوکاں دی دستوں اندر مرد نوں لڑائی تھاں لڑن سی تے نسل دا
 شجرہ مرد نوں بجھا سی جد کہ آریاواں توں پہلاں عورت دستوں
 دا مرکز سمجھی جاندی سی۔ مطلب اے ایٹھے دستوں دا مادری
 نظام ہوندا سی۔ پروفیسر علی عباس بلال پوری اپنی کتاب ”مقامات
 وارث شاہ“ اندر دسدے نیں پئی موئن جو دڑو تے ہڑپہ اندر
 مادری نظام ہوندا سی۔ عورت دستوں دا مدھلا عظم سی۔ نیچے ماں دے
 ناں توں ای جانے جاندے سن۔ چہنیاں دیویاں دا دیوتاواں توں
 اچا یا برابر دا تھاں اے ادہ اصل دھرم دراوڑی تے اوس توں
 پہلے دے مادری نظام دیاں ای دیویاں نیں۔ آریا جدوں ایٹھے آئے
 تے اوہناں دا نظام پدری سی۔ مطلب اے جٹا دستوں دا مدھلا عظم سی
 تے عورت دی تھاں دوسرے درجے اُتے سی۔ اوہناں دے مذہب
 اندر دیوتا سن، جو دیویاں اوہناں بنا لیاں اوہ پنجاب تے سندھ
 دے پہلے و سنیکاں دی دین سن۔ پروفیسر علی عباس دے مطابق
 کالی دیوی جیہنوں درگا بھوانی اکیا جاتدا اے تے کرشن

بس واسطی ای کالا اے دراوڑی مذہب توں لیا گیا ۔ ہور تے
 ہور یوگا ویدانتا تے بگنتی دا تصور دی پنجاب دے دراوڑی
 زمانے دے تصور نہیں تے آریاواں ایجتوں ای لے ۔ ایسے طریقے
 نال شاعری اندر عورت بن کے عشق کرن دی بیت روایت
 جو پنجابی دے لوک گیتاں توں لے کے شاہ حسین تے خواجہ
 فرید تائیں اپڑوی اے اصل وچ آریاواں توں پہلاں دی دراوڑی
 بیت روایت دا حصہ اے ۔ ایس روایت نوں صرف پنجابی ای
 نہیں برج بھاشا ، سندھی ، بنگالی تے برصغیر پاک و ہند دیاں
 بعد دیاں ہور ناں زباناں وی آپنا مٹھ بنایا ۔ صرف فارسی تے
 اردو ایس روایت توں وکھ رہیاں ۔ اردو دی شاعری اندر وی
 محبوب نوں اک عمر تائیں مرد ای دتیا گیا پر عورت بن کے نہیں ،
 مطلب اے اردو شاعری نے پنجابی ، سندھی ، بنگالی شاعر وانگ آپنی
 عورت بن کے اپنے محبوب نوں مرد نہیں بنایا ، جیویں پنجابی
 دے پارہ سو ورے پرانے شاعر شاہ حسین دی ایس کافی
 اندر اے :

واری وو ، ویکھ نماٹیاں دا حال

کداں دی وو مہر پوی

راتیں رو دیہاں درمندی ، برہوں پچھاڑ شیعہ

رو روئیں بھرینی اں چولا ، جیوں ساونٹھا مینہ

گل وچ پلو میتھا دست پیراں تے ، کدی تاں اساڈا تھی

مہر صدقے قربانی کیتی ، گھول گھاوندی اں جی

کہے حسین فقیر سائیں وا ، ہو رہو نہ نہیں کہیں وا
آن ملا دو پی

افضل پرویز آکھدے نہیں :

سوہاں وادی ری گل کردیاں ایہہ گل وی چیتے آؤندی اسے پی
سوہاں یا سواں ندی چہنوں آریاواں نے سوشوما آکھیا اسے ۔
اوبدے کٹھھے ای آریاواں نے دُنیاوی پہلی کتاب ”رگ وید“
رچی تے سواں دے کٹھنیاں توں ای پتھر سے دے پتھر دے
مہتیار تے اوزار ملے نیں ۔ ایہتوں بھن والے ہوں سارے رچتے
سائنس فاؤنڈیشن میوزیم اسلام آباد وچ رکھے ہوئے نیں ۔ سوہاں
دیا بارے ایہہ لوک گیت وی دیکھو :

ٹیپ :

پچھی مینڈی بیہنی کاریاں رنگاں چھڑنگ ریتا
اوکھے دیلے کدے نہ ڈھولے سنگ ریتا

ٹیپ

قربان سوائیں نیا جویا
جھٹے میل سمجی نال ہویا

پچھی مینڈی بیہنی

قربان سوائیں نیا دھیا
دل دے کے کچھ نہیں کھٹیا

پچھی مینڈی بیہنی

قربان سوائیں فی ایں ریتو
کوئی بندہ ملے من بھیتو

پچھی مینڈی بیٹی زلیاں دنگاں چھرنگ گیتا
ادکھے دیلے کدے نہ مڑھولے سنگ گیتا

نذہب کے اوہدے روپ

ب باجمہ حضورؐ، نہیں منظورؐ، توڑے پھن پے بانگ صلوٰۃاں ہو
 روزے، نفل، نماز گزارن، توڑے جاگن ساریاں راتاں ہو
 باجمہوں تکب حضورؐ نہ ہووے، توڑے کدھن سے زکوٰۃاں ہو
 باجمہ فنا رب حاصل ناہیں، باہو نہ تاثیر جماعتاں ہو

س سے روزے، سے نفل نمازاں، سے سجدہ کر کے تھکے ہو
 سے واری کئے حج گزارن، ول وی روڑ نہ کئے ہو
 چلے چلے جنگل بھونٹا، اس کل تھیں نہ پکے ہو
 سبھ مطلب حاصل ہووے باہو، جد پیر نظر اک تھکے ہو

پ پڑھ پڑھ حافظ کرن تکبر ، ملاں کرن ڈھائی ہو
 گلیں دے وچ پھرن نمائے . بغل کتاباں چائی ہو
 جتھے دیکھن چنکا چوکا . اوتھے پڑھن کلام سوائی ہو
 اوہ دوہیں جہاں نہیں ٹھٹھے باہو ، جیتناں کھادی وچ کماٹی ہو

سلطان باہو اپنے زمانے اپنے علاقے تے آپنے لوکاں
 دی عبادت و جد ذکر کردے نیں تے اوہ اک تاریخ لکھن والے
 واسطے اک خاص اطلاع یا خبر وی دے رہے ہوندے نیں ۔
 اوس تاریخ دان لئی جس بہت اک ویلے دا گراف بنا ، اے یا عل
 دے ناں اکٹھے کرنے نیں اوس مؤرخ لئی وی جس ایہناں علماں
 تے نانواں دی لاہرتے باطن دی حیثیت دا کھرا وی لا دنا اے
 تے اوس سیانے لئی وی جس زندگی دے فلسفے بارے اگلیاں پچھیاں
 گلاں نمونہ دمر کے اپنا خیال بنا دنا تے وپارنا اے ۔ بزر صغیر پاک و
 ہند اندر اسلام کس کس روپ تے رنگ وچ رہیا ، رکھتے رکھتے
 ایس نوں پراسنے خیالاں ، رسماں ، ریتاں نوں اکٹھا رکیتا ، تے
 ظاہر باطن وچ یکے یکہ فرق پیا ۔ ایس دی تاریخ لئی سلطان باہو
 ورگے مونی شاعراں دے شعراں دی کتاب نوں دیکھنا پیتا اے ۔
 پر سلطان باہو دا زمانہ تاں بوہتا دور دا زمانہ نہیں ۔ اورنگ زیب
 دا ڈھائی سو ورے پہلاں دا زمانہ اے ۔ جے ایسے علاقے دے
 ڈھائی تترے ہزار ورے پہلے سسے دے لوکاں دا مذہبی رنگ روپ

ویمنا بودے تے ساؤں اوس ویلے ، ایس علاقے یعنی پنجاب دے
 وینیکاں دے پنڈے کھوج بھالنے پین گے ۔ مذہب بارے
 اک گل تے او تھے کئی سی جھٹکے ہڑ پتے والیاں دے مذہب دے
 ذکر ہویا ۔ دوجی پدر اوہ ہے جدوں ایہتے آریا لوک آئے ۔

ہزار کو ورھا رہے تے پھیراوتناں وچوں بوہتے گنگا جمنہ
 ول تڑپے ۔ جیویں ہورتا یجی مواد لئی ساؤں آریاواں دے
 ویداں دا سہارا یٹنا پیندا اے ایہیوں ای اوس سمے دے
 مذہبی رنگ روپ ویکھن لئی وی ویداں نوں پھولنا پوے گا ۔
 ایہہ گل تڑ مس کرن دی نہیں پئی پہلا وید ” رگ وید “ تے
 تے ایہہ آریاواں دے اوس سمے دی یاد گیری اے جدوں
 اوہ پنجاب دے وینیک سن تے پنجابوں اگانہہ گنگا جمنہ
 وادی وچ نہیں سن گئے سگوں گنگا جمنہ وادی دے وینیکاں
 نوں اپنا دشمن جاندرے سن ۔ باقی دے تڑے وید گنگا جمنہ
 وادی وچ جا کے لکھے گئے تے ایہناں ویداں اندر پنجاب دی
 دھرتی دشمنان دی دھرتی بن گئی پر پنجاب دی دھرتی وچ بنایا ،
 سودھیا رگ وید ای باقی ویداں دی بنیاد بنیا ۔ سیانیاں دا خیال
 اے پئی اصل رگ وید ای اے ، باقی وید تے سمجھ اوہی
 کمٹری دی حیثیت رکھدے نیں ————— ایہہ گل
 کچھ سچ وی اے تے کچھ سچ نہیں وی ۔ سچی انج نہیں پئی
 جو مذہب پنجاب دی دھرتی اُتے سادہ تے سیدھا سی اوہ گنگا جمنہ
 وادی وچ جا کے بڑا گنگھل دار تے انسانی لحاظ نال بڑا

نوک ذہیل کمر دیتا ۔

آریا آجڑی قبیلے سن ایس کر کے اوہناں لئی دودھ مکھن
دے نال نال گوشت دا ورتارا کوئی عجوبے والی گل نہیں سی
تے گل آج وی عجوبہ کوئی نہیں ۔ پھیر بد اکس جمن پار
والے آریا مذہب ول نظر مارنے آں تے چنگا چوکھا فرق نظر
آؤندا اے ۔ آج دے بندو معاشرے اندر گوشت یا ماس
کھانا اک قسم دا غیر مذہبی کم اے ۔ مذہباً ایہدی مناسی
کہ دتی گئی اے پر پنجاب وچ جد آریا نوک آباد سن تے
رگ وید دے مطابق اوہ جانورں ، گھوڑے ، اونٹھ ، بیل
دی قربانی دیندے ہوندے سن تے مہان دی خاطر تواضع
لئی بڑے خزن نال ذکر کہ دے سن پئی اوہناں آپنا گھوڑا یا
بیل ذبح کر دیتا اے ۔ دیوی ، دیوتاواں نوں خوش کرن لئی
وی جانور ذبح کیجئے جاندے سن ۔ ایہہ پنجاب دے اوس
ساڈھے ترے ہزار ورے پہلاں دے سسے دی گل اے
بدوں آریا نوک ایہتھے پیر جمانیٹھے سن ۔ سورگ وید واسلے
مذہب اندر جمن گنگا وادی وچ جا کے ایہہ تبدیلی دی ہو گئی ۔
”رگ وید“ اندر اک گیت اے :

”اک آگ اے جو بڑی پلڑی ہاتواں نوں جکاندی اے
اک سورج اے جو سمبناں اُتے چکدا اے ۔ اک سویہ دا
نور اے جو سبھ نوں نور و نور کر دیندا اے ۔ اوہ جیہڑا
اک ہے اوہو ایہہ سبھ کچھ ہو گیا اے ۔“

نیاز فتح پوری ہواں ایس توں ہر اوست یعنی سبھ کچھ اوجہ ہے
 دا نظریہ کھنیا۔ پر اوہناں ای رگ وید دے دیوی دیوتاواں
 دا ذکر کمویاں کھیا پچی رگ وید دے زمانے توحید ناقص دا
 فلسفہ ملدا اے۔ رگ وید اندر جس دیوتا دی تعریف کیتی جاندی
 اے اوہنوں اوس ویلے سبھ توں وڈا من یا جاتدا اے ،
 تے دوتیاں توں لائیجے کہ دیتا جاتدا اے۔ ایس توں رگ وید
 دے شاعران تے ریشیاں نوں خیال ہو یا پئی ایہناں اُتے
 وی راک وڑی ہستی دی لوڑ اے جو ایہناں دی خالق ہووے۔
 پناچہ ایس خالق دا ناں رگ وید اندر پر جاپتی (مخلوق دا مالک)
 وشو کر من (کل دا خالق) تے پتریش (اعلیٰ انسان) رکھیا گیا۔
 تے خدا یعنی پر جاپتی نوں سبھ دا خالق تے دیوتاواں نوں
 اوہدے پیغمبر منیا گیا۔ رگ وید اندر پر جاپتی بارے لکھیا
 گیا اے :

”پر جاپتی کسے کاریگر وانگوں ایس عالم نوں گھڑیا، تے
 دیوتاواں دے شروع زمانے وچ ”لاشے“ توں ”شے“ وجود
 اندر آئی“

اللہ دا ایہہ تصور اگلے ویلے اندر وی ایہو رہندا اے پر
 ایہدے نال ای بت پرستی، دیوی، دیوتاواں دے مندر،
 برہمن دا ادارہ، مذہب دا سیاسی طاقت لئی استعمال، مذہب دی
 لوکاں توں سرکاری منسکینجے وچ کشتن لئی ورتوں، مذہبی اجارہ داری
 سماجی زندگی اندر مذہب دے حوالے نال کتھلے کھڑیاں کرن

کرن داکم گنگا جمناری وادی اندر شروع ہويا۔ شید اتر وید اندر
 پنجابیوں توں میہنا ماریا ہويا اسے پئی اوہ گوشت کھاندے تے
 شراب پیندے نہیں۔۔۔۔۔۔ اندروں ایہہ ساڑا لگدا اسے
 پئی ہک وید توں لے کے اچ تاہیں پنجاب نے ایہناں جعلی
 ویدیاں نوں دلوں نہیں منیا تے اوہ ایہہ خلاف کدے
 نہ کدے بغاوت کردا رہندا سی۔۔۔۔۔۔ ایہہ حقیقت
 اسے پئی ہندو مذہب پنجاب اندر کدے وی عروج اُتے
 نہیں رہیا۔ ہندوؤاں دی گنتی ہمیشہ پنجاب اندر دوسرے مذہباں
 توں مَن وایاں توں گھٹ ای رہی۔ پنجاب ہر اوس مذہب
 توں قبول کیتا جس داہیں سماج دے انسان دشمن اصولاں دے
 بنڈیا ہوئدی ہووے تے بنڈا بندے دے ہور نیڑے آ سکے۔
 ”رِگ وید“ دے ریشیاں کول جنت دا تصور وی ہے سی،
 اوہ دُنیا توں وی جنت بناوٹا چاہوئدے سن تے رُوح نوں
 منڈیاں ہوياں اگلے جہان وچ جنت دی خواہش کردے نہیں
 دُنیا وچ اوہ دیوتاواں کولوں سوتا، جانور، سنے آل اولاد
 منگدے سن، لٹی عمر تے خوشحالی منگدے سن تے دُنیا
 ترک کرن دے قائل نہیں سن۔ اگلے جہان یا جنت بارے
 دی دُعا منگدے سن۔ رِگ وید داکم گنگا جمناری
 ”مینوکی وی اوس لازوال غیر فانی حیثیت اندر تھاں
 دے دھتے بندے دی ہر خواہش پوری ہوئدی اسے دھتے
 گُمن پھرن تے عمل اُتے پابندی نہیں۔ جو زمین چن

و تھوگ روشن اے دھتے ہر کھان والی شے مل جائدی اے
 تے بہ خوشی بھولی آپیندی اے ————— انج
 لدا اے پنجاب دے آریاواں دے عہد وچ مذہب
 دی جو شکل صورت سی اوہ بڑی سدھی تے توجید دے
 نیرے سی، مذہب سیاسی، تجارتی، معاشی تے سماجی
 وڈیائی رکھن لئی حکمراناں دا ہتھ ٹوکا نہیں سی بنیا۔ جد کہ
 گنگا جمننا وادی اندر جا کے مذہب دی شکل ای بدل گئی۔
 دُنیا داری لئی مذہب دے مقدس ناں نوں دتن دے
 خلاف پنجاب دی پوری تاریخ اندر اک باغی سوچ ملدی اے
 تے مذہب دا اصل قصور اک پاک تے ہمہ گیر سچائی دے
 نیرے نیرے رہندا اے۔ بٹھے شاہ دی کافی اے؛

کیں رے قید، کیں بے قید
 نہ روگی نہ وید
 نہ میں مومن نہ میں کافر
 نہ سید نہ سید
 پودھیں طبقیں سیر اسادا
 کہتے نہ ہوتا قید
 خرابات میں طمان اسادی
 نہ شوہا نہ غیب
 بٹھا، شہوہ دی ذات کیہ سچنا ایں
 نہ پیدا نہ پید

پنجاب دیاں زبانان

گراں (لوک گیت)

ننگا جیہا موہڑا ، پڑیاں اُتے گراں ماہیا
آپے عاکم ، آپے کریں نیاں ماہیا

بازار وکیتی گانی ، کدوں آکسیں وے تیا جانی
ننگا جیہا موہڑا ، پڑیاں اُتے گراں ماہیا

بازار وکیتی تیل وے ، کدے آکے سمجھاں بل وے
ننگا جیہا موہڑا ، پڑیاں اُتے گراں ماہیا

بازار و کینی ملہی . گورے رنگ تے پھر گئی نرودی
 مٹا جیہا موہڑا . پڑیاں اُتے گراں ماہیا
 (من پتلوری ۱۲)

گراں پنجابی اندر پنڈ لئی استعمال ہوندا اے ۔ لفظ ایہہ محاس
 گجراتوں پار دے پہاڑی علاقے دا اے ۔ پر جد شاعری اندر
 پنڈ نوں حسن دینا ہووے تے گراں دا لفظ ورتیا جائدا اے ۔
 جیویں ایس لوگ گیت اندر ورتیا گیا اے ۔ گراں دا لفظ دوجیاں
 زبانوں اندر ایچ اے :

اُردو تے بھاشا گھاؤں ، سنکرت اندر گرام تے پُرائی فارسی
 اندر گام ————— برہ صغیر پاک و ہند اندر ایہہ چاروں ناں
 پنڈاں نوں دے تے گئے ۔ سنکرت جس اندر ویہ کھے گئے تے
 زند یا ژند اوستا یا فارسی اندر تان برہ تعلق ہے اوہ آریاواں دے
 مذہب قدیم توں وی جے تے اوس ویلے توں بدوں ایہاں ویاں ماکاں
 کئی کئی واری پنجاب سرحد دے علاقیاں اُتے جملے کیتے تے کئی
 واری سرحد تے پنجاب دے کجھ علاقیاں ویاں دے قبضے بیٹھ
 وی رہے ۔ پر سنکرت اندر ایہیاں اوازاں تے حرف ہے نہیں جو
 پُرائی فارسی اندر کوئی نہیں ۔ ایچ ای بڑے لفظ نہیں جو سنکرت وچ
 سے نہیں پر پُرائی فارسی اندر کوئی نہیں ۔ پُرائی فارسی تے وسطی ایشیا ویاں
 دوہیاں زبانوں تے سنکرت اندر جو فرق اے اوہ ایس گل دی نشانی
 اے جی آریا آپنے نال سنکرت زبان لے کے نہیں سن آئے ۔ اوہ

کوئی ہور زبان لے کے آئے سن جس رک پا سے پڑائی فارسی دی
 شکل بنائی تے دو پے پا سے پنجاب مرحد تے سندھ وے و سنیکل
 دی زبان نال رل رل کے سنکرت و بھیس وٹا لیا۔ عین الحق فریکوں
 ہور وے کہن موجب ہڑپہ وے زمانے دی پنجابی حملہ آور
 آریاواں دی زبان اندر ایچ ای وھس گئی جیویں شو دیوتا یا ادینادیوی
 آریاواں وے دیوی ۔ دیوتا بن گئے ۔ اک نیال بڑا عام اے پٹی جو
 لوک کے ملکہ تے قابض ہونے اوہناں اوتھے وے پہلے
 و سنیکاں توں مارکٹ کے یا باہر کڈو دتا یا نڈا بنایا ۔ ایس
 توں ایہہ سٹہ زکلیا پتی زبان حرف حملہ آوریاں دی رہ گئی تے پڑائی
 زبان غائب ہو گئی ۔ ایہہ گل ایچ نہیں تے نہ ہو سکدی اے ۔
 جیہڑے حملہ آور کے ملک وچ ہمیش لئی وٹن جاندے نیں ، اوہناں
 واسے صرف آپنی زبان لگو کمرہ ۔ یہ پہلی زبان دناں نشان مٹانا کے
 مورت تھکن ای نہیں ہوندا ۔ ایہہ تے ہو سکدا اے پٹی سرکاری کماں
 لئی اوتھے وے لوکاں ویاں زبانان ای ورتیاں جائدیاں رہیاں ہون۔
 پنجاب دی مثال لوہ ۔ ہڑپے وینے دی زبان و مسد چھڑ دیو ۔ بعد
 وچ آریا آئے تے سنکرت زبان سرکاری زبان بن کے کہی سو ورتے
 حکومت کردی رہی پر لوکاں دی زبان سنکرت نہیں رہی ۔ پڑائی پنجابی
 رہی ۔ پھیر ایران وے حملہ آور پڑائی فارسی لے کے آئے تے
 پنجاب وے ہندسے علاقیاں اُتے حاکم رہے ۔ پر فارسی ایقے وے
 لوکاں دی عام ورتوں دی زبان نہ بن سکی ۔ پھیر یونانیاں دی ایقے راج
 کیتا پر لوکاں دی زبان یونانی نہیں بنی ، پھیر مالی تے گلدھی زبانان

وی بہر ناماں دیئے پنجاب دیاں سرکاری زباناں رہیاں ، پر اج پالی
یا کدھی زبان رکھتے اے ؟

باہروں آون والیاں وی زبان یا تہذیب دا اثر نہ ہون یا گھٹ ہون
یا نیک یا ون دی سڑلی ویا ایہہ وی اے کہ اک تے ماں دے دودھ
نے گھٹی نال جیویں ماں بولی بچتے نوں ملدی اے ۔ ایسے طرح
تہذیب وی ملدی اے ۔ گویا جیویں بولی تے زبان ، مادری
ہوندی اے ایسے طرح ، تہذیب وی مادری ہوندی اے ۔ باہروں
آون والیاں نے آپئے نال بیویاں کدے نہیں بیاہریاں ، ادبیاں
نے اجتماعی انوا رکھتے ، مقامی تیویاں تے گھڑیاں دھکو دھکی
اڈا لیاں تے گھر پا لیاں ۔ ادبیاں دچوں اولاد ہوئی ، جیتے
بولی تے تہذیب ماٹواں توں بئی ۔ باہر لے دھاڑوی جیہڑے ایہتے
ای وس پئے ، سگوں اوہ وی بیویاں تے پھیاں دی بولی تے
تہذیب نوں اپناون تے مجبور ہو گئے ۔

پھیر دکنی پنجاب ملتان دے علاقیاں اندر سندھ وٹوں آئے
عرباں پاروں عربی زبان سرکاری زبان رہی پرہ لوکاں دی زبان نہ بن سکی ۔
عمود غزنوی دے نال فارسی زبان آئی تے ایہہ انگریزاں دے آون
تاہیں سرکاری زبان رہی ۔ پنجاب اندر سکھاں دی سرکار وی فارسی نوں
ای سرکاری زبان رکھیا پرہ اج عام لوکاں نوں رکتی کوہ فارسی آوندی اے بہ
فارسی مگروں انگریزی آئی تے سرکاری زبان نال حالے وی اے پرہ
عام لوکاں دی زبان نہیں ۔ انگریزاں دی مثال دھا دھری اے ، مغلاں
دی مثال لوہ ، باہر دی زبان تان فارسی دی اک بولی سی پرہ ادس

تُرک باہر د ترک زبان اندر کھن۔ پہانگیر نے تُوک پہانگیری فارسی وچ
 سی۔ تے بہادر شاہ ظفر اُردو اندر شاعری کہ رہیا سی۔
 ترکی، فارسی تے اُردو ایہہ تہہ سے رُوپ باہروں آون والے راکو
 نامدان دے نیں۔ ایہو رُوپ آریاواں اُتے لاکو ہوندے نیں۔
 اوہ اک آپنی زبان لے کے آئے جس دی سانجھ وسطی ایشیا
 توں نکھن والے تے بندے، دکھن تے پہاڑ وں جاوے
 والے قبیلیاں دی زبان تال سی پر جو قبیلہ جیتھے گیا او تھے دی
 زبان اوہی آپنی زبان اُتے حاوی ہو گئی یا ساہنویں ہو کے
 رل مل گئی۔ جیویں پنجاب اندر دراوڑی نسل دے
 لوکاں دی زبان بھٹی پنجابی تے آریاواں دی اوہ زبان جس دا کوئی
 ناں نہیں رکھیا گیا رل مل کے سنسکرت بن گئی۔ پر ایہہ زبان دی
 اُچی ٹیسی اُتے ای بٹائی تے ورتی گئی۔ ایسے کارن رگ وید
 ایس زبان اندر لکھیا گیا پر ایہہ سنسکرت پنجاب دے لوکاں دی
 زبان نہ بن سکی تے نہ ای اوہناں آریاواں دی زبان رہی جو سرکاری
 تے مذہبی واشیاں توں باہر پنڈاں، شہراں اندر رہندے سن۔ اوہ
 بھولی بھولی آپنی زبان ایچ ای بھل گئے جیویں پنجاب اندر آون والے
 سید عربی، پٹھان تے افغان فارسی تے پشتو، تے کشمیری لوک
 کشمیری زبان بھل گئے نیں تے اوہناں کول مہنی پنجابی ای رہ گئی
 اہے۔ ایچ اوہ علاقے تے زبان دے لحاظ تال صرف تے صرف
 پنجابی بن گئے نیں۔ پر اوہناں آپنے تال جو لفظ، رساں، ریتیاں،
 رواج تے مذہبی تصور آندے اوہ پنجاب دے قدیمی لفظاں،

رسمان ، ریت ، روہاں تے مذہبی تہذیبیں وین رل رل گئے ۔

————— انج ای ، جیتے آون والے آریا لوکاں نال ورتی ،

اوہناں آریا لوکاں نال جو جیتے پنجاب دی دھرتی اُتے ای ورت
گئے اگانہ گنگا جمنہ وادی ول نہ گئے ۔ جیہناں آریاواں مذہبی
تے سرکاری لحاظ نال سنسکرت نال وفاقاری وکھائی ۔ مطلب اے
حاکم تے مذہبی وڈیرے تے اوہناں را سہارا لین والے لوک اگانہ
گنگا جمنہ وادی ول گئے تے او تھے جا اوہناں مذہب دا بولٹا ٹاڈھا
پکاتے ڈونگھا لایا تے زبان دا کاروبار او تھے ای چلایا ۔ پنجاب
اندر نہ تان اوہناں دا مذہب اکس روپ اندر پلایا تے نہ ای حکومت
نالس آریاواں دی رہی ————— آریاواں وے مذہباں وے
قائم وے اج وے روپ لہندے ول عیسائیت ۔ بھارت اندر
ہندو ازم ، سکھ ، چین وغیرہ وچ بدومت تے ایران اندر
زرتشت دا مذہب اے ۔ آریا جتھوں تے او تھے دی اج
اوہو مذہب اے پیہدا سامیاں دا مذہب یعنی اسلام اے تے
برہمنی پاک و ہند وے اندر جیہڑے پہلے علاقیاں سرحد ،
کشمیر تے پنجاب اندر اوہ آباد ہوئے تے اوہناں آپنی
پہلی مذہبی کتاب رگ وید لکھی ۔ ایہناں علاقیاں اندر وی اوہو
مذہب اسلام اے ۔ ایس توں کوئی انکار نہیں پئی آریاواں
آپنا اثر پنجاب وے علاقے لوکاں ثقافت ، مذہب تے
معاشیات اُتے پھڈیا اے پر ایس گل توں وی انکار نہیں کیتا
جا سکدا پئی آریا لوک آپنے نال جو کجھ یاسے سن اوہ بوہت تھوڑا

سی۔ پر ہوا وہ اپنے نال پنجاب اندروں نے کسے گنگا جندوں سے
 اوہ زیادہ سی۔ حکومت تے حکومت دے کتاں دا دی اوہناں
 نوں ایختے ای ہنتہ گکا۔ زراعت دی ترقی دی شکل وی ایختے ای ہئی،
 مذہب دا مذہلا ڈھانچہ وی ایختے ای بنیا۔ پر اس دھانچے اندر
 ذات پات تے اوپر پنج دے دے اوہناں اگے جابٹاے
 مذہبی قربانی دیاں موتیاں جو پنجاب اندر بنیاں اگے بھرت وچ
 جا کے اوہ بل دیاں گئیاں۔ پنجاب اندر گوشت کھاؤن والے
 اگاہے جا کے ماس کھانا چھڈ گئے تے سبزی، دالاں نوں اپنے
 نال لئی رکھیا۔ — خیر ایہہ تے مگروں کرن واپیاں مگوں
 نیں۔ ویکھن والی گل تے ایہہ ہے پئی اوہ پنجاب اندر چٹی دیر
 رہے اوہ دیلا کدوں، کیر تے کیویں سی۔ پنجابی دے لفظ
 "گراں" توں گل ٹڑی سی۔ ایہہ لفظ سنسکرت اندر وی ہے تے
 پہلائی فارسی اندر وی۔ اک ہور لفظ اے "بیج"۔ ایس
 لفظ دے ارد گرد وی شاعری دا ڈھیر تانا بانا بنیا ہویا اے۔
 ایہہ لفظ اوہ اے جو نہ آریا اپنے نال یائے ۛ بعد وچ
 آؤن والے ٹرک، عرب تے مُغل، ایہہ قدیم پنجابی دا،
 یعنی ہڑپے والی پنجابی دا لفظ اے۔ جس بارے اکیں آکھن
 آں پئی اچ وی دراوڑی زبانوں تے پنجابی دا چٹا سر بندھ اے
 ایہہ لفظ وی اوسے سر بندھ وچوں اے تے ایہنوں ایس
 دراوڑی الاصل لفظ آکھن ہاں۔

لفظ ”سیج“ دی ورتوں، ہیر وارث شاہ وچ :

س

اُنہیں ستیا سیج اساڈی توں ،
 ہا سسری وانگ رکیہ پیا ہوں
 سکین لرمیا مینڈی سیج اُتے ،
 توں تاں کون کوئی آن پیا ہوں
 میں تاں سمٹ سہیلیاں نال کھڑی ،
 مینوں پاہر ہويا، گذر گیا ہوں
 اوئے اٹھ کے دے جواب مینوں ،
 کیا نگرا بوڑ ہو گیا تھیں دے
 بڑے وناں دیاں تیریاں پھیریاں نیں ،
 وس سولیاں دے پئے گیا ہوں دے
 کوئی لمرہا پندھ ہے بدمہ کیتا ،
 پینڈے ٹردیاں ای تھک گیا ہوں
 راتیں کتے ایندرا کیتو ای ،
 ایڈی رینڈ والا لڑھ گیا ہوں دے
 سنجی ویکھ نغمہڑی سیج میری ،
 اُتے آہکی آن ڈھیر پیا ہوں دے
 اُکے تاپ چڑھیا جی بھوت لگو ،
 اُکے ڈاؤن کسے بھک لیا ہوں دے
 وارث شاہ توں جوتما گھوک سٹوں ،
 اُکے موت آئی ، مر گیا ہوں دے

دو آبے، قبیلے، زبانیں

پنجابی رائی ————— فیروز الدین شرف

نقشہ سرطکاں دا ویکھیا اک دھول
 جیہنوں ویکھ کے ہموں سے حیران جنت
 اوہنوں ویکھن بے اوپرے ملک والے
 جیوتندی جان نہ کدی وی جان جنت
 رواں روپیں میں لنگھیا، جا ڈھٹھا
 اوہدے وچ اک لگا دربار سندھ
 شعلے نور دے نازاں وچوں نکلدے سن
 چٹھدی اک توں اک سی نار سندھ

اکلوا سے میں اوبلے کھلو دیتی
 بیہوشی بیہوشی سی ادبناں نے کھڑی
 کے آکھیا یہ کھڑا دے آچہ
 سٹی سٹی ویچ گل گفتار کیتی
 کے کھیا جرات پ دے جیس جاو
 پھر پھر وائیک مٹی تے مہرٹی آن
 ٹری بندے تیکڑے "مار کیتی
 "ہاڑی اپنا کھتے چھ" کے کب لے
 ڈاڈ دے چاڈو چلائے بنگالیاں دے
 "منجی منجی" پکار مدراس والی
 موٹہہ کیتی سن بند سوالیاں دے

دس "ہناں لستہ دے" ناں کیہ او
 انکا والی ڈلاری وسنیک بولی
 رہن والی نیپال دے پتھراں دی
 "نٹا نٹہ پھوہ" مار کے چیک بولی

۱۔ : شہ صی، ایدھر آؤ	۲۔ : تئیں چلو
۳۔ : راضی خوشی	۴۔ : ایدھر اودھر
۵۔ : بنگالی : تہاڈا گھر کھتے	۶۔ : مدراسی، اچھا اچھا
۷۔ : لٹکا کیہ ناں اے	۸۔ : میرے پیارے

برمی "موٹے مموٹے" دا چھن پایا
 "گتھن گوز" کشمیری دی ٹھیک بول
 اک سی سارے زمانے دی چھٹی ہوئی
 مونہوں سٹ کے پاتاں دی پیک بولی

جدوں وٹی اٹلیں اٹلیہ والی ،
 اک نے بندی اندر ویا کھیاں کیتا
 دو تن ڈبھیاں او تھے پراہوئیاں بھی،
 چنکی طرح نیں جدوں دھیاں کیتا
 "اختصار گنتم دو بہ چار کلمہ"
 اک نے کہہ کے ایہہ بند بیان کیتا
 "تم قم یا جیبی" اک آکھدی سی
 سبھ نے میٹھدا بول پروان کیتا
 بنی ہوئی سی جیہڑی پردھان او تھے
 اوہ کوئی پری سندھروں پار دی سی
 رولا پیندا سی جدوں دربار اندر
 فوراً "آرڈر پلیز" پکار دی سی

تھہ: برمی - شور غل -

تھہ: گل بات -

جینٹوں میریاں اکھیاں ویہندیاں سن
 ہائے بھتی نہ اوس دربار وچوں
 کُئی ڈاڈھ کیلجے ٹوں واڈھ لگی
 پھر گئی آہاں دی تیز تلوار وچوں
 میں ایہہ جائیا، ہووے گی سکتے بیٹھی
 دل نے کہیا ایہہ مینوں پکار وچوں
 ایہتے ہونڈی جے بھلا اوہ مکی رہندی
 گجھی رہے نہ رہیر ہزار وچوں
 لانیجے بیٹھ کھروچ کھروچ دھرتی
 ہور ہور سوچاں سوچن لگ پیا میں
 لیندا لوسنی ہنہمیں دے وانگ ادھرک
 اوتھوں نکل کے باہر ٹوں وگ پیا میں

گیا بلی دی واٹ تے ویکیا کیہ؟
 کوئج وانگ اک نار کراونڈی سی
 پونجھ پونجھ کے انقرورت زبھتے
 مہندی سوگاں دی ہنہن لاونڈی سی
 ریرے میل دے نال سن کڑے ہوئے
 صورت جھلی دی جھلی نہ جاونڈی سی
 میں ایہہ جائیا، دیکھ نلہار گائیں
 پر اوہ جگر دے لب بھاونڈی سی

ویکھ ویکھ کے امیراں دل رووے ،
 اکھاں وچوں پئے اتھرو پھندے سن
 لہدھر موتی ان وودھ اوہ توڑدی سی
 او دھرتارے اسماناں توں ٹھڈے سن
 جا کے کمرل میں آکھیا ، دس مائی
 بڑے دکھڑے والی سنگاپنی ایں

عرشوں اُتردی لاڈ لڈکڑی میں
 پیدا ہوئی پنجاب وچ آن کے دے
 وارث شاہ دے گرو وچ کھیڈی رہی
 اوہنے پایا لاڈلی جان کے دے
 بٹھے شاہ تے لہریاں دتیاں میں
 مینوں پٹلاں توں سُوہل پکیان کے دے
 کھلے کیس پراندڑا ہتھ پھڑپھڑیا
 ایسے چوکنگ گواپے میں پھل میرے
 گلاں مٹھیاں آدھریاں یاد جس دم
 اوروں ایں طرح بھڑپھڑے میں بلھ میرے

فیروز الدین شرف دی ایں نظم اندر ذکر زبان دا اسے ، پر
 زبانان دے ذکر توں اکیں ایہدے تاریخ تے جزائیے بارے

تکثیر دی کوشش کیتی۔ جیویں اوہ پنجابی زبان توں مسلماناں دے
 احساناں دا بھار لاہونا چاہوئدے نیں۔ ایس گل دا سبب ایہہ
 ہو سکدا اے ہئی سکھ پنجابی توں آپنی مذہبی زبان مٹ گئ
 پئے سن۔ ایس لئی سکھاں سیاسی تے ادبی سرکاری قائم کرن،
 سارے حق آپنے لئی راکھوین رکھن دی کوشش کیتی۔ سکھاں
 توں ایہدا کہیہ نقصان تے فائدہ ہویا، ایس ویلے ایہہ گل
 کرن دی لوڑ نہیں پر اج دی پرلے پنجاب دی سیاسی، ثقافتی
 تے ادبی زندگی ول جہات ماریے تے لگدا اے اوہ آپنے
 پچھلے سہ بنائے معیاراں اُتے تنقید کردے نیں تے اوہناں
 اندر اک محرومی دا احساس ہے۔

خیر ایس ویلے گل بابو شرف دی نظم ”پنجابی ملانی“ دے
 حوالے نال ہو رہی اے۔ جیویں ایس نظم توں اک خاص زمانے
 اندر اک خاص علاقے ویاں زباناں تے خاص حکومت دے ماتحت
 علاقیاں دا تقوہ پتہ لگدا اے۔ ایتویں مذہبی تے ادبی کتاباں
 توں اوہناں دے زمانے تے لوک، تے اوہناں دے وسیار
 ویسے دی خبر ملدی اے۔

آریاواں دی پہلی کتاب ”رگ وید“ اندر جو پنجیاں دریاواں
 دی دھرتی پنجاب اندر رکھی گئی، پنجاب دے اوس ویلے یعنی
 اج توں ساڈھے تہرے چار ہزار ورہے پہلاں دی تاریخ دا
 گھرا لکھا اے۔ ایہہ گل پھرسلان وی ہونئی سی پئی
 آریاواں دے علاقے اک پاسے دریائے کابل تے سندھ توں

جوں نیں ، رچھے پنج توں آباد نیں ۔ جو بادشاں کارن ہری بھری
دھرتی اے ۛ

اندر وید اندر اک ہور تھاں لکھیا اے :

”دشمن ترے منزلوں پر اٹھ چلا جاوے

اوہ پنجاب توں وی دھرتی توں وی اکاٹھ لنگھ جاوے
اوہناں فضاواں توں وی اگے جاوے جھٹکوں اوہ اوس
ویلے تاریں پرت کے نہ آسکے جد تاریں اسمانیں سورج
چمکدا اے ۛ

سو آریاواں دے اُون ویلے پنجاب اندر پنج توں آباد
سن تے ایہنوں پنج جنیا کرشمی آکھیا جاتدا سی ۔ سیانیاں دا
خیال اے پئی جدوں آریا لوک آئے پنجاب ، سرحد ، سندھ اندر
اوس ویلے کول ، بیل ، ساہرا ، ہو ، کوروا ، جاکم ،
کرکونے ، اشوری ، دراوڑی قبیلیاں دے لوک آباد سن ،
جیہناں توں آریاواں واسیہ آکھیا تے جیہناں دے آپٹے
تاں وی وکھ وکھ سن ، ناگ قبیلے وی اوہناں وچوں ای سن ۔
رگ وید دے مطابق پنجاب دے دو آبیاں اندر جو جو
قبیلے پہلاں تے آریاواں ویلے وٹے اوہناں دوا بیاں تے
قبیلیاں دے تاں انج نیں :

دیائے کابل تے سندھ وچکار :

پکھتو ، الینا ، بھٹنا ، ویشنی ، گندھارا ۔

دیائے سندھ تے جہلم وچکار :

گندھارا ، سیوی ، کیکائی ، دیرپھی ونت ، سرنجایا ، آنو ،
پورو ۔

جہلم تے چٹھاں وچکار :
سجادنت ، مہاورش ، اتراکورو ، مار ، وشنین ، ارساکا ،
ابھی سارا ، کیکات ، ارو ۔

چٹھاں تے راوی وچکار :
آو ، تھداسا ، دھریو ، پلکھو یاہل سیکا ، پورو ۔
راوی ستلج تے سرسوتی وچکار :
بھرت ، ترستو ۔

ملاقاتیاں تے تبیلیاں دی ڈنڈتاں جو گئی پڑ رگ وید
توں سائوں ایہہ کھوج نہیں لہدا پئی ادس زمانے ایہناں علاقیاں
اندھ کیہڑیاں کیہڑیاں بولیاں باتدیاں سن ۔ اک پاسے ایس
گل وا کھوج اودوں لگے گا جدوں ہر پتے ، موٹن جوڈرو توں
زبلیاں مبراں پڑھیاں جان گیاں ، دوجے پاسے ایہدی دس
اودوں پیندی اے جدوں پنجاب دی تاریخ اُتے کجھ کجھ چائنا
پہن لگدا اے تے پانٹی ورگے عالم پیدا ہونڈے نیں ۔
عین الحق فرید کوٹی دی کتاب ” اردو زبان کی قدیم تاریخ “
موجب سنکرت دا مطلب اے سوہی سواری ہوئی زبان ،
ایہدے مقابلے تے پراکرت اے جیہدا اک مطلب اے
جانگو خود رو زبان تے دوجا مطلب اے ازلی زبان ۔ بیہی
صورت واناں اپ بھرنش یا ویسی زبان ۔ پراکرت اُتے سنکرت

دی ڈوگھی چھاپ لے۔ پر اپ بھرتش یا دیسی زبانیں تے سنکرت
اندر مُڈھلا فرق اے جیویں دراوڑی زبانیں، مٹھان زبانیں تے
پشچیمی زبانیں جیویں پنجابی، سندھی، کشمیری۔

ہندوآں دے کلاسیکی ادب مطابق گنگا جمنہ دوآبے اندر
شورسینی، جمنہ توں سرسوتی یعنی ہاکڑہ تائیں، کیکہ تے سرسوتی
توں دسائے سندھ تائیں پشچیمی زبان دا رواج سی۔ پشچیمی
دا رواج واناں پنجابی اے تے ایس پنجابی اندر مالوئی، دوآبی،
ماجھی، لمئی، ملتان یا سراییکی، دھنی، پوٹھوہاری، پہاڑی تے
ہندکو شامل نیں۔ دریاواں دے وچکار لے
علاقے دی بے ونڈ کمرہیے تے انج دی گل بندی اے
پٹی :

دریائے کابل، سندھ تے جہلم اُتلے جتے ہندکو
تے پہاڑی، بیٹھلے جتے لمئی یا لہندی، وچکار پوٹھوہاری
تے دھنی۔

جہلم، پنجاب تے راوی دے اُتلے جتے پہاڑی علاقے اندر
پہاڑی، وچکار وسطی پنجابی جیہڑی دوہاں نال بلدی مُلحدی اے
تے تھلے لمئی، لہندا، ملتان تے سراییکی۔

راوی تے دُوبے دریاواں دے وچکار اتے پہاڑی وچکار
دوآبی، مالوئی، ماجھی، ہور تھلے لمئی یا سراییکی۔

آریاواں ویلے پنجاب دا جغرافیہ تبیلہ وار وٹھ تے زبان
دے رُوپ ایہہ سن۔ اج اوس رُوپ دا نواں مُہاندرا مرحوم غلام یعقوب انور

دی نظم ”رائی دیں پنجاب دی“ وچ اچ نظریں پیندا اے :

اچ بھاگ بھری نوں دیرناں بھر جابیاں پھٹیا چک
 مہینوال نہ دتے رانجنا۔ اچ کپڑا چھٹے دگ
 نہ اوہ جہگیاں وایاں دسوتیاں، نہ اوہ رٹلے والی اک
 نہ اوہ بٹکے وایاں کافیاں، نہ اوہ جھل وٹلے یار
 نہ اوہ جٹ وٹھیل دیاں بولیاں، نہ اوہ عاقل برخودار
 نہ اوہ گل گوڑ فرید دی، نہ اوہ تکیا قادر یار
 نہ اوہ سیف ملوکی مستیاں، جیویں گھوڑیاں شوخ بہان
 نہ اوہ درد غلام رسول دا، کائی چلے چڑھی کمان
 نہ اوہ اک سواتا وارثی، نہ اوہ بھاگ بھری دی تان
 نہ اوہ ٹیٹھ پنجاہی کاتیاں، نہ اوہ تیز ترکھی سانگ
 نہ اوہ کچھنناں وایاں جوڑیاں، نہ اوہ جھنگ سیالیں مانگ
 نہ اوہ جھم، لڈی، جھنگڑا، جیویں چڑھے چنناں دی کانگ
 نہ اوہ سد نہ سرائ نہ بولیاں، اس عشق دی پہلی بانگ
 نہ اوہ ہاشم شاہ جو بھال کے، رکتوں کدھے آب حیات
 نہ اوہ سائیں پنڈی دیں دا، چہڑا چاہ نال کشتیاں
 نہ اوہ بوٹے دیاں سی حرفیاں، جیویں ٹھنڈی چھان پر جات
 رکت سنائیں علی حیدر، رکت پیتی آ منسریاد
 رکت پیلو شاعر بگیا، اوہ بار دی اصل اولاد
 رکت کھو ماہنی صاحبان، رکت مرزا دانا باد

اُٹ جاگ فریدا مستیا ، اینٹوں ستیاں دس رکیہ ہوگ
 اُٹ لایسے کالے کپڑے ، رکیہ کرنے لیتے سوگ
 مڑ چڑھے بھٹی تخت تے ، کافی پوس نہ اک ترک
 مڑ جاگے دیس پنجاہیاں ، اس جاگ بھری دی چپک
 مڑ اتور عاشق پاٹ اسے ، پئے پھرن بزاریں وک

زراعت

چڑی چونکدی نال ہاں ٹرے پاندھی ،
 پتیاں دودھ دے وچ مدھائیاں نہیں
 اکناں اٹھ کے ریشکنا پا دیتا ،
 اک دھونڈیاں پھرن بدھائیاں نہیں
 ہوئی صبح صادق جدوں آن روشن ،
 تمدوں لایاں آن چھلاتیاں نہیں
 اک اٹھ کے ہلیں تیار ہوئے ،
 اک ڈھونڈ دے پھرن پراٹیاں نہیں
 گھریں رتاں نے پکٹیاں جھوتیاں نہیں ،
 جیہناں تاناوناں گنٹھ پکاوتیاں نہیں
 اٹھ نہاون واسطے جا وڑے سبھاں ،
 جیہناں نے رات توں ماتیاں نہیں
 (وارث شاہ)

پنجاب دی سویہ کم کاج نال شروع ہونڈی اسے۔ شاعری اندر
 دی ایہ روایت اسے کوئی باوہ سحرگاہی "پنجاب تے پنجابی
 شاعری دی روایت وچ نہیں۔ ایہ روایت پنج پچھ ہزار ورے
 پہلاں ہڑپہ دی تہذیب دی روایت دی سی تے اچ وی ہے۔
 کہیا تے ایہ وی جاندا اسے پئی ہڑپہ تے موہن جوڈو تاجراں
 دے شہر سی پر ہر زمانے اندر ہر ملک دے دے شہر تجارت دا
 مرکز وی ہوندے نیں تے آپنے پنڈو علاقے دی جنس دی مٹدی وی
 ہوندے نیں۔ سو راوی کٹھے وسدا ہڑپہ وی اچھا شہر سی تے ایس
 شہرتوں ای ایہ تھوہ پتہ لگدا اسے پئی اوس زمانے اندر مڈھلی حیثیت
 کیہڑی سی۔ اچ وی پنجاب سندھ پارے ایہو آکھیا جاندا اسے پئی
 ایہناں دی مڈھلی معیشت زراعت اسے تے ہڑپہ دی تہذیب دے
 گھٹن چکن نال ایہو سٹ نکلا اسے پئی پنج پچھ ہزار ورے
 پہلاں پنجاں دریاواں دی دھرتی دی مڈھلی حیثیت واہی نیہی ای
 ہونڈی سی۔

آکھیا جا سکدا اسے پئی کوئی وی اچھا ملک نہیں ہونا جس
 اندر کھیتی باڑی نہ ہونڈی ہووے۔ کیوں جو کھیتی باڑی راہیں ای تان
 بندہ اپنی خوراک حاصل کردا اسے۔ ایہہ گل آپنی تقاں پچھ اسے پر
 کئی ایہے ملک ہوندے نیں جو آپنی مزورت مطابق وی خوراک
 پیدا نہیں کر سکدے۔ جیویں بھارت ————— کچھ ایہے
 ملک ہوندے نیں جو آپنی لوڑ پوری کر سکدے نیں، جیویں پاکستان۔
 ————— جے پاکستان چاول وغیرہ باہر نہ بھیجے تے ایہٹوں ات اناج

دی محفوظ نہیں۔ کچھ ایسے ملک یا علاقے ہوندے ہیں جو آپنی موڑ توں
 باہر غلہ پیدا کردے نہیں تے دوجیاں علاقیاں توں وی دیتدے نہیں
 جیویں پاکستان اندر پنجاب تے بھارت اندر مشرقی پنجاب —
 ایہہ عجیب گل اے پئی بھانویں مشرقی پنجاب تے پاکستانی پنجاب
 سرعی علاقے نہیں، ایجھے کوئی وڈیاں وڈیاں صنعتاں وی نہیں لگیاں
 پر بھارت اندر فی بندہ سبھ توں ودھ سالانہ آمدنی مشرقی پنجاب
 دی اے تے پاکستان اندر وی فی بندہ سبھ دوجیاں توں ودھ
 سالانہ آمدنی پنجاب دی اے۔ بنیاد اوہو نہایت اے جس دا
 کھرا ہنچ ہزار ورے پہلاں ہڑپہ تہاں جاتدا اے۔

ہڑپہ لبھن تے لہجہ کے ادھرے اندروں ادس تہذیب
 ویاں شیواں کڈھن اندر بڑی وڈی لگی ایس کر کے جو کڑیاں
 ہڑپہ وچوں گواچیاں ہون اوہناں توں موئن جو دڑو وچوں لبھیا
 جاتدا اے تے جو موئن جو دڑو اندر نہ لبھن اوہ ہڑپہ اندروں لبھیاں
 جاتدیاں نیں۔ سیانیاں دا خیال اے پئی ہڑپہ تے موئن جو دڑو
 آباد ای ایس کر کے ہوئے پئی ایجھے سدھیز زمیناں سن، جیہناں
 وچ واہی پھی لئی وڈی محنت نہیں سی کردی پیندی۔ اج وی
 سدھ دے علاقے اندر بعض ہالی میٹہہ ورے تے ایگڑیں
 اُتلا جیہا ہل واہ کے یا پتاں ہل واہے بیج دا چھٹا مار آوندے
 نیں تے فصل آپے اگ پیندی اے۔ غیر پنجاب اندر انج دا
 رواج گھٹ ای رہیا اے۔ شید ایس کر کے پئی ایس علاقے
 دے لوکاں وچ چھٹی بھلی محنت ہر زمانے کرنی پئی۔ ہر زمانے

ایختوں ننگن والیاں نال دست پنجم کرنا پیا ، مرنا تے مارنا پیا ،
 ایس کر کے پنجاہی سمٹ جان رہا کے جیوں سکدے سن - پھیر
 ایختے دیاں زانیاں واہی بھی وچ مرداں دے نال نال رہدیاں نیں -
 او تھے جا کے نیں چرہ ڈاہواں ،

وے دے دھتے تیرے بل وگدے

ایہہ اک خواہش ای نہیں اک حقیقت اسے تے ایہہ حقیقت ہڑپتے دی
 نہنہیب دیٹے موجود سی - موہن جو ڈرو تے ہڑپتے اندر کنگ تے
 جوں دے ایہے مڑے ہوئے والے بھتے نیں بیہرے کوئی
 آپ کہاں نہیں سن اُگے ہوئے - اچ دی کنگ تے جوں اج وی
 ایس ملاتے اندر پیدا ہوندے نیں - ایہو جیہی کنگ مہر دے
 پرانے حاکماں دیاں اندروں دی بھتی اے - کنگ
 تے جوں پیہن توں پہلاں اکھلیاں وچ موہیاں نال سکھتے جاندے
 تے پیر تھوڑی دکھ کر کے کنگ سبلاں اُتے پیٹھی جاندی - کجھ
 سیانیاں دا خیال اے پئی اوس ویلے تاہیں دو پاٹاں والی چکی
 نہیں سی بنی - ایہہ گل متن توں جی نہیں کر داکیوں جہیں ویلے
 پہنیا بن گیا ، گڈاں ٹرن لگ پئیاں ، اوس مگروں ایہہ کہنا پئی اوس
 ویلے چکی کوئی نہیں سی - اُتھا ای غلط گل لگدی اے -

ہڑپتے اندر مڑ دے مڑے ہوئے والے تے ہر دانے
 دے ہیں وی بھتے نیں جس توں ایہہ گل ثابت ہون پئی اوس
 وچیلے غلے دے نال نال سبزی ، ترکاری وی کھائی جاندی سی -
 گائیاں ، بکریاں ، بھٹاں دیاں ہڈیاں پیٹھی چوکی گھنتی وچ

لبسیاں میں چیناں توں اک تہاں ایدہ کل چوری ہوئی پئی واپس نہی
 نئی سنڈھے شے بلداں توں کہ بیا ماندا ہونا اسے تے مچیاں
 نے گناواں پاروں لگدا اسے پتی دودھ گھن دی وی اوس زمانے
 چنگی ہوا ہوئی اسے ۔

ہر پتے اندر پنجاب فٹ پتیاں تے پیچی فٹ چوڑیاں باران
 کوٹیاں سن چہساں اندر جنس رکھی جاندی سی ۔ محمد دریس صدیقی اپنی
 کتاب ”واری سندھ کی تہذیب“ وچ ہر پتے بارے لکھدے نیں
 پتی ایٹھے نلہ سید توں دڑی دولت سی یوکار وبار۔ بین دین اندر
 کتے دی تھاں ویتیا باندا ۔ پنجاب دے پنڈاں وچ ات وی
 پڑھوپی واسے دے کے سزنی خریدی جاندی اسے نے دنیاں
 مال ای کمیاں کامیاں دی محنت دا عوٹانہ دتا باندا اسے ۔ دوکاندر
 مال وی جنس توں سکے دی تھاں ویت بیا جاندی اسے ۔ انگریز
 دے آون توں پہلاں پنجاب اندر مالیہ وی جنس اندر ای
 ادا کیتا جاندی سی ۔

اوس زمانے تھے وہاں کوٹیاں یا بھڑواہیاں توں کتے ملک دی
 امیری خریدی واپتہ لگدا سی ۔ سرمایہ شیر و ہیر مطابق اجیاں نوکیلیں
 دجلہ ذات دی ہر کستی دے مال ہوئیاں سن ۔ شہر اندر ہر
 اک ککھت بھی اے جس اندر دستیا گیا اسے پتی نلے دی
 ایہی کوٹھی وی ہے جس اندر جمع نلے مال چار ہزار بندے
 محنت دا عوٹانہ دتا جاندی سی ۔ اک ہور ایہی ککھت اندر
 گودام دا ذکر اسے جس وچوں دس سزار بندے دے داریات

دے جاسکدے سن ۔ ایہناں توں لگدا اے پئی ہڑ پتہ نراعت
 دے لحاظ نال بڑا امیر شہر سی تے ہو سکدا اے پئی ایہناں
 ان اتاج دے علاقے تے ممکاں ول وی بھیجا جاتا ہووے ۔
 وزن بارے جو شیواں بھیاں نہیں اوہناں وچ رک تے
 سولاں والا حساب اے یعنی سولاں چھٹاں دا سیر والا وزن
 اوس زمانے وی ہوتا سی تے جو بھانڈے بندے سن اوہناں
 وچ اکون والی شے دے وزن دا وی خیال رکھیا جاتا سی ۔
 آج ساڈے کول پڑوپی تے پڑوپی ورگے وزن والے
 بھانڈے کین ۔ اوس زمانے وی وزناں پاروں ای بھانڈے
 بنائے جاندے سن ۔ خیر ایہ سبھ گلاں ہڑ پتے دی تہذیب دے
 احساس نوں آج دے احساس نال ملوئیاں نہیں ۔ آج وی
 زرعی پس منظر اندر ای ہڑ پتہ دیندا نظر آوندا اے :
 ” اوتھے لے پل چرخہ میرا ، رختے تیرے بل وگدے “ گاؤندی
 کوئی مٹی ۔ آج توں بیچ ہزار ورھے پہلاں دے ہڑ پتے دی
 مٹیار وی ہو سکدی اے ۔

(لوک گیت)

سچ دیا ہی میرا جی نہیں لگدا ،
 زیر میری اکھاں چوں پیار والا وگدا
 تیرا روپ بتائے کدی کینٹھ یاد آئے ،
 مینوں مرد مرد پین بھلیکھے دے
 بابیا سندھوری پگ دے ، اوتھے لے پل چرخہ میرا ۔۔۔۔

ایتنے مینوں . موڈھ ڈھکائیاں نہیں پونیاں
 کول میرے بیٹھ نہیں کٹاں گی موندیاں
 نالے چرخہ وی چلے نالے گلاں ہون جلتے
 تیرے گیتاں نالوں بول ریلے .

ماہیا ساڈا دل ٹھکے
 او تھے کے چل چرخہ میرا ، جھٹتے تیرے مل وگدے

ہل داہن چلا جائدا جدوں توں وے
 رڑھ گیا دن ریتھنے وچ نہیں آوندا
 بہراں لٹے لٹے ساہ ، رسواں یکدی میں راہ
 چن گلیاں وچ ترنجن ویہڑے .
 سانوں چٹکے نہیوں لگدے
 او تھے کے چل چرخہ میرا ، جھٹتے تیرے مل وگدے

پنجن تے گاؤن

دو تن سدا کھاں ونبلی دے ،
 ساڈا گاؤن تے چت چلیا اے
 پنجاں پیراں اگے جٹ گاؤندا اے ،
 ویکھو راگ سُن کے جیو بلیا اے
 حرم عشق دا کہن سرود ہوئدا ،
 جیہناں راہ سلوک دا ملیا اے
 وارث شاہ مہن جٹ تیار ہويا ،
 نئے کے ونبلی راگ وچ رلیا اے

آیا جٹ دھولے سد لان والا ،
 حضرت عشق استاد سکھاؤندا اے
 ہر تے پیراں دا حکم پروان کر کے ،
 رانجھا راگ دے تے چت لاؤندا اے
 ستریں سریں رلائی کے و شجلی نوں ،
 انگل پور گرام تے لاؤندا اے
 کہرچ ، یکب ، گندھار تے مدھم پنچم ،
 بیوت اتے نکھار الاؤندا اے
 اڑب ، کھرب سپور نے تیوراں نوں ،
 آپو آپے پنہتہ تے لاؤندا اے
 ڈھنگ سورہ کے بھار جاں پتراں دا ،
 دکھو دکھ کر شکل وکھاؤندا اے
 بڑھست ، لگت ، سمھال الاپ کر کے ،
 وودھ گھٹ نہ ماترے لاؤندا اے
 ڈھاڈوں گھور وچ ٹوٹیاں نال چلے ،
 نگہ تال تے خوب لگاؤندا اے
 تان سین بھی آن سلام کیتا ،
 ریمو باورا سیس نواؤندا اے
 رہن کار وی دیکھ الاپ چارے ،
 ہتھ پنم قربان ہو جاؤندا اے

محرم عشق دا کہن سرود ہوتا ،
 چیتاں راہ سکوک دا ملتا اے
 وارث شاہ بہن جٹ تیار ہويا ،
 تے کے ونگھلی راگ وچ رلیا اے

تاریخ دے کئی پرت ہوتدے نیں تے ایس ویلے تاہیں
 تاریخ دے اک وکھ دیاں پرتاں توں ای تاریخ سمجھا جاندا رہیا اے ۔
 خاص کر جو تاریخ انگریز دے سسے سکولاں کالجاں اندر پڑھائی گئی تے
 جس پچھے وچ تاریخ دا ایہہ تصور بنیا اوہ پچھے اُسٹے
 حاکم دی ساڈی نصابی تاریخ پڑھائی تے سمجھی جاندی اے ۔
 تاریخ توں کچھ انج دے خائیاں اندر وٹیا گیا اے ؛
 سیاسی یا حکومتی تبدیلیاں دی تاریخ ، معاشی تاریخ ،
 فن دی تاریخ ، زبان دی تاریخ ، طرز تعمیر دی تاریخ ،
 زراعت ، تجارت ، صنعت دی تاریخ ، تعلیم دی تاریخ ،
 رقص ناچ دی تاریخ ۔

راگاں بارے وارث شاہ دے شعراں نال ایس مضمون دا
 مڈھ ایسے کارن بنھیا اے تے جے اکس تاریخ دے صرف
 اوس ایڈیشن توں ای اصل تاریخ سمجھ لووے جس اندر صرف
 بادشاہاں دی تخت نشینی ، واپراں تے لڑائیاں دا ویروا ہوتا
 اے تے پھیر پنجاب دی تاریخ دو ہزار ورے توں پڑائی نہیں
 جاپے گی ۔ تاریخ دے ایس بدیسی تصور دا اک تصور ایہہ ہے

یہی پاکستان عام کر پنجاب اندر ایس علاقے نے جیتے دے
 وسندھیاں دی اصل تاریخ دی گودہ ای نہیں کیستی گئی ۔ دو ہزار
 ورھے اندر چار شاہی خاندانوں دے ناں ، کچھ باہر والیاں دے
 حلیاں واقف تے کچھ قاعدے قانون ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ایہو تاریخ
 واقف تے اے جس پاروں ساڈے سانجھے تے اجتماعی کردار اندر
 اک خاص قسم دا انقلاب ہوتا اے ۔

ایہدی اک مثال اک ہرن دی اے ۔ بے سرن جس تھاں رہندا
 اے اوس تھاں دی اک اک شے نوں واقف اے ۔ اوہنوں علم
 اے کس ویلے ہوا چل دی اے نے کس پتے کھڑکدے
 نیں ، کیہڑی راہ کدھر باندی اے تے کس راہ توں اوہدے سبھ
 یا دشمن کس ویلے لنگھدے نیں ۔ ون دے کیہڑے پہر اوہنوں
 پانی پین رکھنا پاسبدا اے تے کیہڑے ویلے کھا چرن جانا اے
 کیہڑے ویلے اوہ باہر نکلے تے پتھوں اوہدے نیچے محفوظ رہن گے ۔
 دوسرے لفظاں وچ اوہ ہرن اوس علاقے دے جغرافیے ،
 موسم ، سمتاں ، تھانواں دی پوری حقیقت توں واقف اے ۔

اوہنوں تاریخ دا پورا علم اے ۔ ایس سبھوں بے اوہنوں پتہ اے
 پئی ٹوڈھے ویلے ہوا چل دی اے ، پتے کھڑکدے نیں تے اوہ
 کھڑکار سُن کے فتن نہیں پوے گا یا کت نہیں کھڑے کہ
 نوے گا یا اُٹکا ای اوہ جگہ چھڈ نہیں لتے گا ، تے جے ایہ
 ہرن آپنے علاقے دے تاریخ جغرافیے تے وقت توں ناواقف
 اے تے ہر ویلے اک نویں دھڑکے ، نویں خوف پاروں ڈریا کمبیا

رہوے گا۔ اود نہ اپنی کدترے کک کے بہہ سکے گا۔ نہ
 لگدیاں لائیاں نوں اسن مال بہاں سکے گا۔ ————— سو
 ایس مثال توں قوماں دے تارخ جغرافیہ یعنی تھاں تے سے
 دوسرے لفظاں اندر زمان و مکاں دے تصور تے اوس تصور پاروں
 بنن والے اجتماعی کروار دا ویر واکیتا جاسکدا اے۔ جے اسپس
 انگریز دے بنائے چھ مطابق ای اپنی تارخ سمجھدے رہتے
 ہاں تے پھر قدرتی گل اے پی ڈرے کجیے ہرن وانگوں پتے
 دارک کھرکار دی سانوں ڈرا سکدا اے۔ اسپس کک کے، جم کے
 اپنی ات دی جیاتی تے آپنے ہالاں دی جیاتی بارے کوئی ٹکسواں
 چنال نہ سوچ سکدے ہاں نہ اودھوں مل اندر لیا سکدے ہاں۔
 پکھی واساں یا فائدہ برودتاں وانگ سوچ محدود، غل دی مدتیگ
 تندیب داگیرا سوڑ۔ ————— ایہ ای سبب اے پئی
 پاکستان خاص کر پنجاب اندر دھرتی یا ملا تے دے حوالے مال
 مکان یعنی SPACE اُتے ہزاراں صدیاں اندر جو کجھ گذری
 تے ایس گزبان گروں اج ایس دھرتی دا جوڑوپ اے اوس
 بارے نور گھٹ کیتا گیا۔ جے ہرپتے دی زبان دا حقوہ پتہ نہیں
 تے ایہدا ایہ مطلب نہیں پئی ہرپتے والے لوک گوئیگے سن۔
 جے اوس زمانے دے حکومتی نظام بارے بلکھتاں نہ پڑھن سبتوں
 کوئی گل ساہنے نہیں آلی تے ایہدا وی ایہ مطلب نہیں پئی
 اوس ویلے کوئی حکومتی نظام نہیں سی۔ اوس ویلے شہرے سن
 شہراں اندر محلے تے محلیاں اندر عازتاں، سڑکاں، رستے، گودام

ہے سن ۔ تے ایس را صاف مطلب لے پئی او تھے کوئی نہاں دن
ہو دے گی تے کوئی حکومتی نظام دی ہو دے گا ۔ ہڑپے تے
مومن جو ڈرو اندروں جو جو شیواں نکلیاں، اوہناں دیتوں اک
اوس ناچی یا رقاصہ دا ذکر کیتا اے جس دی اک بانہہ چوڑیاں
مال بھری ہوئی اے تے اوہ ناچ دا کوئی انگ یا بھاد وکھا رہی
اے ۔ تے جے ناچ اوس ویلے ایس صورت اندر ہے سی تے گانا
تانا پہلی شرط اے ۔ جے اوس ویلے گانا ہے سی تے قدرتی
گل اے پئی گانے نے راگ دے جو یو پ اج یا وارث شاہ
دے ویلے جے سن اوہناں دیاں ڈوراں پنجاب دے ہڑپے
والی تہذیب اندر وی ہون گیاں ۔ پراشیاں مہراں وچوں اک مہر
آتے ایہی مروانی تصویر اے جس گل وچ ڈھولک یا مردنگ
پائی ہوئی اے ۔ ایسے طریقے نال کھڑتاں دی اوس ویلے
ورتیاں جائیدیاں سن ۔ ابے تائیں ایہہ تے پتہ نہیں لگا پئی
ہڑپے دے کوک ناچ تے گانے نوں مذہبی فرض سمجھدے سن یا
صرف جی خوش کرن دا کارا ۔ پر ایہہ گل آپنی تھاں اے ، پئی
پنچن گان دا سدھ اوس ویلے وی بکھیا ہو یا سی تے پنچن گان
وچ پہلی تھاں عورتاں دی ہونری سی ۔ اج دے پنجاب اندر وی
جے ذرا گود نال وی بکھجے تے پنچن گان والا بوبتا کم عورتاں اسی
کھدیاں نہیں ۔ پنجاب دے کوک گیت تے کوک ناچ ساڈے ایس
خیال دی بڑی وڈی گواہی نہیں ۔

کرکلی

کرکلی کبیر دی پگ میرے دیر دی
دوپٹ میرے بھائی دا ، پھٹے موٹے جوائی دا

کرکلی پان آئی آن ، بادام کھن آئی آن
بادام میرا بھٹھا ، میں دیرے دا موٹے ڈرتی

ایں گلی میں آواں جاواں ، ایں گلی سوہڑا
بھابو منگے مندیریاں ، جھٹائی منگے چوڑا
فی ایہہ لال سوہڑا ، فی ایہہ لال سوہڑا

چار چوڑی ، نوں سے گھوڑا ، نوں سے ہاتھی
نوں سے پھل گلاب دا
منڈے کیڈن گلی ڈھڑا ،
کرکلیاں کرکلی پاتیریاں
منڈے کر دے واہی بیچی ،
کرکلیاں گھر وساوتیریاں

کاں لائی لاوٹی . سس دی سناوٹی
 پچتی اچتی روواں گی ، یگ توں پچتی ہوواں گی
 ریشا سو لں گی ، مٹھے پچوں کھاں گی

روٹی تے پتاسہ
 اندر پوسے کھلی تے بزار پوسے با

گدھا

بانے نے ات چک لئی
 سارے جٹ قرنائی ہوئے
 کیت اچاٹ پیا
 ہیں کیوں گدھے وچ جاواں

آ جاؤ منڈیو ل کے کھائیے
 کھا کے کھیر پھیر پیلاں پائیے
 تاک تک ہو گئے باجرے
 ودھیا کھیر پکائی
 فرق نہ رہے کائی
 ست گدھا پاؤں دی آئی

گنڈ دا بھوئیے کم رکیہ گدھے وچ ، ایچھے بیٹھے تیرے ہائی
 جاں گنڈ کدھدی بوہتے روپ والی ، جاں گنڈ کدھدی لائی
 توں تاں مینوں دے شوقن ، گنڈ وچ اکھ پچھائی
 کھل کے پنج لے لی ، بن جا گدھے دی رانی

ہم نہا کے کمریاں آئیاں گنتی حریچ پوریاں چانی
 پندری نہالو ، بختی پریتو سبھاں دی وردی کافی
 لچھی ، پگھ ، نوری ، چاتاں سبھاں دے کوہرتے نہی
 سبھ توں سوہنی بنی پٹالو اُس توں اُتے جوالی
 گدھا پاؤ بھینو ہیر آگئی سیالاں والی

ویلاتے تھاں

ایہہ بوتھی ویر دی گل نہیں ۱۹۰۵ء وچ مشہور مؤرخ ونسنٹ سمیتھ
 نے آکھیا سی پٹی بر صغیر اندر جس وچ شدو وادی وی شامل اے ، کدی
 کانسی دا زمانہ ای نہیں آیا۔ ایہہ قلع چڈی تھا اے اک لحاظ تال اوئی ای
 پتھی وی اے۔ کیا شدو، برہ، مسلمان تے کیا انگریز سبناں جو ایس
 علاقے اُتے عکمران ہے ایس علاقے وی تاریخ نوں ایچ راک پاسے
 رکھیا جویں ایہہ ادبناں دا آپنا کوئی گناہ ہونے۔ جس ویلے تاریخ
 تے ایڈی لگدی پھیری ہونے اوس ویلے جے کوئی باہر لا سوجھوان ایہہ
 آکھے پٹی ایس علاقے وچ کانسی یعنی تانبہ تے قلعی دا زمانہ آیا ای نہیں
 یعنی ایہے ہرچہ تے مؤن جو طور و دی تہذیب ہوئی ای کوئی نہیں تے
 ایہہ اک کتھوں پتھ دی اے۔ تاریخ نوں گناہ سمجھن وچ جے
 ہون دی کئی وجہاں ہو سکدیاں نیں تے راک وجہ ایہہ وی ہوسکدی

۔ پکنا ایس علاقے دے پہلے و سنیکاں نوں باہروں آون وایاں
 ناں نے باہریاں نوں ایچھے دے و سنیکاں نال قریہ رہیا جس
 گردپ را قبضہ ہویا اوس گردپ پہلے والے قابض وی تارنخ نوں
 کوٹیش نال بھلان دی کوشش کیتی ۔ آریاواں ، وراوڑاں ، وادیہ
 ہمدیا ، ہندواں نے ہرماں تے ہرماں سندواں وی تارنخ بھلان
 دی کوشش کیتی ۔ ہندواں مسلماناں تے انگریزاں نے وی ایہو گل
 آکھی ہ سکدی اے ۔ انگریزاں ویلے زمانہ چنگی تہتی کر گیا سی ۔
 ایس لئی اوہناں آوندیاں ان مسلماناں کوں حکومت کھوہی تے اوہناں دی
 سیاسی ضرورت ایہو سی ہنی اوہ اوس ویلے ہندو نوں تاپڑا دیلے
 انگریز نے ایچھے رہنا نہیں سی ایس لئی اوہ ایچھے
 آباد نہیں ہویا ۔ آباد ہون دا بے خیال تہیں سی تے ایسے پاروں
 سیالیاں ایچھے وی مڈھلی تارنخ دی خیال وی کرنی شروع کیتی
 ایسے بھال وچ اوہناں نوں ہڑپہ وی لیتا ، موئن جو دھرو
 دی بھالیا تے ٹیکسلا وی ۔ پر موئن جو دھرو تے ہڑپہ تے
 اوس زمانے دے ہور شہراں گراواں دا ذکر مسلماناں بریاں کتاباں
 اندرون کوئی نہیں ۔ ایس سب توں اگرای سفہ بھلا اے پئی ایسے
 علاقے وچ وین وایاں آپنے توں پہلاں وین وایاں دی تارنخ نوں
 تارنخ سمجھن دی قتاں آغا گناہ سمجیا ۔ یعنی گناہ یا جرم دا احساس
 اچھا ڈونگا سی پئی ستر اسی سال پہلے تائیں پنجاب دی تارنخ دا
 شروع سکندر دے حملے توں متقیا جانداسی ۔
 صورت انج دی ہووے تے غیر سمجھ و رگے تارنخ وان آکھ سکدے

سن راس علاقے وچ کاسی دازمان ای نہیں آیا۔
 پر گل انج نہیں ہڑپتے موشن جوڈرو نے پیہ وڈے
 تہر سن۔ پنوڈیرو، شکاجن ڈیرو، علی راد، آمری، دابہ کوٹ،
 کوٹ ٹوچی، شاہی ٹپ، پیرانو غنڈی ایہ سبھ پراسے شہر ایس
 علاقے دی تارنچ، ترقی تے تہذیب اُستے چانن پان لگ پئے نیں
 ————— جے تاریخ اندو اکیس ایہناں شہراں دے ناں کڈھ
 دئے تے گل انج دی ہووے گی جیویں پیر رانجھے دے قہتے
 وچوں تخت ہزارہ، جنگ، رنگ پور تے ہلہ بالناہ دا ناں
 کڈھ کے قہتے نوں کمل تے پورا سمجیا باوے۔ تے جے
 تخت ہزارہ، جنگ تے رنگپور کڈھ کے ویکھو تے سوچو پئی
 بٹھے شاہ دی ایس کافی، بلکہ چنگے پلے پنجابی ادب دی کبر رہ
 آوے گی :

نیں ویساں جوگی دے نال
 مٹھے تیک لگا کے

نیں ویساں نہ رہساں ہوڑے
 کون کوئی نہیں جاندی نوں موڑے
 مینوں مڑنا ہویا محال، مٹھے تیک لگا کے
 میں ویساں جوگی دے نال، سرتے مینہا پاکے

میں جوگی ٹوں خوب پچھتا
 لوکاں مینوں کھلی جاتا
 کٹی جھنگ — یاں کتیں مندریاں پائے
 میں ویساں جوگی مے نال مٹھے تک

ڈانواں ٹروا لے چلے کھیڑے
 مڈھ قدیمی دشمن جیہڑے
 رانچا تاں ہو یا نال مرتے تک سجا کے
 میں ویساں جوگی مے نال مٹھے تک لگا کے

بٹھا میں جوگی نال ویسا ہی
 لوکاں کھلیاں خبر نہ کاٹی
 میں جوگی دا بال پنچے پیر مٹا کے
 میں ویساں جوگی دے نال مٹھے تک لگا کے

سوالیں کافی دچوں جے پیر دے سارے حوالے کٹھ دیئے
 تے باقی رکیہ رہوے گا؟ — پنجاب دی تاریخ دا وی
 کوڑی ایہو جیہا نقشہ وی لھیدا اے خاص کر جے ہڑپہ ، اوس

وہ پانچویں نے اوس توں بعد سکھرتے سکھرتے توں نے لے
 نمود غزوں تازیں وازمانہ ایس تارینج وچوں کڈو دتا جاوے تے
 پچھتے کیہ سوے گا؟ سمجھتے جیسے کیا نے توں پوری جہاں نہ ہون
 سببوں ایڈی بوتگی مارنی پئی تے ایس اپنی تارینج، تہذیب،
 دتوں بارے بکڑیاں کو بوگیاں نہیں ماراں گے۔

ہڑپے دی تہذیب نوں مگروں آون واسے آریاواں کیوں بھڈن د
 مل لایا؟ ایس دی وڈی وجہ شیعہ ایہہ ہے پئی ہڑپے دی تہذیب وادی
 رسی زمین اُتے مکی ہوئی تہذیب سی۔ پر آریاواں دی تہذیب خانہ
 بدوشی تے راجہ چارن توں اکا تہہ نہیں سی ملگئی۔ پیر ایس اندر وی
 اک خاص قسم دا قبائلی نظام سی ایس قبائلی نظام وچ ذاتی ملکیت دا
 تصور سی جہ کہ ہڑپے ول نظر ماریے تے بھائیوں اوتھے وی
 ذاتی ملکیت ہووے گی پر اوس نظام اندر قبائلی آہیت نہیں لگدی۔
 سانجھے کتاں بارے سانجھی سوچ، فکر کم کردی نظر آوندی اے۔ کم
 موکاں وچ وتھسے ہوئے نیں۔ ہڑپے تے موئن جو دڑو دی تہذیب
 دیاں دانی تہذیبیاں وچ بادشاہ ہوندے سن۔ مصر دے پیمانے
 زمانے اندر لوک آپنے مزدیاں نوں بڑے شان نال دفن کردے سن
 تے مقبرے بنا کے اوہناں اندر کھان پین دیاں چوکیاں سٹیواں
 رکھ دیندے سن۔ پر ایس سببے بڑے اجیہی گل نظر نہیں آوندی
 صرف ایہہ لگدا اے پئی بندے نوں زمین وچ دبیا مزود جانا سی۔
 پر نہ اوہدا مقبرہ بندہ سی تے نہ اوہدی شان نوں وڈیان دی کوشش
 کیتی جاندی سی۔ ایس توں ایہہ گل وی گھلدی اے پئی اوس ویلے

تقریباً آؤندا ————— فنانے بقا وا اوہ تصور جو آج ہے
 سرمایہ دار تے جاگیردار سماج پاروں پیدا ہو گیا اسے اوہ بڑے
 دی تہذیب اندر نہیں سی ۔ پر اوس توں بعد دی تہذیب اندر
 تے ایس حد تاہیں پہنچ گیا سی پئی میاں محمد بخش جیہا قلندر وی
 ایس توں محفوظ نہ رہیا۔ ”سیف الملوک“ اندر لکھیا اے :

کون بندے نوں یاد کریسی ، ڈھونڈے کون قبر نوں
 کس نوں درد اساڈا ہوسی ، روگ نہ رہی ورنہ نوں
 روح درود گھنن نوں جاسن ، آپو اپنے گھر نوں
 تیرا روح محمد بخشا ، تکیسی کیہڑے در نوں

نہ گھر چاڑھے نہ سکھ ڈھٹے ، نہ کچھ کھٹی کھٹی
 نہیں کسے دل لہنا کوئی ، نہ چھڑ چلے تری
 جے کچھ آیا سو موٹہ پایا ، تلی رکابی چٹی
 خالی ہتھ محمد بخشا ، شری نکامی لٹی

ایس اولاد تساڑی بھائی ، پڑھن بیٹھ قبر تے
 اٹھویں روز دیون گے گلی ، جے کچھ گھر وچ ورتے
 بینوں ہور نہیں کچھ پاسا ، آسا کس دے گھرتے
 جاسی روح محمد بخشا ، پیر سچے دے درتے

ویا ہے جیون دی تار تار

(روک گیت)

گھوڑا لائے دا سچا ترپدا
 پیر گھوڑا سوہرے دنج میرے لائے
 ویاں سہائی تینڈی دنج دے
 چن چن گھبرو دنجھاں چڑھا دے
 دنجھاں دا تھلا سوہنا رنگ دے
 ویاں سہائی
 تینڈی دنج
 مینڈے لائے پیر گھوڑا
 سوہرے دنج دے

ماں لالے دی ، متاں تینڈی ،
 تیرے تینڈی اکھنڈے
 ویراں سہائی تینڈی جتجی ،
 پیڑ گھوڑا سوہرے ونجھے
 اگے تے سوہرے ویندا جے نابھوں
 مہن دتھیں بھائیاں سنگ وے
 ویراں سہائی تینڈی جتجی
 بھاری کچھری ، مہا راج جے بیٹھا
 جوں بدلاں وچ چن وے ،
 ویراں سہائی تینڈی جتجی وے
 مینڈے لالہ ، پیڑ گھوڑا سوہرے ونجھے وے

گھوڑا ، گھوڑے دی سواری ، مہراج دا گھوڑا پڑنا ،
 مہراج توں سوہرے بھینٹا تے سوہریوں جیون ساتھی توں مال
 لیا دنا ، ایہہ سارا منظر ، رنگ ، جذبہ ، ایہدے سارے کردار
 لکڑا اے جیویں اج میں اچھے ایہہ ہزاراں ورھے پہلاں وی
 سن جد پنجاب اندر آریا لوک آباد سن - آریاداں توں پہلاں
 منڈا ، ناگھاتے دراوڑی نسلاں وے پنجاب اندر شادی
 گھر وٹن وسان وے روپ کچھ کچھ وے سن - ایہہ
 نکلاں کوئی ایڑیاں کھائیاں ہوئیاں نہیں - ہاں منڈا قبیلیاں

بہنوں دناں اندر بگ وید لکھیا جا رہیا سی آریا لوک شہری بیون
 ویرے دے بانو نہیں سن - ہاں اوہ پنڈ وسا کے رہن
 لگ پے سن - پنڈ یا گراں توں "گرام" آکھیا جائدا سی -
 نئے ایس گرام اندر اک کما قید یا بیاری آیا ہوتی -
 ایس گرام دے سر - یا چودھری توں گرمانی "آکھیا جائدا - ایہناں
 گراماں توں آریاواں دے دے پنڈ تے شہر بنن
 نئے پیر - بعد دی گل اسے -

ایس سے آیا لوکاں ری گھریلو زندگی نویں پے وچ
 ڈسلن لگ پئی - آریا لوک عام کمرہ کے اک عورت ناں ویا -
 کردے تے زیادہ کرن ویلے لاوا ، ووہٹی توں بیاون
 واسطے دہرے پیو دے گھر جائدا - لاوا بیوں سوہرے
 گھریان لگا ہوتا اسے تے منظر کجھ ساڈے ایس
 لوک گیت توں وکھ نہیں ہوتا :

فی میں ویرے توں گھوڑی چڑھا رہی آن
 فی میں ویرے دے شگن مٹا رہی آن
 جاؤ فی بیاؤ چندن دی چوکی ، چندن دی چوکی
 فی میں ویرے توں چوکی بٹھا رہی آن
 فی میں ویرے توں گھوڑی پڑھا رہی آن
 جاؤ فی بیاؤ جموں دا موتیا ، بھوں دا موتیا
 فی میں ویرے توں سہرا پہنا رہی آن

ای کزردی - واج دین لین والا سلسلہ دی ایس زمانے وچ ہے سی -
 دوسے پاسے بیویاں دی قیمت دی ویکول کیتی جاندی - شکلوں -
 عطلوں مارے پر گھروں رہتے بیٹھے جواماں نوں کسے نوں ووہٹی
 بناون نئی چھٹا چوکھا مال خرچنا پیندا - جیویں اج کل ہوتا اے -

ہے کسے زمانے دا نامور مر جانتا تے اوہٹوں بیوہ ہو کے خاوند
 مال سڑ من دی رسم اوس ویلے کوئی نہیں سی - اوہ بیوہ خاوند دے
 بھر مال ویاہ کر لیندی - اوس ویلے بیوہ دی شادی دی ممانعت
 کوئی نہیں سی - ایہ بعد دے برہمن دسے اتوں من جیہناں
 وا اکو مقصد سی پئی یا ایدار کسے دوجے بہتہ نہ پاؤے - ذاتی
 ملکیت اک نامدان دی اوس نامدان اندر ای رہے - پھر رگ وید
 دے زمانے والے پنجاب اندر شادی وید بارے دیہار پڑا
 بہدھا سادا سی -

پتھر شادی کراون گھروں بیوی نوں نے کسے اپنے بہتر
 نالوں دکھ نہیں سی ہوتا - اوہ ماں یا پیو مال ای رہندا ، آپنی
 دی تے ووہٹی وی ماں پیو دی خدمت کردے - بالکل اج سے
 پنڈ اندر برادریاں دے رواج - ایس پاروں لگدا اے اوس
 سے وی ووہٹی نوں گھروں انج دی مت بلدی ہوئی اے -

جین جو گئے نی دھیسے راشیے
 سس آپنی نوں ماڈ جگہ جانیے

جین جو گئے نی دھیسے راشیے
 اپنے دیوراں کی سکتے بھائی جانیے

بہن جو گئے فی دیسے رائے
 آپنی نناں اُن سکی بہن جائے
 بہن جو گئے فی
 سوہرے آپنے اُن سکا پیو جائے
 بہن جو گئے فی
 بیٹھ آپنے اُن وڑا بنائی جائے
 بہن جو گئے فی دیسے رائے
 سس آپنی اُن ماؤ جگہ جائے

برشته دایریاں

(سزارے دا نول گبنہ)

ترے قبراں وچ ابا
 وچ کے روندن اک زمانہ
 مال موتو دے نلگیر ہوئی آ

ترے قبراں وچ ابا
 اک شخص چلا جائدا اے
 اس راہ توں قدم دگدے تی
 قبراں دے نزدیک چلنے
 آواز روندے دا آندا اے
 کچھ نعم ہون اُس اُسے رت دے

دیجھ کے اودہ ترے قبریں
 گل کوئی نوں فرمندا اے
 دس کیہ تیرے ایہہ لگدے !

پیت دیندی اودہ جواب
 ”بھراوا بھل راتوں ہو روانہ
 ایہہ نکسی وی تقدیر ہوئی آ
 ترے قبریں وچ اُجاڑ
 دینج کے روئدی اک زمانہ
 ناں مونہ دے نگیں ہوئی آ

ایہہ آکھدی اودہ تے مونہہ کی پھپھادی اے
 کہ جنہو مندے نھاں تے بے حال ہوئے
 کجھ بسر جانداں تے کجھ سوچ اُندا کس
 کہ جنہو سوچ اودہی پامال ہوئے

غصے دے جان اندر مشال بلدیس
 کہ جگر اُس دا اکھاں وچ لچکا۔ دیندا
 نہیں انجو کہ دُسا کے تھی کس بہندی

لے : نال

لے : نالہ

لے : نوں

لے : پہاڑی

دل اس دا چھاتی وچ ڈرکار دیندا
 تے والے دے تے نہیں قرار رہندا
 تے والے بلدی تے نہیں اختیار رہندا
 ترے قبراں وچ اُجاڑ
 وچ کے روندی اک زمانہ
 نال موتو دے نگیں ہوئی آ

اساں غے دیاں راتاں پندریاں فی
 کہ جٹو مندے اک جتن چھڑے فی
 بالاس توں چھک کے کوئی کھلا کر لیس
 اوہ اٹھو تے زور کر کے کھلاوندی اے
 کھلاوندی اے تے چپ چپ قدم پندی لے
 چاداں پاسے قبراں دا کردی اے طواف
 روندی اے تے نال قبراں دا کردی لے طواف
 ترے قبراں وچ اُجاڑ
 وچ کے روندی اک زمانہ
 نال موتو دے نگیں ہوئی آ

ایہ پنجابی دا اک لوک گیت اے جیہڑا پنجابی لوک گیتاں دیاں عام کتاباں

اندر نہیں لہدا ۔ ڈاکٹر عبد باسط نے ضلع ہزارہ دسے کچھ لوک گیت

اکٹھے لکھتے ہیں، جیناں دانان اوہناں THE MUSE OF HAZARA HILLS

رکھدا اے ۔ کوئی ڈیڑھ سو منہ عیاں دا ایہہ گیت یا کہانی اک اچھی

عورت بارے اے جو ترے قبرں وچ بیٹھی رو رہی اے اک

راہی اوہنوں انگھدا اے تے اوہرے توں روٹی دا سبب وی

پچھدا اے تے قبرں وایاں نال اوہرے رشتے بارے وی گل

کروا اے تے اخیر حیران ہو کے پچھدا اے ۔

ایہہ گل توں ماٹہ دس

بھرا بیٹو دا کسم لگے

تے دھی ہوئے پیو دی رت

تقدیر الہی دی پگی ، تے کم دُنیا دے جٹ

ڈاکٹر عبد باسط دا خیال اے پئی یونانی قہقہے اڑی پس رکھیں

اندر تے اچ دسے اک رشتے دی گل کیتی گئی پر ایس گیت اندر

رہنے وی رشتے سوچے یا مکھجے ہیں اوہناں دی گل کیتی گئی تے

ایس پاروں ایہہ گیت دُنیا بھر دسے ادب وچ وکھری تے خاص

تھانں دا گیت اے ۔

ایہہ گتاں بڑیاں سڑھیاں نہیں پئی اچ دریاں زبانان کوئی بڑہست

پرائیاں نہیں پھو ایہناں زبانان اندر پرائے قہقہے کہانیاں تے بڈیاں

دی پرائی ہزاراں سالاں دی دستوں تے اوہناں دسے رشتیاں دا

تھوہ پتہ لہدا اے ۔ آپس وچ رشتے ، زمین ، آسمان ، ہوا پانی ، جنگل

پہاڑ ، زندگی ، موت ، دیوی ، دیوتا ، خدا تے فرشتے نال رشتیاں توں

کسے ویتوں دی اوس تاریخ دا علم ہوتا اے جو کدی جیونہری جاگدی
 مادی شکل اندر سی تے کدی حرف فکر تے خیال اندر رہ گئی ۔
 ایس نقشے اندر پہلی گل ایہہ دیکھن والی اے پئی ایہہ کیہڑے علاقے
 دا اے ۔ ٹیکسلا توں اُتے ہزارے دا علاقہ ایس گل دی گواہی دیندا اے
 پئی ٹیکسلا دی تہذیب ویلے ایہتوں ای رستے منگولیا ، چین تے دھپالے
 ایشیا دے ارج دے روسی علاقیاں ول جاندے سن ۔ ایہہ علاقہ
 سواں وادی دا لاگواں علاقہ اے تے سواں دا علاقہ اوہ اے جتھے
 پنج لکھ سال پہلاں انسان ہویا ۔ پھیر ایس قصبے اندر قبریں دا ذکر
 اے تے قبریں کدو کے مُردے دفن کرنا اوس تہذیب دی
 علامت ہوندی اے جس دا زمین نال ڈاڈھا گوڑھا رشتہ ہوندے ۔
 ایسے کر کے سیانیاں دا اکٹلا اے پئی افریشیا ، عراق ، مصر ، ایران
 تے وادی سندھ یعنی پنجاب دیاں پُراںیاں تہذیبیاں اندر مُردے توں
 دفن کردے سن ۔ ہڑپے دی تہذیب اندر مردہ دفن کیتا جاتا سی ، سو
 لہہ نہرے قبریں جے کر مسلماناں دے اُن گمہ دے زمانے دی گل
 کردیاں نیں تے آریاواں توں پہلے دے وسینکاں دی گل وی کردیاں نیں ۔
 مطلب اے اوس زمانے دی گل جدوں ہڑپے موئن جو دڑو آباد سن ۔
 دوجی دیکھن والی گل ایہہ وے پئی ایہتاں قبریں نال جو ہڑپے
 دا رشتہ کس زمانے دی یادگار اے ۔ سیانیاں دا خیال اے پئی
 مادی نظام اندر جو ہڑپے تہذیب دے شروع وچ پنجاب اندر
 ہئے سی عورت تے مرد وچکار حرف عورت تے مرد والا رشتہ سی تے
 دوجے رشتے کوئی نہیں سن ۔ ایہہ رشتے بعد وچ پردری نظام یا

پھوٹو وارہ وچ ہونے جیہوں مل تے ملکیت دا خیال دی ہون
 لگ پیا ——— مادی نظام اندر عورت تے دھرتی زرخیزی تے
 پیدائش دی علامت سن تے اک اعتبار نال سانجھی مل دھرتی تے
 عورت دے مزاج دی سانجھ وی ایس گل دی گواہی دیندی اے
 تے ہنڈواں دے دیوتا "شو" اپنی دیوی شکتی بارے :
 "مہاتیردن" تتر "وچ رانج دا خیال اُجھاوا اے :
 "میرے نال سا جگ اے۔ تیتھوں ای ساریاں چیزاں
 جھیاں نو سائوں رتیاں (دیوتاواں) شو، برہما نے وشنو نوں
 پیدا کرن والیاں :"

"شو" بارے ایہ خیال اے پئی اوہ بڑپہ دے وسنیاں
 دا دیوتا سی۔ تے ایہہ دیوتا اپنی دیوی نوں اپنی پیدا کرن والی دی
 اکھ رہیا اے۔ ایس حسابوں ہزارے دی ایس لوک کہانی یا گیت
 نوں دیکھیے : دھی اپنے پیو تے بھراؤں اپنا خاوند، اپنی ماں
 نوں اپنی سوکن، اپنے پتر نوں دی اپنا خاوند دس رہی اے تے
 ایہدے نال ای اپنی بے گناہی دی قسم وی کھا رہی اے۔ جیویں
 حضرت عیسیٰ دا قصہ اے پئی اوہ بنناں باپ پیدا ہوئے۔
 نیڑے ہو کے دیکھیے تے گھدا اے جیویں پنجاب اندر

جے اک پاسے مادی نظام اندرون کل کے پوری نظام وچ وٹن
 ویلے پھرانے رشتے اک گناہ دے خیال دی صورت زندہ
 رہے تے دوجے پاسے پنجاب دی دراوڑی تہذیب اندر آریاواں
 دی تہذیب آریا لوکاں گناہ دا ایہ احساس زندہ ای نہیں رہیا،

گیتاں تے کہانیاں دی صورت اگے چدا رہیا تھے اخیر اوہ اج دی
ہزارے دی زبان اندر محفوظ اے تے او تھے دسے لوکی ان
وی ایہٹوں اج دی اخلاقیات دیاں حدوں لا کے آپسے رنگے
مپ گاوندے نیس۔

پنجاب دے مادری نظام بارے ڈاکٹر وزیر آبادا خیال اے
”انسان نے زمین نال رشتہ گذرے کے پنجاب سندھ دستار دے
عراق، مصر تے کویت دیاں تہندیاں بنائیاں۔ ایہناں تہندیاں
وچ زمین نال سانجھ ڈاڈھی گڑھی تے جنگل تے زراعت ایہناں
اُتے ڈونگھا اثر چھڈیا۔ دوجا ایہناں تہندیاں اندر مادہ پرستی
سی تے رُوح دی تھاں جسم نوں بوجھتی اہمیت بلدی۔ تیجے اک
خدا دی تھاں ان گنت دیوتیاں دی پوجا ہوندی۔ چوتھے بندہ وتوں دا
اک پُرنہ ہوندا تے ایہدا بچھوکیہ ایہہ سی پٹی ایہہ تہندیاں مادری
نظام دیاں تہندیاں سن۔ بعد وچ جدوں وائیاں راہیں واپس بھی
ہون لگی تے عورت جو پہلاں آپ کھیتی باڑی کردی سی، پچھے رد
گئی تے مرد اگے آونا شروع ہو گیا۔ پنج مرد دی اک تھاں
ٹمک کے بہن لگے تے مرد نے گھر سا نہیں وچ عورتوں دا
بھتہ وٹانا شروع کیتا۔ ایہوں ای انساناں اندر جڑا جوڑا ہو کے
رہن دی ریت پئی۔ پر جدوں ایہ ریت پیدا ہوئی اودوں پنج
تہاں پرانی ریت تک گئی پر فکر تے خیال اندر اوہ رشتے ضرور
رہے جو بہن نوں نظام کارن گناہ بن گئے سن۔ گناہ دے ایس
احساس دی پیداوار اے ہزارے والا لوک گیت یا قصہ تے

انج ایہہ اوس زمانے دی یادگار بن جائے اے بدوں کوئی دیوی
 دیتا دی ماں وی ہوندی سی تے بیوی وی ۔ بیٹن وی لگدی سی
 تے دھی وی ۔ ————— تے بد ایہہ پرشتے آج دی دُنیا
 وچ آوندے نہیں تے گنہ دار احساس انج جاگدا اے :

رونی آن میں تان
 میرا کون کرے خصمانہ

روح ، قدم ، زمین تفسیر ہوئی آ
 ہزارے دے رگ گیت رتے قبرن وچ اُجاڑا دا
 دُوجا حصہ انج اے :

ترے قبرن وچ اُجاڑا
 وِنج کے ہوندی اک زمانہ
 نال موتو دے نگیں ہوئی آ
 اود گلیں اکھیاں پاندی ہے
 تے اُس دے ویدیاں دے وچ پاندی ہے
 انجو جنجوستان دی ہے
 تے ہوے ہوے ایہہ فرماندی ہے
 ” شخما ————— سارا حال سناواں مُدھ

مُدھان تان آ سی ارمان
 پہلی قبر ہے بھراؤ دی
 نگیتر بھی مزدور ہے

لے : بھائی

میں تہاں اس دا ارمان کراں
 بیہوشے آتے کسم گئے آ
 پتر بھی اکثر ہے

میں جان اتوں قربان کراں
 دُنیا سو دے دی بے مال ہے
 ویکو مطلب دا یار نہ
 جھنگو دی تفسیر ہوئی آ

ترے قرباں وچ اباڑ
 وچ کے روندی اک نہانہ
 مال موتو دے نگیر ہوئی آ

قبر دُوئی دا میں مذکور کراں
 پر اکثر دُنیا فانی مال

دُوئی قبر میرے پیو دی
 اسان کسم بھی منظور کراں

پر ایس اپنی جندگانی مال
 رونی آں میں تہاں

میرا کون کرے خصمانہ

روح قلم، زمین تفسیر ہوئی آ

ترے قرباں وچ اباڑ

وچ کے روندی اک نہانہ

مال موتو دے نگیر ہوئی آ

قبر چنی دی وی گل حق ہے
 ترے قبر میری ماؤ دی
 ایہ سوکن بھی بے شک ہے
 جے گل ساری میں تلاہر کراں
 دس کس اگے میں سوال کراں
 گل ساری کیتی ظاہر
 تے جندری تاں میری دلیگر ہوئی آ
 اللہ دی لکھت ہوئی
 تے جندری تاں میری تفسیر ہوئی آ
 ترے قبریں وچ اُجاڑ
 وینچ کے روندی اک زمانہ
 نال موت و دے دلیگر ہوئی آ

نہ ، شہ : رتن ، ترے متبھی ۔

شہ : ایہ لفظ "تفسیر" لکھا ؛

